

SÁROSPATAKI FÜZETEK

Fodor Ferenc

A prófétai lelkület mint a
lelkészi identitás meghatározója

Tamcke Martin

Nyugat-keleti identitás:
Henry von Heiseler példája

van Houwelingen, Rob

Az asszonyokról szóló tanítás jelentése
és jelentősége az 1Tim 2,12-15-ben

Csorba Dávid

„Nagy a dolog rajtad,
az idő pedig rövid hozzá.”
A kora újkori kegyességi
könyvek sport-felfogása

**„ISTEN MINDIG,
MINDENT SZÉPEN
ELRENDEZETT”**

Interjú dr. Nagy Antal
Mihály nyugalmazott
teológiai tanárral

S
Sáraspataki
Füzetek
Alapítva: 1857

KIADJA: A Sárospataki Református
Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:
Füsti-Molnár Szilveszter, PhD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG / EDITORIAL BOARD:

Elnöke / Editor-in-Chief:
Dienes Dénes, PhD

Tagjai:

Fodor Ferenc, PhD
Füsti-Molnár Szilveszter, PhD
Kustár György
Nagy Károly Zsolt, PhD
Rácsok Gabriella, PhD
Szathmáry Béla, PhD

NYELVI LEKTOR: Kovács Józsefné
NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS
BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában,
Ügyvezető Igazgató:
Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:
Sárospataki Református Teológiai Akadémia
3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.
Tel/Fax: +36 47 312 947

e-mail: gracsok@tirek.hu

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 500 Ft
ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2000 Ft

CÍMLAPKÉP: *Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606-1669): Krisztus születése (1654)*

TARTALOM

Oktass, hogy éljek!	6
Fodor Ferenc: Időnk	7
Interjú	11
„Isten mindig, mindent szépen elrendezett” - Interjú dr. Nagy Antal Mihály nyugalmazott teológiai tanárral	13
Tanulmányok	25
Fodor Ferenc: A prófétai lelkület mint a lelkeszi identitás meghatározója	27
Engyh Sándor: Ézsaiás és Jeruzsálem. Jeruzsálem jelene és jövője az Úr szava és az Úr napja tükrében (Ézs 2-4)	47
van Houwelingen, Rob: Az asszonyokról szóló tanítás jelentése és jelentősége az 1Tim 2,12-15-ben	59
Kádár Ferenc: „Hittem, azért szóltam...”	
A prófétai igehirdetés modellje Ravasz László <i>Homiletika</i> könyvében	73
Csorba Dávid: „Nagy a dolog rajtad, az idő pedig rövid hozzá.”	
A kora újkori kegyességi könyvek sport-felfogása	79
Kovács Áron: Nyelvében élő nemzet.	
Egy toposz szerepe az 1840-es évek erdélyi román politikai gondolkodásában	95
Közlemények	107
Fodorné Nagy Sarolta: Megmarad a szeretet. Életképek az aradi vértanúkról és özvegyeikről	109
Höröcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium a rendszerváltás idején	137
Tamcke, Martin: Nyugat-keleti identitás: Henry von Heiseler példája	157
Recenzió	167
Nagy Károly Zsolt: Tóth Sára, <i>Táncol a por... Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról</i>	169
Szerzőink	171

CONTENTS

Teach Me That I May Live!	6
Ferenc Fodor: Our Time	7
Interview	11
“God Has Always Arranged Everything Beautifully” – An Interview with Dr. Rev. Antal Mihály Nagy	13
Articles	25
Ferenc Fodor: Die prophetische Gesinnung als Bestimmung der Pfarrer-Identität	27
Sándor Enghy: Jesaja und Jerusalem. Gegenwart und Zukunft von Jerusalem im Lichte des Wortes des Herrn und der Tag des Herrn (Jes 2-4)	47
Rob van Houwelingen: Meaning and Significance of the Instruction about Women in 1 Timothy 2:12-15	59
Ferenc Kádár: “I believed; therefore I have spoken” – The Model of Prophetic Preaching in László Ravasz’s <i>Homiletics</i> .	73
Dávid Csorba: “Thy work is great, thy time is but short” – The Conception of Sport in Early Modern Devotional Books	79
Áron Kovács: “ <i>The nation lives through its language</i> ”. The Role of a Topos in the Transylvanian Romanian Political Thinking of the 1840’s.	95
Miscellaneous	107
Sarolta Fodor Nagy: Love Remains. Life Pictures about the Arad Martyrs and their Widows	109
Richárd Hörcsik: The Sárospatak Reformed College at the Time of Regime Change	137
Martin Tamcke: Westöstliche Identität: das Beispiel Henry von Heislers	157
Reviews	167
Károly Zsolt Nagy: A Review of Sára Tóth’s <i>Táncol a por... Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról [Dancing Dust... Writings about Faith, Spirituality, Culture]</i>	169
Authors	171

Öregember portréja (1630). Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606-1669)

OKTASS, HOGY ÉLJEK!

---

*„Életem ideje kezédben van; szabadíts
meg ellenségeim kezéből és üldözőimtől.”
(Zsolt 31,16)*

בִּידֵךְ עֲחֵחַ

(Zsolt 31,16)

Fodor
Ferenc

IDŐNK

E sorok olvasásakor az idő kettős értelemben érinti meg a Kedves Olvasót. Egyfelől azért, mert az esztendő vége felé közeledünk, s ilyenkor talán gyakrabban, mint máskor eszünkbe szokott jutni az idő múlása. Másfelől pedig azért, mert a Sárospataki Füzetek mostani száma két tiszteletreméltó magyar tudós előtti főhajtás, akik mindketten kötődnek a pataki teológiához. Lenkeyné Semsey Klára professzor asszony intézményünk egykori diákja volt, Nagy Antal Mihály pedig Akadémiánk nyugalmazott professzora. Életútjukon mindketten szép kerek évforduló mellett haladtak el, s e mérföldkő mellett kicsit megállunk most mi is, és hálát adunk az Örökkévalónak a megtett útért. Hálásak vagyunk azért is, hogy időnk az ő idejünkkel egybeesett. Tesszük ezt úgy, ahogy reformátorainktól tanultuk: múltunk vonatkozásában háládatosak, jelenünket illetően türesek, jövődönkre nézve pedig reménykedők vagyunk.

„*Eletemnek ideje kezdedben van.*” A zsoltár befejező részlete világossá teszi, hogy az imádkozó énekes egy embercsoporthoz fordul. Hallgatósága azért gyülekezett össze, hogy imádságban és éneklésben számot adjon az Úr megőrző hatalmáról (24). Különleges itt az עַחֵחַ főnév többes száma. „*Eletem idei kezdedben vannak.*” Nyelvi logikánk szerint bibliafordításban magyarra így átültetni nem lehet. Mit jelent ez az Ószövetség késői szövegeiben előforduló többes számú fogalmazás?

A עַחֵחַ, illetve עֲחֵחַ (1Krón 29,30) az ember életének meghatározott eseményeire, idői állapotára, körülményeire utal. *Delitzsch* az arab *aukāt* szóra utal; idők, melyek egyúttal a bennük végbemenő és történő eseményeket is

jelentik.¹ Az idő bibliai értelemben a cselekvő Isten tetteinek színtere a történelemben és az egyes ember életében. Istennek az idővel való szoros kapcsolatáról beszél a Szentírás. Különösen az Ószövetségben tudjuk ezt nyomon követni, mert nagyobb időszakot ölel fel, mint az Újszövetség.

Az élet egészét kisebb idői egységek láncolatának képzei el. Ezek összessége alkotja az egészet, azzal a pillanattal együtt, amiben éppen vagyunk. Az idői láncolatok nemcsak az ember élete egészét fűzi egy egészé, hanem személyes életének láncolata beleilleszkedik a cselekvő Isten idejébe. Nem csupán az eddig történt vagy éppen most zajló eseményekkel, hanem a jövő minden ismert és ismeretlen részletével.

A mai ember a világot úgy képzei el, hogy az a maga teljességével jelen van az életében. Eszerint az ember egyénileg is hordozza a világ teljességét. A bibliai ember gondolkodása ettől a szemlélettől különbözik. Ő úgy értelmezte, hogy élete része a világ teljességének. Személyes életének minden gazdagsága beleépül Isten teremtett világába. A neki adott találmányok részei a világ gazdagságának, ő ezekkel tud hozzájárulni, hogy szebbé és gazdagabbá tegye azt. Ma az „Én” a világot pontszerűen magába szívja, míg főképp a Zsoltárok könyvében, de az Ószövetségben általában az „Én” beleépül, önmagát mintegy beletervezi a külvilágba és feloldódik az istentiszteleti közösség „Mi” érzésében.² Ez a bibliai modellhez képest eltérő, gondolatbeli változás hatással van egész jelenlegi életszemléletünkre, az élethez, a szolgálatunkhoz való viszonyulásunkra. Ha azt mondom: pontszerűen jelen van bennem a világ, hamar válok önmagam mértékévé és igaz lesz, amit *Babits* fogalmaz meg a „*A lírikus epilógja*” című versében:

*„Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm,
csak nyílam szökhet rajta át: a vágy -
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.*

*Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.”*

Az „Én”-ben pontszerűen jelenlévő világ az embert önmaga alfájává és ómegájává teszi. Maga lesz az alany és a tárgy. A bibliai modell ezzel ellentétben arról szól, hogy az egyén egy tágabb körnek, egy közösségnek az elválaszthatatlan része, melynek sorsáért és fennmaradásáért Isten előtt felelősséggel tartozik.

A zsoltáros csendes hitvallása – בידך עחתי – nagy *vigasztalást* ad. Segít környezetem, szeretteim és önmagam sorsát egészen más dimenzió szerint szemlélni. A zsol-

¹ DELITZSCH, FRANZ: *Biblischer Kommentar über die Psalmen*, Leipzig, Dörfli & Franke, 1894. 259.

² GERSTENBERGER, ERHARD S.: *Weibliche Spiritualität in Psalmen und Hauskult*, in DIETRICH, W. & KLOPFENSTEIN, A.: *Ein Gott allein?, JHWH-Verehrung und biblischer Monotheismus im Kontext der israelitischen und altorientalischen Religionsgeschichte*, OBO Nr. 139, Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1994. 360.

táros bizonyossága megóv az aggodalmaskodástól. Ebből fakadóan *biztonságot* is ad. בִּיַדָּ. Ezzel a mindenki számára érthető antropomorfizmussal fejezi ki a zsoltáros Isten erejét. Jézus hallgatóinak is biztonságot jelentett, midőn azt mondotta, καὶ οὐδεὶς δύναται ἀρπάξειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρὸς (Jn 10,29). Épp Jézus élete igazolta ezt, amikor a kereszten ugyanennek a zsoltárnak a 6. versét idézve életét az Atya kezére bízta (Lk 23,46). Az Újszövetség felől (is) visszafelé nézve tudjuk, hogy ez a kéz győztes kéz.

Kálvin klasszikus szépséggel magyarázza a 16. verset. Így ír: Dávid „kimondja, hogy Isten oltalma alatt nem fél a véletlentől és a vak sorsból, ami az embert el szokta rettenteni. Így vélekedik: Uram, te döntesz afelől, hogy éljek vagy meg kell halnom. Életem a te hatalmadban van. Az „idő” többes száma nem esetleges, hanem különféle véletlenszerű dolgokra mutat, amiknek az ember élete ki van téve. Semmiképp sem lehet pusztán az élet végének az időpontjára gondolni: mert Dávid nem egyszerűen csak azt mondja, hogy életideje vagy a napjai Isten kezében lennének. Nem kétlem, hogy lelke előtt döntő jelentőségű idők egész sora, naponta fenyegető veszélyek és váratlan hirtelenségű véletlenek vannak, amikbe Isten gondviselésében nyugodtan és biztosan beletörődik, mert tudja, hogy tőle jönnek a jó és rossz napok. Látjuk tehát, hogy Dávid Istent nemcsak úgy általában világhatalmásként szólítja meg, hanem tulajdon életét teljességgel Isten kezében tudja. De nem csupán ezt, hanem azt is tudja, hogy minden körülményben és változás közepette Isten az ő kezét oltalmazólag tartja fölötte.³

³ CALVIN, Johannes: *Auslegung der Heiligen Schrift, in deutscher Übersetzung, Die Psalmen*, Neukirchen, Kreis Moers, 4. Band, 1. Hälfte, Buchhandlung des Erziehungsvereins, 1930. 309.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Angyali üdvözlet

INTERJÚ

---

*„Isten mindig, mindent szépen
elrendezett”*

Interjú dr. Nagy Antal Mihály
nyugalmazott teológiai tanárral

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Mária Erzsébetnél

„ISTEN MINDIG, MINDENT SZÉPEN ELRENDEZETT”

Interjú dr. Nagy Antal Mihály
nyugalmazott teológiai tanárral

Egészeben véve szép, gondtalan gyermekkorom volt. Tanyán születtem, nőttem fel, éltem a második világháború végéig. Hatan voltunk testvérek, mind fiúk, én a negyedik voltam a sorban. Visszatekintve, a tanya, a tanyasi élet három dolgot jelentett egyéniségem alakulásában:

Nagy csendet. A nagy csend azt is jelenti, hogy sokat voltam egyedül. A libákat, disznókat, teheneket legeltetve is egyedül voltam. Ennek nyilván szerepe van abban, hogy befelé forduló, gondolkodó lettem.

Nagy távlatot, kitekintést és szabadságot. Déli irányban fél kilométerre volt a város. Minden más irányban szabad volt a kilátás, egészen addig, ahol az ég és a föld összeér.

A természet közelségét. Piros pipacsokkal, égszínkéék búzavirágokkal díszített ringó búzátáblák, csöveiket büszkén mutogató kukoricatáblák között jártam, sokféle állat nyüzsgött körültem.

Szüleim – akkori meghatározás szerint – kisbirtokosok voltak. Felesbérlokként kezdték, s részben azok is maradtak, ugyanazon a helyen, egészen a második világháború végéig. A bérelt föld, amint már szóltam róla, közvetlen a város alatt volt, 25 kataszteri hold. Szerzés, öröklés, a Vitézi Rendtől kapott 17 holddal együtt 51 kataszteri hold saját földjük volt. A bérelt földekkel együtt kevés híján 100 holdon gazdálkodtak. Apánk a Vitézi Rend tagja volt. Az első világháborúban az olasz fronton harcolt (Isonzó, Doberdó), szakaszvezetőként és számos kitüntetéssel jött haza. A kitüntetések alapján avatták vitézzé. A kisgazda párt helyi képviselője volt.

Szüleim istenfélő emberek voltak. A hit gyakorlását alapvetően meghatározta a tanyasi, gazdálkodó életforma. Nagy munkák idején nem volt különbség a hétköznapi és vasárnap között. Csendesebb időszakokban és télen Apánk vasárnapokon rendszeresen járt istentiszteletre, s a jószágok körüli teendőkhöz kívül más munkát nem végzett. Ami ennél talán többet mond: Láttam, hogy ősszel és tavasszal a szántás-vetés, nyáron az aratás kezdete előtt mindig megállt, levette kalapját és imádkozott. Anyánk a hat gyermek, a házi és az „asszonyi teendők” mellett nem járt templomba. Amikor Apánk hazajött a templomból, mindig megkérdezte: Miről prédikált a pap? Nem sokkal a háború után a Dobos Károly evangelizációs szolgálatait együtt hallgattuk.

A hit világgal való ismerkedés talán minden ember életében misztérium. Az én életemben mindenképpen az volt. Visszatekintve, ez úgy történt, hogy az Istenben való hitet, az Isten és az ő háza iránti vágyat „hoztam magammal”. Az elemi iskola elkezdetétől tanultunk „hit és erkölcsant”, de ennek nem volt számomra különösebb jelentősége, „a hit világgal való ismerkedés” az élő Istennel való „ismerkedést” jelentette, ahogyan ő elém jött, s már gyermekkoromban elkezdte megismertetni magát velem. Később, a megtérésem után a Szentírás, a Szentírásban foglaltak megtapasztalása lett a meghatározó: Isten, Jézus Krisztus az, akinek a Szentírásban és a Szentlélek által kijelentette és kijelenti magát.

Az elemi iskolát - akkoriban így nevezték - a hajdúnánási református iskolában végeztem el, végig osztályelsőként, ami azt is jelentette, hogy az első pad első helyén ültem. Gimnáziumi tanulmányaimat a Hajdúnánási Református Gimnáziumban kezdtem (1-6), a 7. osztályt népi kollégistaként Budapesten, az Állami Szent Imre Gimnáziumban végeztem el, a 8. évet Hajdúnánáson kezdtem, és Budapesten, a Lónyai Református Gimnáziumban fejeztem be, ott érettségiztem - a matematika elégséges miatt - jó eredménnyel. Az, hogy miért volt ez a „változatosság”, a későbbiekben kiderül.

A megtérés nem csekély gondot jelentett számomra. Sokáig nem is szembesültem vele. Isten a megtérés dolgában is mindent szépen elrendezett. Hajdúnánáson gyermekkoromban az evangelizáció, a megtérésre hívás ismeretlen volt. Balla Árpád lelkipásttorral „tört be”, közvetlen a háború után. Máshol azonban már voltak evangelizációk, evangelizációs konferenciák, Alcsúton a Bethánia, Balatonszárszón az SDG (Soli Deo Gloria Szövetség) rendezésében. Ezekről hallottam is, de az, hogy - SDG-s lévén - Szárszóra eljussak, teljességgel kilátástalan volt. Nyáron sok volt a munka, kellett a dolgozó kéz. Történt azonban, hogy az egyik anyai nagybátyám, aki a háború előtt Székesfehérváron pénzügyi tanácsos volt, gyermektelen lévén a rokonság körében örökösöt keresett. A város közelében, szép villával olyan 16 hold gyümölcsöse volt. Mi sokan voltunk testvérek, ezért feltette a kérdést Szüleimnek, nem adnának-e egyet neki örökbe a hat közül. Csak én jöhöttem számításba, én meg olyan vállalkozó szellemű gyerek voltam, így aztán iskola végeztével a nyarat a nagybátyámnál töltöttem.

Egy szép napon így szólt hozzám: „Ha már itt vagy, ne menj úgy haza, hogy nem láttad a Balatont.” Itt az alkalom, gondoltam. „Mehetnék Szárszóra?” - kérdeztem. „Mehetsz” – volt a válasz. Így aztán Szárszón találtam magam egy evangelizációs hét közepette. Ott aztán szembesültem a megtéréssel. Ugyan, miért kellene nekem megtérni? - mondogattam magamban. Olyan rendes gyerek voltam mindig. Hiszek Istenben. Aztán reggeltől estig, éjszakába nyúlóan záporozott felém, hogy miért. Bizony, álmatlan éjszakáim voltak. S kezdtem meghallani, megérteni a hívást. Azon az őszön egynapos SDG konferencia volt Hajdúböszörményben. Nánásról is többen elmentünk. Ott született meg a döntés. Azóta Jézus Krisztussal járok (1946). S ami fontosabb: Ő fogja a kezem.

A pályaválasztást sok minden motiválhatja. Ha megtérünk, ha élő találkozásunk van Jézus Krisztussal, átadtuk Neki az életünket, akkor már nem az a kérdés, hogy mi szeretnék lenni, hanem az, hogy: „Mit akarsz, Uram?” Uram, mi a te akaratod? Hol akarsz látni? Elöttem az orvosi és a lelkeszi pálya lebegett. A szívem az orvosi pályához húzott. Ezért lettem népi kollégista. Egy barátom jött Budapestről tagokat toborozni az Esze Tamás Népi Kollégiumba. Az érvelése meggyőző volt: - Értsd meg, csak népi kollégistaként van esélyed arra, hogy felvegyenek az orvosira. Meglátod, nagyon jó helyre jössz!” Valóban jó hely volt. 30-35-en voltunk, mind jeles, kitűnő tanulók. Nem volt semmiféle „agymosás”. Tanultunk. Rengeteget jártunk színházba, operába, hangversenyre. Akkor láttam, mit jelent Budapesten diáknak lenni. Igazgatónk a XI. kerületi Állami Szent Imre Gimnáziumba irányított, ami nagyon erős színvonalú, jó gimnázium volt. Szintkülönbséggel nem volt problémám. Ez mutatja, hogy a nánási is magas színvonalú volt. Jött az utolsó gimnáziumi év. Döntenem kellett, de nem tudtam dönteni. Kitettem a gyapjúmat az Úr elé: Uram, amiről vasárnap a lelkeszünk prédikál, legyen az a válaszod. Nos, nem csekély izgalommal mentem vasárnap a templomba. Balla Árpád lelkipásztor volt a soros. Bemondja a lelkiciót: Jer 1,1-19. Aztán a textust: Jer 1,17-19. Ez egyértelmű volt. A kérdés eldőlt. Elfogadtam. Megnyugodtam. Úgy két hét múltán a kontrollt is megkaptam. Nem kértem, de az Úr megadta. Levél jött az Esze Tamás Népi Kollégium igazgatójától: „Származása miatt nem folytathatja tanulmányait a népi kollégiumban.” Az Úr ismét mindent szépen intézett. Az útra visszatekintve nincs semmi kétségem.

A lelkeszi szolgálat az Úrtól elrendelt utam volt, „hoztam magammal” (Jer 1,5). Úgy indult, hogy még csak nem is gondolhattam rá. Úgy folytatódott, hogy elveszett minden reményem: az iskolaszék fegyelmi bizottsága az illetékes miniszterhez kizárásra terjesztett fel az ország összes középiskolájából. Osztályfőnököm, bizonyítani akarván, hogy milyen jó pártkatona, kipécézett, folyton provokált. Egy osztályfőnöki órán azt mondta: „Maga Nagy, maga nem Istenben meg nem Jézus Krisztusban hisz, hanem az amerikai imperialistákban.” Ez status confessionis (hitvalló) helyzet volt. Felálltam: „Azt, hogy én kiben hiszek, nem tanár úr van hivatva eldönteni, nem is a tisztelt negyedik osztály, hanem az én Uram, az Úr.” „Tudja maga, hogy mit mon-

dott ezzel? Azonnal hagyja el a termet” - ordított. Este már – meghallgatásom nélkül – meghozta az iskolaszék fegyelmi bizottsága az említett döntés. Ez úgy november közepén történt. Végül csak a nánási gimnáziumból zártak ki. A Lónyai azért jött szóba, mert adventben Nánáson evangelizált Orgoványi György, a budapesti egyetemi gyülekezet lelkipásztora. Népi kollégista koromban e gyülekezet istentiszteleteire, bibliaóráira jártam, innen volt az ismeretség. Bízunk abban, hogy csak a nánási gimnáziumból zárnak ki. Orgoványi György felajánlotta, hogy az SDG internátusában szállást és ebédet biztosít számomra. Isten ezt is szépen elrendezte. De a Lónyaiba való felvételem sem ment simán. Azt mondták, hogy az egész kizárásom csak színjáték volt. Kémkedni megyek a Lónyaiba. Végül Balla Árpád személyes jótállására vettek fel. Ezt utólag (érettségi után) mondta el nekem Árpád bácsi.

A Teológiára való felvételem sem ment simán emberileg nézve. A valóság az, hogy Isten mindent szépen intézett. A Budapesti Teológiára jelentkeztem. Úgy augusztus végén kaptam meg az értesítést, hogy nem vettek fel, azzal a megokolással, hogy tisztántúli vagyok, jelentkezem Debrecenbe. Fogalmam sem volt arról, hogy mihez kezdjek. Szent tudatlanságban egy szép, szeptemberi napon elindultam a nagy városba. Azt tudtam, hogy hol van a Kollégium. Tíz óra előtt néhány perccel megálltam a bejárat előtt. Idáig csak eljutottam, de most merre menjek, mihez kezdjek? Ekkor megjelent a bejáratnál egy kissé alacsony, kopaszodó ember. Rám néz: „Hát maga mi járatban van itt?” – kérdezte. „Én jöttem beiratkozni a Teológiára” – válaszoltam. Néhány pillanatig szúrós tekintettel nézett, s aztán így szól: „Látja kígyózni ott azt a sort? Most mennek az évnnyitóra. Csatlakozzon hozzájuk, és az évnnyitó után jöjjön be a dékániára az adminisztratív dolgok elintézésére!” Ezzel felvettek a Debreceni Teológiára. De még több is történt, amit akkor nem is sejtettem: egy életre szóló kapcsolat született. Az a valaki dr. Pákozdy László Márton volt, az akkori dékán. Istentől rendelt utamon Isten mindig, mindent szépen elrendezett.

A teológus évekről úgy gondolkodtam, hogy az a felkészülés, a tanulás ideje. És: egy dolog az, hogy van tananyag, és vizsgázni kell belőle, és más dolog az, hogy mivel értek egyet és mivel nem, mi ehető gomba, mi gyilkos galóca. Meghatározó volt és nagy áldás, hogy az a találkozás a Kollégium bejáratánál dr. Pákozdy László Márton professzorral egy életre szólónak bizonyult. Szárnyai alá vett, atyai jótevőm lett. Másodévtől végig a szeminaristája voltam. Felfogadott „házi hitoktatónak” János és Katika mellé, ami valójában burkolt támogatás volt. János később eltűnt a látókörömből, Katival mind a mai napig áll az őszinte, testvéri barátság, kapcsolat. Dr. Pákozdy László Márton professzornak köszönhetem, hogy negyed-ötödéven a Gimnázium fiúinternátusában lelkigondozó lettem, ami külön szobával, korlátlan áramfogyasztással, valamint azzal járt, hogy a legációk elekción listán a szenior és az esküdt után a harmadik választó voltam. A Teológia akkoriban fizetős volt, így már nem voltak anyagi gondjaim. A kulákvilág bejövetelevel ez igen nagy segítséget jelentett.

Gyülekezetekbe én nem járogattam szolgálni. Csak a hajdúnánási gyülekezettel volt továbbra is aktív kapcsolatom. Többen voltunk Nánásról teológusok, szeretetvendégségekre, ünnepekre, gyülekezeti szilveszterezésre hazamentünk, szolgáltunk. Részt vettem a kórházmisszióban. Volt beteg, akit éveken át rendszeresen látogattam. Bekapcsolódtam a Németh József – akkor még orvostanhallgató – által szervezett zsidómisszióba, ami megjelenésében diakóniai jellegű volt: a koncentrációs táborokból hazakerült időseket, beteget látogattuk, segítettük, ahogy tudtuk. A fő cél az Ézs 40,1 volt: „Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet!”

Voltak meghatározó élményeim, megtapasztalásaim. Az élmények, megtapasztalások számomra valami mást jelentettek és jelentenek, mint amit általában értenek alatta. Röviden: Az Úr megismerését. Teológiai gondolkodásomat kezdettől fogva mind a mai napig a Szentírás határozta és határozza meg. A Szentírás szent írás. Amit Istentől, hatalmas tetteiről ír, az mind igaz. Ha azt olvassuk: „Ezt mondja az Úr”, „ezt mondta, így szólt Jézus”, „ezt jelentette ki a Szentlélek”, akkor azt valóban az ÚR, Jézus Krisztus, a Szentlélek mondta. Van jogos szövegkritika, de a Szentírás „tárgyi kritikáját” a leghatározottabban elutasítottam és elutasítom. Ezzel nem vagyok egyedül. Az én teológiai gondolkodásomat azok az élmények, megtapasztalások határozták meg, amelyeket Isten gyermekkoromtól kezdve adott és ad. Voltak professzorok, teológusok, akik hatással voltak rám, akiktől sokat tanultam, de nem lettem „pákozdyista”, „törökista”, „barthianus”, s lehetne folytatni a sort. Az eddigiekből már kitűnik, hogy én Pákozdy László Mártontól kaptam a legtöbbet: családi légkört, melegséget. Teológia, világszemlélet tekintetében a bibliateológia megszeretését, a távlatokban való gondolkodást, a távlatok, a nagy összefüggések keresését. A zsidókérdéssel való foglalkozást. Az amszterdami világgűlés (1948) a következő nagygyűlésre tanulmányi témának tűzte ki a tagegyházak számára a zsidókérdést. „Antal, ez a holnap nagy kérdése. Nem volna kedve foglalkozni vele?” Hát volt, egy életen át. A foglalkozásból pályamunka, kápláni dolgozat és „Örök szövetség” lett, ami előbb kivonatosan (1995), majd teljes szöveggel is megjelent (1996. 1997. 2011). Jellemző volt rá a társadalmi kérdések világméretű szemlélése. Többször is mondogatta: „A következő világháborút az éhezők fogják vívni a jóllakottakkal szemben.” Ez indította a „Brot für die Welt” mozgalom honosítására. Dr. Bartha Tibor püspök úr elé vittem az ügyet. Kedvező fogadtatásra talált. Egy országos konferencián kaptam 10 percet, hogy ismertessem az elgondolásomat. S aztán – Afrika-vasárnap lett belőle. Erre is el lehet mondani: „Nem ilyen lovat akartam.”

Meg kell említenem még Török Istvánt - az „új teológia” és szemléletek szigorú biblikus kritikájával és bölcs útmutatásával: „Az egyházban nem az történik, ami a Zsinaton történik, hanem az, ami a gyülekezetekben történik. Ezért pedig ki-ki a maga helyén felelős.” Czeglédy Sándor a II-V. évfolyamnak tartott „minta prédikációival” mutatta meg számomra, hogyan lesz a textus „aranyalma ezüsttányéron”. Tóth Endre pedig azzal formált, hogy „Bandi bácsi” volt. Persze, nem csak ezzel...

Karl Barth a teológiáról, a teológia műveléséről mondott kritikájával volt rám nagy hatással: A teológia művelőivel együtt Isten ítélete alatt van. A teológia csak pneumatikus teológia lehet. „A Szentlélek nélküli teológia a legszonyosabb jelenség a világ iszonyatos jelenségei között.” (Einführung in die evangelische Theologie). Hans Walter Wolff: A hermeneutika csak pneumatikus lehet. A Szentírást csak a Szentlélek által lehet megérteni és magyarázni. Rudolf Bohren „Predigtlehre”-je, amit az igehirdetés és a Szentlélek kapcsolatáról, valamint a Szentlélek ajándékairól mond benne. S fontos volt és az számomra Kálvin Institutio-ja, Evangéliumi harmóniája. Kontrollt és védőpajzsot is jelentett: nem képviselek, nem tanítok semmi olyat, ami ellenkezik a Szentírással és Kálvin tanításával.

Lelkésznek és teológusnak egy a forrásanyaga: a Szentírás. A kettő valójában nem választható el egymástól. Egy a feladatuk is - különböző módon: a Szentírás magyarázása, úgy, hogy létté, kenyérré legyen. A teológusnak olyan jó, igazi búzalisztet kell a lelkipásztornak adni, amiből kenyeret lehet sütni. Munkájuk Isten ugyanazon ítélete alá esik: „Isten megítéli amit róla, de sajnos nem általa mondanak.” (Barth: Einführung in die evangelische Theologie).

Az, hogy hogyan lettem teológiai tanár, hosszú történet. Hadd kezdjem azzal: Nem készültem eleve teológiai tanárnak. Az Úr szolgálatára készültem, lelkipásztorként. Más kérdés, hogy Isten eleve elhatározásában ez is benne volt, készített erre is. Hogyan lettem teológiai tanár? Először is úgy, hogy akkor is dolgoztam, foglalkoztam teológiai kérdésekkel, amikor egy sor írásom sem jelenhetett meg. Amikor pedig eljött az idő(m), volt mit kivenni az asztalfiókból. Jött a rendszerváltás. A Tiszáninnyi Egyházkerület főgondnoka – dr. Szabó Dániel – egy szép napon bekopogott hozzánk Makón. Indul a Sárospataki Teológia. Szeretnék, ha elvállalnám a vallástörténeti-bibliateológiai-missziói tanszék vezetését. Ugyanakkor beindult az általános tisztújítás is. A MRLE Csongrád-Megyei Közössége jelölt püspöknek. Azt akarták, hogy vállaljam a kettősjelölést (püspök-esperes). Azzal tisztában voltunk, hogy dr. Kocsis Elemérrel szemben nincs esélyem. Esperesnek biztos befutó voltam. A kettős jelölést nem vállaltam. Feleségemmel egyetértésben úgy gondoltam, hogy azzal többet használhatunk Isten országa ügyének, egyházunknak, ha átadjuk a jövő nemzedéknek, amit Istentől kaptunk, amire ő megtanított bennünket. A papírforma érvényesült: ahol ismertek, a Csongrádi és a Békési Egyházmegyében megkaptam a szavazatok többségét, máshol csak a töredékét. Így lettem teológiai tanár 1992-ben Sárospatakon. Az egyetemi tanári kinevezést 1999-ben vettem át. Ez volt az Úrtól rendelt utam, utunk.

A lelkeszi és a tudományos munka eredetében összetartozott és összetartozik, csak kiment a köztudatból és a gyakorlatból. Egy kis epizódot hadd mondjak el. Egy alkalommal, amikor éppen jó volt a kapcsolatom Bartha Tibor püspök úrral, egy beszélgetés során így szólt hozzám: „Az ószövetségi tanszék betöltésénél (dr. Módis László halála után) rád is gondoltam. De én úgy tekintek rád, mint a tiszteletes és tudós lel-

kipásztor megtestesítőjére.” (Ipsissima verba). A sorrend nálam fordított volt: Előbb a lelkeszi szolgálat idején végzett teológiai munkám gyümölcsei épültek be a gyülekezeti szolgálatba. Azt tapasztaltam, hogy az intenzív teológiai munka meggazdagítja az igehirdetést, segítség a lelkigondozásban, és megóv a „kiszáradástól, kiüresedéstől”. Teológiai tanárként pedig arra törekedtem, hogy írásaim gyülekezetszerűek legyenek, jelentsenek tényleges segítséget a Szentírás megértésében minden olvasójának.

A „rendszer”, amiben éltünk, nem volt sem kommunista, sem szocialista. Volt Rákosi korszak, volt Kádár korszak, amit a sztálini „rendszer” határozott meg, ami szintén nem volt sem kommunista sem szocialista. Az tény, hogy a Horthy-rendszer idején voltak szociális, társadalmi problémák, feszültségek. Viták folytak. Igazságosabb társadalmi rendet akartak. Ezt gyermekként is tapasztaltam. A háború végéhez közeledve akaratlanul olykor tanúja voltam részesaratóink „pusmogásának”. S voltak sokan - magamat is közéjük sorolom -, akik valóban egy „új Magyarországot” akartak felépíteni. Ezt ma már sokan nem értik, s úgy tűnik, a valós problémákat sem érzékelik. A szovjet megszállás, a Rákosi és a Kádár rendszer nem a várt és remélt változást hozta. A viszonyulásomat (viszonyulásunkat) röviden és tömören így lehet megfogalmazni: Nem ilyen lovat akartam - akartunk. S ez a „rendszerváltás” utáni helyzetre is érvényes: Nem ilyen lovat akartunk. Egy megbukott rendszer után egy megbukásra ítélt rendszer mellé állni történelmi tévedés, egy nagy történelmi esély elszalasztása volt. A viszonyulás a keresztyén felelősség kérdése volt, és az ma is. (Ezekkel a kérdésekkel részletesen foglalkozom „A keresztyén felelősség döntő órája” című tanulmányomban, ami reménység szerint hamarosan megjelenik.) A teológia művelése mindig felelősséget, a felelősség vállalását, a Szentírásban elénk adott isteni igazság és akarat megszólaltatását jelenti, és nem valamilyen fennálló rendszer igazolását.

Ami az önálló gondolkodást illeti: Mindenkor, mindenki gondolkodhat önállóan. A kérdés az, hogy megáll-e az Úr mérlegén, s van-e bátorságunk kimondani - akkor, amikor kell, ott, ahol kell. Ez örök kérdés. Kérdés volt akkor, és az ma is. Az „alapállás”: „az Írás felbonthatatlan” (Jn 10,35; rev. Károli). A hivatalos egyházhoz való viszonyulás(om) összetett kérdés. Nem volt minden „kár és szemét”, amit a hivatalos egyház tanított és tett. Valójában „hivatalos egyház” nem volt. Az egyháznak voltak hivatalos képviselői, s voltak, akik gátlástalanul vagy félelemből követték őket. Viszonyulásom mértéke a Szentírás volt. A szolgálat, az engedelmesség általuk hirdetett teológiája elfogadhatatlan volt számomra. De ott van a zsinati tanítás a Szentlélekről, a Szentlélek ajándékairól, ami jó, elfogadható. Valójában valami különös kettősségben éltünk. Ugyanazok mondták, tették a rosszat is, a jót is. Ez tükröződik a dr. Bartha Tibor püspökkel való kapcsolatomban is: voltak békés idők, voltak konfliktusok és volt vészhelyzet. A rendszerrel és az egyházkormányzattal való konfliktusok valójában összefonódtak. A rendszerrel való konfliktus az egyházkormányzattal való konfliktusban „csapódott” le, hiszen az egyházkormányzat amolyan „büntetés-végrehajtó” szerve (is) volt az államhatalomnak. Ha pedig az egyházkormányzat kezde-

ményezett valami eljárást, az azért volt, mert valami olyat tettem (tettünk), ami nem tetszett az államhatalomnak. A konfliktusok sorának zöme a bagaméri szolgálatunk idejére esett (1974-1978). A „vészhelyzet”, a koncepció perünk a makói szolgálatunk idejében volt (1978-1993).

AZ ESEMÉNYEKRŐL – DIÓHÉJBAN:

Fakitermelés.

Fakitermelési engedélyt kértem a községi tanácstól. A tanácselnök verte előttem az asztalt: „Megmutatom, hogy amíg én vagyok a tanácselnök, az egyház egyetlen szál fát sem vág ki. Fellebbeztem járáshoz, megyéhez. Mindenütt elutasítottak. Panasszal fordultam az illetékes miniszterhez. Ez volt az utolsó törvényben biztosított lehetőségem. A minisztériumban elismerték az igazamat, a tanácselnöknek ki kellett adni az engedélyt. Püspök úr meg beidézett, alapos dorgálást kaptam. „Hogy jössz te ahhoz, hogy a miniszterrel levelezel?” - mondta többek között.

Hitoktatás.

Bagamérba kerülve, felolvasom a hittanbeíratással kapcsolatos körlevelet. Jönnek a hívek: „Ez igaz? Lehet hittanra beíratni a gyerekeket?” – „Hát persze, itt a pecsétes levél!” Kiderült, hogy az elődöm nem olvasta fel a körleveleket. Kérem a hitoktatói engedélyt. Napokon belül jött az esperesem: „Anti, te megbolondultál? Már az egész egyházmegyében nincs hitoktatás, és te Bagamérban be akarod vezetni?”

Hittanos, konfirmációra jelentkezett gyerekek verése.

Egy tanár rendszeresen bántalmazta, verte azokat a gyerekeket, akik hittanra, konfirmációi előkészítőre jártak. A dolgot jelentettem Püspök úrnak. A levelet szabályosan, hivatali, illetve szolgálati úton küldtem. Hamarosan jött az esperesem a főjegyző kíséretében: „Anti, ugye nem gondolod komolyan, hogy én ezt a levelet továbbítsam a Püspök úrnak?” (Segédlelkésze voltam, innen a bizalmas megszólítás). – „De, halálosan komolyan gondolom.” Nos, továbbította. Püspök úr továbbította az egyházügyi tanácsoshoz. Aztán egy napon láttuk, hogy több fekete Volga parkol az iskola előtt. Nemsokára hivatott az egyházügyi tanácsos (akkor így hívták): „Kivizsgáltuk nagytiszteletű úr panaszát, és alaptalannak találtuk.” De a gyerekeket nem verték többet. A beismerés ismeretlen dolog.

Gyermek-istentisztelet.

Gyakorlatilag nem volt előttünk gyermek-istentisztelet. Meghirdettük. Hamarosan 99 gyermek járt gyermek-istentiszteletre. Pártügy lett belőle. Hivatott az egyházügyi tanácsos. Magáért a gyermek-istentiszteletért nem lehetett kérdőre vonni. A bűnünk az volt, hogy iskolai módszereket használunk, s ez már burkolt hitoktatás. Azzal védekeztem, hogy a képekkel való szemléltetés az egyház találmánya.

Házi istentisztelet.

Beindultak a házi istentiszteletek. Több családnál heti rendszerességgel, másoknál alkalmanként. Hivatott a tanácselnök: „Milyen alapon tart a tiszteletes úr házaknál istentiszteleteket? Ez törvénytelen.” – „Az állam és az egyház közötti egyezmény alapján, mely szerint lehet a házaknál istentiszteletet, bibliaórákat tartani.” Ez ellen nem volt apelláta. Lehetett volna ragaszkodni az Egyezményben foglaltakhoz.

Nagypéntek és április 4.

1969-ben nagypéntek április 4-re esett. Jött a kérés: Tegyük más időpontra az istentiszteletet, mert 10 órakor lesz hazánk felszabadulásának az ünneplése. A kérés teljesítését lehetetlennek tartottam. Próbáltam meggyőzni a tanácselnököt (már új tanácselnök volt, akivel jó volt a kapcsolat), hogy ne zavarjuk meg a gyülekezetet. Hajthatatlan volt, én is. Azért békességben váltunk el: Menjen mindenki oda, ahová akar. Szinte országos botrány lett a dologból. Évekig kellett írogatnom a jelentéseket és hívogattak ide-oda. A dolog tétjét hallgatólagosan mindenki tudta: Melyik a nagyobb ünnep, nagypéntek vagy április 4.? Kinek kell engedni? Ki a nagyobb úr? Büntetés azonban nem lett az ügyben.

A nagy per.

A nagy per Makón volt, 1984 októberében. A „vastaga” tíz nap alatt zajlott le (okt. 11-20), ami nagyon hosszúnak tűnt. A negyedévenként tartott egyházmegyei csendesnapokhoz kapcsolódott, ami azonban messze túlment az egyházmegye határán, s kezdett országos méretűvé válni, a délvidéki ébredés paraszának lángra lobbanásaként. Ezt így látták és értékelték a délvidéki ébredés nagy harcosai (dr. Szabó Mihály, Ács Mihály, Pongó Gyula és még sokan.). Az idézésben az állt, hogy meg kell vizsgálni, milyen alapon hívok össze az egész egyházmegyét érintő alkalmat, és milyen alapon tanítok ezeken. Azonban hamar rájöttek, hogy ez zsákutca, esperesi felhatalmazás és jóváhagyott egyházmegyei missziói munkaterv alapján szerveztem. A tanításra pedig doktori esküöm is kötelez. A vizsgálat során ez már szóba se jött. Tanbéli síkra terelték a dolgot: a Szentírással ellenkező dolgokat tanítottam. „A Szentlélek ajándékai” volt a csendesnap témája. Mondom a vizsgálobíróknak: Csak egyetlen egy

mondatot mondj, ami olyan volt, hogy ellenkezik a Szentírással. „Azzal nincs baj, amit mondtál. Azzal van baj, amit nem mondtál.” – „Ezen az alapon mindenkiről le lehet venni a palástot” - válaszoltam. Egyébként pedig már megjelent a zsinati tanítás a Szentlélek ajándékairól, tehát a vádlóimat lehetne vádolni szektássággal. Máig sem tudjuk, mi volt az igazi ok. Egy „közjáték” azonban némi fényt vet rá. A vád tanúi kihallgatása során behívott a kerületi főgondnok és főjegyző. A főgondnok úr vitte a szót, aki valami okból kedvelt. „Anti, tudod, hogy mi folyik itt?” – „Tudom, vizsgálat folyik ellenünk.” – „Anti, neked fogalmad sincs arról, hogy mi folyik itt. Itt lesz, ami lesz. Hazamentek. Írtok egy levelet, hogy azonnali hatállyal lemondotok a makói állásotokról. Azonnal megszűnik ellenetek az eljárás, és válogathattok Tiszántúl legjobb gyülekezetei között.” Kissé ledermedtem. – „Ezt meg kell beszélnem a Feleséggemmel” - mondtam. „Hívd ide a Feleségedet!” Odahívtam. Főgondnok úr neki is elmondta, amit nekem. A Feleségem csendesesen megkérdezte: „Főgondnok úr, én ezt nem értem. Hogy van az, hogy Makón nem vagyunk jók, máshol meg jók vagyunk?” – „Maga ezt nem is értheti. Magának a családjára legyen gondja. Mentsék az életüket. Érti? Mentsék az életüket!” Nem értettük, de azt megértettük, hogy valóban nem tudjuk, hogy mi folyik ellenünk. Hazamenve levelet írtam Püspök úrnak, melyben felsoroltam, hogy az eljárás során az Egyházi Törvénykönyv minden vonatkozó paragrafusát megsértették. Kértem az eljárás megszüntetését. Jött a válasz: „Nem ilyen levelet vártunk.” A gyülekezet is elküldte a maga beadványát. A város pedig felbolydult. A római és görög katolikus lelkészek területileg mentek a vb. elnökhöz: tegyen valamit, mert az egész város forrong. S Makó mégiscsak a „viharsarokban” van. Aztán jött a távirat: október 20-án jelenjünk meg a püspöki hivatalban. A főjegyzői szobában: „Azért hívtunk benneteket, hogy zárjuk le az ügyet. Nem követtetek el semmi törvényteleniséget. Nem tanítottatok semmit, ami ellenkezik a Szentírással. Most bemegyünk a Püspök úrhoz, kaptok egy kis fejmosást, s ezzel le lesz zárva az ügy.” Szinte nem hittünk a fülünknek, s aztán akkor sem, amikor bementünk a Püspök úrhoz, aki lehordott bennünket a sárgaföldig, majd kimondta az ítéletét: Megfosztott minden egyházi tisztségünktől és megbízásunktól, s a Makó-újvárosi gyülekezeten kívül sehol sem szolgálhatunk. S a befejezés: „Ha a legkisebb panasz lesz ellenetek, az Isten legyen irgalmas hozzátok, mert én nem leszek, leveszem rólatok a palástot.” Aztán megmutatta, hogy hol van az ajtó. Később tudtuk meg, hogy legfelsőbb helyről rátelefonáltak: Az ügyet le kell zárni. Nagy Antalék Makón maradnak. Ezért lett az ügy hirtelen lezárva, ez a háttere dr. Bartha Tibor féktelen haragjának. Kitüntetésesség? - Akkoriban így mondták, mondtuk: „pettyes bárányok.”

Milyen kihívásokkal kell szembenéznie a jelenkori lelkészeknek, teológusoknak?

A legfontosabb dolog, hogy a teológia legyen valóban Istenről való beszéd, és pedig Isten által. Beszéljen „helyesen” (Jób 42,7; rev. Károli: „igazán”) Istenről, hogy Isten ne gerjedjen haragra ellene (Jób 42,7). A jelenkor legnagyobb kihívása a bátor, megalkuvás nélküli bizonyásgtétel Jézus Krisztusról, a kereszt Krisztusáról,

aki az egyetlen megváltó, üdvözítő, az egyetlen megoldás a világ, az emberiség minden bajára. Még előtte vagyunk, vagy már kezdünk benne lenni abban, amire Jézus figyelmeztetett: „Megölnek titeket, és gyűlöl titeket minden nép az én nevemért” (Mt 24,9). Nagy kihívás a világ totális lázadása Isten „örök rendje” ellen. „Az írást nem lehet érvénytelenné tenni” (Jn 10,35). Tilos minden kompromisszum, minden engedmény (egyneműek házassága, homoszexuális egyház, a hazugság legalizálása.).

Dr. Nagy Antal Mihály legfontosabb munkái – a szerző összefoglalásában

- Örök szövetség (Sárospatak, 1996. 1997. 2011.). A zsidókérdést a maga totalitásában és aktualitásában ismerteti.
- Bibliai hermeneutika (Sárospatak, 1996.). Áttekinti az írásmagyarázás alapkérdéseit. A Szentírás megértésének és magyarázásának kulcsa - K. Barth és H.W. Wolff nyomán - : Amit Isten a Szentírásban kijelentett, az a Szentlélek által érthető meg és magyarázható.
- Izráel története (Sárospatak, 2007.). A legújabb kutatási eredmények felhasználásával készült. A Szentírás hitelesen adja elénk Izráel történetét. Izráel története nem oldható fel „kortörténetben”.
- A misszió bibliai alapjai (Sárospatak, 2010.). Teljes áttekintést ad arról, mit mond a Szentírás a misszióról. Szól a világmissziói konferenciákról, kiegészítve a gyülekezetépítés alapkérdéseivel.
- Az Ó- és Újszövetség bibliai teológiája. 1.2. kötet. (Pápa, 2013, Dunántúli Református Egyházkerület Püspöki Hivatala. A Teológiai Könyv sorozatának 81. kötete.) A múlt század közepétől egyre erőteljesebb hangot kap, hogy végzetes hiba volt az Ószövetség és az Újszövetség teológiájának szétválasztása. A nagy kérdés: Hogyan lehet egyesíteni? Ezt kíséreltem meg.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: A szent család

TANULMÁNYOK

FODOR FERENC
ENGHY SÁNDOR
VAN HOUWELINGEN, ROB
KÁDÁR FERENC
CSORBA DÁVID
KOVÁCS ÁRON

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Pásztorok

Fodor
Ferenc

A PRÓFÉTAI LELKÜLET MINT A LELKÉSZI IDENTITÁS MEGHATÁROZÓJA *

A cím fölfogható kijelentő mondatnak, így egyben egy tétel, egy állítás kimondásáról van szó. A lelkipásztori identitás egyik pillére a próféta i lelkület. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy *egyik* pillére. Erre is értelmezhető Jézus Krisztus hármastizte, melyek között csak az egyik a próféta i. A lelkipásztori identitás része a papi tiszt, amennyiben nincs lelkési szolgálat áldozatvállalás és hálaáldozat nélkül. A Második Helvét Hitvallás XVIII. fejezetében világosan megfogalmazza, hogy a papi tiszt tartalmát az egyházi szolgálat képezi, aminek a lényege „a tanítás és a sákramentumok kiszolgáltatása.” Nem több és nem kevesebb. Ugyanígy a királyi tiszt is, ami a lelkipásztori identitás másik lényeges eleme. A $\kappa\upsilon\beta\epsilon\rho\nu\eta\rho\iota\varsigma$ nem nélkülözhető eleme a lelkési identitásnak. De nem jelenthet uralkodást, hanem a Második Helvét Hitvallásban „Hyperetáknak, azaz alárendelt evezősöknek nevezte őket az apostol, akik egyedül a kormányosra figyelnek; vagyis olyan emberek, akik nem önmagoknak és saját kényök-kedvök szerint, hanem másoknak, tudniillik saját uraiknak élnek, akiknek parancsaitól függenek teljesen. Mert az egyház szolgájának az van parancsolva, hogy mindennemű közelességében ne a saját önkényét kövesse, hanem csakis azt végezze, amit az ő Ura parancsol.”¹ Krisztusnak ez a hármastizte a Heidelbergi Káté 31. kérdésében³ nyer megalapozást, a hívek életére pedig a 32. kérdéssel⁴ applikálódik.

¹ „...qui doceant et sacramenta administrent” Conf. Helv. XVIII,11

² Conf. Helv. XVIII,11

³ 31. kérdés: *Miért nevezzük Őt Krisztusnak, azaz Felkentnek?* Azért, mert Őt az Atya Isten rendelte és a Szentlélekkel felkente a mi legfőbb prófétánkká és tanítónkká, aki Istennek titkos tanácsát és akaratát a mi váltságunk felől tökéletesen kijelentette, továbbá egyetlenegy főpapunkká, aki minket testének egyetlenegy áldozatával megváltott és az Atya Isten előtt könyörgésével szüntelenül közbenjár érettünk és örökkévaló királyunkká, aki minket igéjével és Lelkével oltalmaz és megtart.

⁴ 32. kérdés: *Miért hívnak téged (Krisztusról) keresztvénynek?*

* 2015. november 19-én Királyhelmeceen, a Selye János Egyetem Teológiai Kara szervezésében „A vallási, az egyházi és a lelkési identitás aktuális kérdései” címen meghirdetett nemzetközi tudományos konferencián elmondott előadás szerkesztett változata.

Emeljük ki most ebből a háromból azt, amelyikre az előadás címe mutat: a próféta tiszte. Miben határozható meg a próféta tiszte? Erről a Második Helvét Hitvallás így tanít: „*Tehát valamint Isten a régi népnek pátriárkákat adott Mózesrel és a prófétaikkal együtt: azonképpen az újszövetségbeli néphez elküldötte az O egyszülött Fiát az apostolokkal és az egyházi tanítókkal egyetemben.*”⁵ Az „*egyházi tanítók*” megjegyzés a próféta tiszte utal.

E bevezető után lássuk, milyen összefüggései vannak a próféta lelkületnek és a lelkipásztori identitásnak! Hogyan válik valaki próféta?

A FOGALOM TISZTÁZÁSA

a) Rövid vallástörténeti kontextus

Zimmerli úgy fogalmaz, hogy az izraeli prófécia nem előkészítés nélkül hullott alá az égből. Abból az alaptól nőtt ki, amiben vallástörténeti párhuzamokat találunk, és ami némely megjelenési formájában, Izraelben a nagy próféciák korán kívül is felismerhető.⁶ Olyan emberek voltak ők, akik az istenséggel való kapcsolatukban annak módjára és formájára tekintettel a mindennapi emberektől eltérő, sajátos helyzet foglaltak el, amire az istenség által munkált hasonlíthatatlan személyesség és közvetlenség volt jellemző.

Bármilyen természetességgel is használjuk a „próféta” szót, mégis érzékeljük, hogy nehezen körülírható tevékenység, amit magában foglal. Ha vallástörténeti szempontból vizsgáljuk, látszik, hogy a próféta széles körben megvolt az ókori Izrael környezetében ugyanúgy, mint a tőle távoli népek vallásában.

Nem a teljesség igényével, inkább csak utalni kívánunk arra, hogy milyen gazdag előfordulása volt a próféta. Az ókori Egyiptomban gyakorlatilag a papság jelölésére szolgált. Az Amon-Ré papság öt rendjét ezzel jelölték úgy, hogy beszéltek „első”, „második” és „harmadik” próféta.

A Mári-próféciák a próféta korai megjelenéséről tudósítanak. Zimri-Lims uralkodása utolsó időszakából valók (Kr. e. XVII. sz. eleje). A próféta élmény hármas megjelenéséről tudunk: próféta révület, álmok és látomások. A próféta elnyerésének praktikájához tartozott az ivás. Nem világos, hogy víz vagy bódító ital fogyasztásáról volt-e szó. Működésükben jelen van a mantika hatása.

Hutter a fennmaradt szövegekre utalva mondja, hogy a próféta levágott haj- és ruhaszegély darabjainak nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ezeket az elhangzott pró-

---

Azért, mert hit által Krisztusnak tagja és így az Ő felkenetésének részese vagyok avégre, hogy nevére én is vallást tegyek, magamat élő hálaáldozatként neki adjam, s a bűn és ördög ellen ez életben szabad lelkiismerettel harcoljak és azután Ővele együtt minden teremtmény felett örökké uralkodjam.

⁵ „*Itaque ut Deus veteri populo dedit Patriarchas una cum Mose et Prophetis: ita Novi Testamenti populo misit suum unigenitum Filium una cum Apostolis et doctoribus ecclesiae*” (XVIII,3).

⁶ ZIMMERLI, Walther: Die Bedeutung der großen Schriftprophetie für das alttestamentliche Reden von Gott, in: *Studien zur alttestamentlichen Theologie und Prophetie, Gesammelte Aufsätze II., Theologische Bücherei 51., Altes Testament*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1974. 56.

fécia hitelességeért való kezességvállalás jeleként adták át. Aki ilyennel rendelkezett, az illető fölött rendelkezési joggal bírt és adott esetben felelősségre vonhatta. E szimbólumok összefüggésben voltak a prófétai képességgel is. Megsemmisítésük a próféta vitalitásának megsemmisítését jelezte.⁷

Preuß tesz említést arról, hogy a Kr. e. XI. századból származó Wen-Amon úti beszámoló Bibloszban, a szír kikötővárosban felbukkanó extatikus prófétákról ad hírt.⁸

Buddha kegyessége és igehirdetése alapján misztikus volt, amit nem elhívás, hanem megvilágosodás útján nyert el, s mint ilyen nem prófétai szót hirdetett. Fontosnak tartotta azonban, hogy a sötét világban a halhatatlanság dobszavát halhatóvá tegye.⁹

A görögök is ismerték a prófétaságot, jóllehet mást értettek alatta, mint az Ószövetség. *Fascher* kutatásai szerint görög területen a próféták három csoportja különböztethető meg. 1. Az ősidők legendás alakjai (pl. Orfeusz, Museusz, Epimenidész, és a Szibillák). 2. A szépirodalom látói, mint Teiresziasz, Kasszandra. 3. Templomi próféták, akik konkrét kérdésekre adtak választ. Nem a jövődő megjelenítői voltak (azok sokkal inkább a *μάντιες* voltak). Amit tudtul adtak, az ünnepeken a *ἱερατικός*, amivel a nagyobb szentélyek rendelkeztek, eredetük magyarázatát és legitimitációját hitték benne. Ami a görögök által ismert prófétákat ószövetségi prófétáktól megkülönböztette, az *Fascher* meghatározásával szólva a személytelenség és a történetlenség (Ungeschichtlichkeit).¹⁰

Izisz és Szeráfisz prófétái Rómában valójában papok voltak.

Mohamed *rasúl*, küldött volt, akit a Korán a „*próféták pecsétjének*”¹¹ nevez (Szúra 33,40). Azt jelenti, hogy ő zárja le az előtte élt próféták sorát, beleértve az ó- és újszövetségi prófétákat is. *van der Leeuw* utal rá, hogy a mohamedánok különbséget tesznek a „szentek” és a „próféták” között. A próféta az óvó, aki döntő módon ismereti a törvényt. Amit követelni lehet rajta, az őszinteség az üzenete átadásakor.¹² De az Ószövetség is tud arról, hogy a prófétai jelenség nem korlátozódik Izraelre, illetve az

⁷ HUTTER, Manfred: *Religion in der Umwelt des Alten Testaments, Babylonier, Syrer, Perser*, Stuttgart, Berlin, Köln, Verlag von W. Kohlhammer, 1996. 172.

⁸ PREUSS, Horst Dietrich: *Theologie des Alten Testaments, Band 2., Israels Weg mit JHWH*, Stuttgart, Berlin, Köln, Verlag W. Kohlhammer, 1992. 74. k.

⁹ „Világosságra ébredtem, lehültem és kihamvadtam.

Benáreszbe megyek, s útnak indítom a Tan kerekét.

A vak világban döndüljön halhatatlanság dobszava!” (Majjh. Nik. 26).

¹⁰ Bertholet szócikke a „Propheten” címszóról, in (hrsg.) GUNDEL, Hermann és ZSCHARNACK, Leopold: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, (RGG²), IV. Bd. Tübingen, IV. Band Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1930. 1531. k.

¹¹ *A hatam an-nabiyin Horovitz értelmezésében annyit jelent, mint aki hitelesíti, igazolja a prófétákat („der Beglaubiger der Propheten”).* In HOROVITZ, Josef: *Koranische Untersuchungen, Studien zur Geschichte und Kultur des islamischen Orients*, Berlin, Leipzig, Walter de Gruyter & Co., vormals G. J. Göschen'sche Verlagshandlung, J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung – Georg Reimer – Karl J. Tübner – Veit & Comp., 1926. 53.

¹² VAN DER LEEUW, Gerardus: *Phänomenologie der Religion*, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1977. 107 §, 763.

Isten népére. Bálámot, a mezopotámiai prófétát azért hívták Izraelbe, hogy mondjon pénzért átkot Isten népére (4Móz 22-24). Nagy kísértés, ha anyagi befolyásnak, politikai elvárásnak van kitéve az igehirdetés. Az Izraelen kívül is létezett, s az Ószövetségben is előforduló prófétai jelenségként említhető Illés is, akinek a Kármel hegyén Baál próféták seregével volt dolga (1Kir 18). Az, hogy az ősi arab látó *kāhīn*ként említhető, mutatja, hogy a látó és a papság tevékenységét kifejező כהן főnév gyöke nincs messze egymástól. Még Jeremiás korában is gazdag palettája volt ismeretes azoknak, akik valamiképp a prófétai körökhöz tartoztak: „*Ne hallgassatok azért prófétáitokra (נביאים), a jósokra (קסמים) és az álomlátókra (חלומים), a varázslókra (עוברים) és az igézőkre (כשפים)...*” (27,9). Közülük az első hamis prófétákat jelölhet, a többiek tevékenysége, illetve a tevékenységéhez fűződő gyakorlat nem átlátható.

Hagyományosan úgy vélekedünk, hogy az ószövetségi próféták az idegen hatásokkal szemben a tiszta JHVH vallás védelmezői voltak. Ez részben igaz is, de mégsem ilyen egyszerű kimondani a tételt. A Kr. e. VIII. században Izrael vallását valóban veszélyeztette a kánaáni vallás, ami számos területen kimutatható. A kánaáni környezettel való együttélés következtében azonban számos vallási elképzelés és gyakorlat spontán módon átveődött, és már senki nem gondolt rá, hogy Izrael vallási képzeteinek számos, eredetét tekintve épp a kánaáni kultúrából eredő jelenség volt jelen, melyek létjogosultságát már senki nem kérdőjelezte meg. Így lettek elkötelezett hirdetői pl. a kánaáni eredetre visszavezethető messiás-váradalmaknak. Hasonlóképp tudható, bizonyos a próféták által is bevettnek számító, beszédeikben is használt irodalmi formákról, hogy kánaáni eredetre nyúlnak vissza. Az ószövetségi próféták használták a Máriban extatikus prófétáktól (*mabbû*) ismert küldönc formulát („*így szól... 7*”). Az isteni hírnökökről szóló leírások nem csupán ószövetségi paralelleknek tekinthetők, hanem az ószövetségi prófécia előtörténetének is. Fontos, hogy az ókori Kelet politeista vallásaiban az isteni hírnök gyakran maga is isten volt. Egyik isten elküldte üzenetével a másikat egy harmadik istenhez. Mennyei lényekről az Ószövetség is tud, akik JHVH-t körülveszik. Van azonban példa arra is, hogy JHVH mennyei udvartartásában követek vannak. Az Izrael vallástörténeti környezetéből származó angyalképzet, a מלאך יהוה tartozik ide. Az Úr az Ézs 6,8 versében sem embert küld, a kérdés – ומי ידבר לנו – az őt körülvevő mennyei lényeknek szólt, de a próféta válaszolt rá. Később alakult ki az a képzet, hogy ember ad át üzenetet Istentől (Mal 3,1).

Az ún. hírnök-formulák az írás felfedezése előtt alakultak ki, s formai elemeiben az Ószövetség is őrzi ennek az időszaknak az emlékét. Az 1Móz 32,4-6 verseit emeljük ki most ebből az igen gazdag tárházból:

Híradás a küldésről	„Követeket küldött Jákob maga előtt”
Címzett	„a bátyjához, Ezsauhoz”
Helymeghatározás	„Széir földjére, Edóm mezejére”
A megbízás bevezetése	„ezt parancsolta nekik”
A hírnöknek szóló megbízatás	„mondjátok meg uramnak, Ezsauinak”
Követ formula	„Ezt mondja a te szolgád, Jákob”
A hírnökre bízott üzenet	
a) tartalmi része	„Lábánál voltam jövevény, ott tartózkodtam mostanáig. Szereztem marhákat, szamarakat és juhokat, szolgálókat és szolgálóleányokat.”
b) záró része	„Azért küldök neked üzenetet, uram, hogy elnyerjem jóindulatodat.”

Ez a Köhler általi felosztás¹³ témánk szempontjából három lényegi elemet tartalmaz – 1) megbízatás; 2) üzenetátadás; 3) teljesítés –, melyek közül a középső a legfontosabb. A prófécia tartalmi szempontból az üzenetküldés felől értelmezhető. A próféták követeknek értelmezték magukat, s üzenetüket a hallgatóságuk is ekként fogadta. Izrael Istene és népe – egyáltalán Isten és ember – közötti mondhatatlan szakadék hidalódik át a prófétai beszéd által. Az üzenet átadásának szigorúan a küldő szempontjaira kellett hagyatkozni, a küldő személy gondolatainak megjelenítése történt, amikor megnyilatkozott. Az üzenetek átadására, az ezekkel összefüggő körülményekre az ókori világban sokat adtak, hiszen a küldönc megjelenésével és minden megnyilatkozásával a megbízóját képviselte. A prófécia számára sajátos stíluselem lett a babiloni levélformulákban is megszokott, de eredetileg a hírnökök által, szóbeli üzenet átadás során alkalmazott modell: „mondj [...] -nak: »Így szól [...], az én uram...«”¹⁴

b) A próféciát jelölő ószövetségi kifejezések

A נביא főnév alapját képező נבא-val összefüggésbe hozhatók az akkád *nabû* – „hívni,” „meghirdetni,” valamint az arab: *nabá'a* – „közölni” szavak. A prófétai jelenség és a próféciával összefüggő fogalmi eszköztár, amivel az Ószövetségben találkozunk, rendkívül színes. A נביא mellett még egyéb kifejezések is jelölhetik a prófétát. A régi időkben a ראה (1Sám 9,9), később ezt fölváltva a Krón könyveiben gyakorta előforduló חזה fejezi ki. Az 1Sám 9,9 mutatja, hogy ezt a sokszínűséget az Ószövetség nyelve is jelzi: „Azelőtt azt mondták, ha valaki elment Izraelben Istent megkérdezni: Gyertek, menjünk el a látóhoz (ראה)! Mert akit ma prófétának neveznek, azt régebben látónak hívták.” Ézsaiás a kettőt egyenlőnek tekintette (30,10). A ראה Guillaume szerint a nomád vallásosságról árulkodik.¹⁵ A ראה mindenesetre rejtett összefüggések, és

¹³ WESTERMANN, Claus: *Grundformen prophetischer Rede, Beiträge zur evangelischen Theologie*, Fünfte Auflage, München, Chr. Kaiser Verlag, 1978. 72.

¹⁴ Ld. alant a „Prófétai legitimitáció” fejezetcímet. Hasonlóan: BRUGGEMANN, Walter: *Az Ószövetség teológiája, Tanúságtétel, vita, pártfogás*, Kolozsvár, Exit, 2012. 762.

¹⁵ VRIEZEN, Th. C.: *Theologie des Alten Testament in Grundzügen*, Verlag H. Veenman & Zonen Wageningen – Holland, Neukirchen, Kreis Moers, Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, é. n. 220.

az elkövetkezendő dolgok ismerőjeként jelenik meg. A látóknál a vízió, a próféták esetében a beszéd kap nagyobb hangsúlyt. Van olyan magyarázási kísérlet, hogy az egyiket vizionálásként, a másikat az áldozatra való tekintés szavaként kell értelmezni. Ennek a tételnek a helyessége azonban nem bizonyított. Megtaláljuk a próféta kifejezéstárában az אִישׁ-אֱלֹהִים változatot is, ami tartalmát tekintve ekvivalens a נְבִיא-
val. A נְבִיא képzését tekintve a נִירָד és נְשִׂיא ősi tisztséget jelölő szavak mellé állítható. A נְבִיא alapjelenésének kutatása kapcsán döntő jelentőségű kérdés, hogy a qatıl formát aktív vagy passzív alaknak fogjuk-e fel. Korábban aktív formaként értelmezték, tehát úgy, mint aki „meghirdet” valamit. Nomen agentisként, azaz olyan igéből képzett főnévnek fogták fel, amely a cselekvés végrehajtóját jelöli. Most inkább a passzív forma elfogadottabb, és olyan „elhívott” személyt értünk alatta (nomen rei actæ), aki mondandóját megbízottként adja tovább. A נְבִיא elnevezés tehát a megszólíttóságra, az elhívottságra utal. Ő maga azért lehet *megszólító*, mert Isten által *megszólított* volt. Az elnevezés mögött a cselekvő Isten van. A נְבִיא az Isten által elhívott közvetítőt jelenti.¹⁶ A prófétai elhívás személyességének ténye akkor is igaz, ha tudunk arról, hogy léteztek prófétai iskolák (2Kir 4; 6).

A נְבִיא görög megfelelője a προφήτης, melynek értelmezése szintén problematikus. Mít akar kifejezni? Valamit, amit a tisztség hordozója „előhoz” vagy „előre” kijelent? Ha az első jelentést vesszük alapul, akkor a prófeta az Örökkévaló ajka (2Móz 7,1). Ha a második megközelítést fogadjuk el, akkor olyan valakire kell gondolnunk, aki tudtul adja a jövődőt.¹⁷ A második lehetőséget látszik igazolni a προφημι („megjövendőöl,” „előre megmond”). A szó előfordulási története azt mutatja, hogy a görög szövegekben késői előfordulású. Vriezen úgy fogalmaz, hogy a prófeta az Ószövetség tipikus és leginkább központi alakja. Ellentétben az ókori keleti kultúrvallásokkal (Babilon, Egyiptom), Izraelben a prófeta fontos szerepet játszott.¹⁸ Amit próféta alatt értünk, bizonyára nem egyik vagy másik jelentés fedi le, hanem mindkettő sajátos keveréke. Egyszerre igaz, ami Lukács irataiban három ízben is előfordul, hogy egyfelől: „*De Isten így teljesítette be azt, amit minden prófétája által előre megmondott*” (ApCsel 3,18), másfelől abban sem kell kételkednünk, hogy „...*Isten öröktől fogva szólt előre minden prófétája szája által*” (ApCsel 3,21; vö. Lk 1,70).

De a próféta jelölésére említett elnevezések a lelkeszi identitás tartalmára is szépen rávilágítanak. Mind a רִאָה, mind pedig a צִוָה azt mutatja, hogy Isten prófétai

¹⁶ LD. BOTTERWECK, G. JOHANNES & RINGGREN, Helmer & FABRY, Heinz-Josef: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, Band V*, Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1986. 143. kk.; RENDTORFF, Rolf szócikke a προφήτης-ről, in (begr.) KITTEL, Gerhard, (hrsg.) FRIEDRICH, Gerhard: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, Band VI*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 1969. 796. kk.

¹⁷ KRAMER, Helmut szócikke a προφήτης-ről, in (begr.) KITTEL, Gerhard, (hrsg.) FRIEDRICH, Gerhard: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, Band VI*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 1969., 783.

¹⁸ VRIEZEN, Th. C.: *Theologie des Alten Testament in Grundzügen*, Verlag H. Veenman & Zonen Wageningen – Holland, Neukirchen, Kreis Moers, Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, é. n. 220.

megtapasztalásában a „látásnak” nagy szerepe volt. Mélyebb összefüggések érzékelését jelenti ez az ősi elnevezés. „Látás (לִּרְאוֹת) nélkül elvadul a nép” – mondja Salamon (Péld 29,18).

A próféta feladata, amikor az Örökkévaló üzenetét elmondja, elsősorban nem a jövődő felvázolása. Köznapi gondolkodásunkban ezzel kapcsolatban alapvető félreértés van, ami valószínűleg abban gyökerezik, hogy nem teszünk különbséget a prófétai igehirdetés és az apokaliptikus igehirdetés között. A próféciaának a múlttal, jelenel és jövődővel van dolga, az apokaliptikának többnyire a jövődővel. A prófécia meghirdet egy eseményt, ami majdan bekövetkezik (pl. egy város elését vagy egy király halálát). Ehhez hozzátartozik a jelen, amiben a prófétai szó elhangzik, de a következő pillanat vagy időszak is ugyanígy, amikor a prófécia beteljesedik. Ezzel szemben az apokaliptika nem hirdet meg eseményt, hanem képet fest a jövődőről. A prófécia a választott nép történelmének síkján mozog, más népekkel csak Izraellel összefüggésben beszél. Az apokaliptika érdeklődése pedig az egész embervilágra terjed, sokszor pedig még ezen is túl: kozmikus méretűvé szélesedik. A prófécia nem azonos a futurológiával. A prófétát nem az érdekli, hogy mi lesz, hanem azt fogalmazza meg, hogy most mit kell tenni. A próféta számára a jövődő a mában rejlik, ezért az igehirdetésének központi üzenete a jelenben meghozandó döntések segítése. Nem az általánosságok szintjén mozog, hanem konkrétan megfogalmazza, hogy mit kell tenni. Programot ad és irányt mutat. A prófétikus igehirdetés mindezeket az ismerveket magában hordozza, mind Isten ószövetségi népe életében, mind az egyház életében ma is.¹⁹

„A történelem, mint történés kvalifikált, elbeszélésként pedig interpretált történelem, vagy másként szólva a történés „szent” történés, az elbeszélés pedig „prófétai” elbeszélés”²⁰ – mondja Miskotte, s ezzel a tétellel megvilágítja, amit az Ószövetség mond nekünk Isten és ember történeése összefüggéseiről. Arról, hogy Isten az Ószövetségben feltárja nekünk mindazt, hogy miként, milyen összefüggésben látja az ember történelmét az ő isteni mivoltával. Ugyanitt *van der Leeuw*-t idézve így fogalmaz: „...a Biblia közvetlenül megmutatja Isten irántunk való munkáját: őt, aki a helyünkre lép. Felénk jön és mellénk áll. Elmeséli nekünk a történetét úgy, mint a mi történetünket.”²¹ Az alábbiakban felsoroljuk, kik azok, akik által az Ószövetségben ez az „elmesélés” történik.

b.a) Extatikus csoportok

Az Ószövetség történeti könyveiben gyakorta találkozunk extatikus prófétai csoportokkal, akiket נְבִיאִים-ként említenek a szövegek (1Sám 10 és 19). Ezek az extatikus csoportok a király szolgálatában álltak, tanácsadói voltak, akik különösképpen há-

¹⁹ Részletesebben ld. WESTERMANN, Claus: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen, Grundrisse zum Alten Testament, ATD Ergänzungsreihe 6*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1978. 130. kk.

²⁰ MISKOTTE, Kornelis Heiko: *Wenn die Götter schweigen, Vom Sinn des Alten Testaments*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1964. 305.

²¹ Uő,

borúba menetel dolgában biztatták vagy óvták az uralkodót. Kezükben zeneszerszámokkal jártak, kultikus táncot jártak (1Sám 10,3 kk.; 19,18 kk.; 1Kir 18,20 kk.), jellegzetes viseletet hordtak (2Kir 1,8), révült állapotban dadogva adták át az üzenetet. *Eichrodt* különbséget tesz jahvista és elfajult nebiizmus között.²² Akik kapcsolatba kerültek velük, azoknak ez a révült állapot – *von Rad* szavaival –, mint valami ragály átterjedt a környezetükre is.²³ Saul is egy ilyen prófétai csoportba került (1Sám 10,5 kk.; 19,18 kk.). Az extázisba került ember „*más emberré lesz*” (1Sám 10,6). Valószínűleg ebbe kategóriába esik a 4Móz 11-ben leírt történet, miszerint a herven vén, minekutána Isten Lelke rájuk szállott, prófétálni kezdett és munkatársul adtak a munka terhe alatt roskadó Mózesnek. Az extatikus állapot a Baál próféták jellemző megjelenési formája volt, akik prófétálás közben megsebesítették magukat (1Kir 18,19 kk.). *Zimmerli* idézi *Hölscher* vallástörténeti és valláspszichológiai kutatási eredményét, melyben behatóan foglalkozik az extatikus prófétasággal. Csupán címszavakra hagyatkozva hadd említődjön néhány jellemvonás, ami e prófétai forma jelenségvilágát közelebb hozza: egzaltált extázis, extatikus kultuszi tánc, apatikus extázis, egyesülés az istenséggel, tudatállapot a révületlátomásban, szenvedélyes mozdulatok és cselekmények, beszédek, nyelveken szólás, hallucináció, hipnotikus látomások, amnézia, emlékezés, anesztézia, elragadtatás és telepátia.²⁴

b.b) Monasztikus hatású prófétai csoportok

A prófétai jelenség egy másik csoportját *Peisker* „*monasztikus hatású prófétai csoportoknak*” nevezi.²⁵ Illés és Elizeus volt egy ilyen csoport vezetője. Náluk az extázis kevéssé játszik szerepet, de a Lélek áradása csodatettekkel van legitimálva.

Újabb jelenségnek számít a *kultuszi prófétaság*, akiket állami szentélyekben alkalmaztak. Ilyen volt pl. Ahija (1Kir 11,29) vagy a névtelen, az 1Kir 13,11 versében említett bételi²⁶ próféta. Állami szentélyekben a király szolgálatában álltak. Különböztek az íróprófétáktól, akik olykor éles kritikát fogalmaztak meg a templom (Jer 7), a kultusz (Ám 1,8; 5,21), a papság (Mi 3,11; Mal 2,1 kk.) és általában a külsőségekben kimerülő vallásos gondolkodás ellen.

²² EICHRODT, Walther: *Theologie des Alten Testaments, Teil I.*, 8. durchgesehene Auflage, Stuttgart, Ehrenfried Klotz Verlag, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1968. 204. kk.

²³ VON RAD, Gerhard: *Theologie des Alten Testaments, II.*, München, *Die Theologie des prophetischen Überlieferungen Israels*, Chr. Kaiser Verlag 1980. 18.

²⁴ ZIMMERLI, Walther: *Das Gesetz und die Propheten, Zum Verständnis des Alten Testaments*, 2. Auflage, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. 39.

²⁵ PEISKER, Carl Heinz szócikke a Prophet címszóról, in COENEN, Lothar (hrsg.): *Begriffslexikon zum Neuen Testament, II.*, Studien-Ausgabe, Wuppertal, Theologischer Verlag R. Brockhaus, 1977. 1018.

²⁶ A *בֵּית בֵּית* megjegyzés azt a benyomást kelti, hogy a hely, ahol a próféta lakott, a szentíró számára ismeretlen volt. A 11a vers ebben az esetben talán arra utal, hogy nem a városban, hanem valahol a város közelében lakhatott. Mindez nem zárja ki, hogy köze lehetett a bételi szentélyhez.

Az írópróféták félelmetes támadást intéztek a királyság ellen, amiben a nemzet vallási megvilágosodását kereste – mondja *Eichrodt*.²⁷ A király tanácsadói voltak, befolyásos embereknek számítottak, üdv és elvettetés ítéletét mondták ki, ezért tartottak tőlük (1Sám 16,4; 1Kir 17,18). A próféta személyében a hatalom sokkal inkább spontán módon jelent meg, mint a királyéban vagy a papéban. Földi hatalom, erőszak elhallgattathatta őket, de a próféta akkor is hatalommal bíró személy volt. E hatalomtól maga a megbízott személy, a próféta is szívesen menekült volna (Jer 20,7), de nem tehetette meg, hogy ne szóljon (Jer 20,9). Amáziás, Bétel papja Ámósról úgy nyilatkozott, hogy „*Nem türheti el az ország az ő beszédeit*” (Ám 7,10). Amáziás Ámós próféciája fölötti kritikájának a megfogalmazásakor az Ám 7,10-ben אֱלֹהִים igét használja, ami előfordulását tekintve mennyiség (Quantum) leírására használatos.²⁸ A szógyök eredetileg azt jelentette, amit egy helyiség befogad. Jelenti továbbá azt is, amit egy edény (1Kir 7,26), ciszterna (Jer 2,13), a templom mosófazeka (1Kir 7,38) stb. befogadni képes.²⁹ Az Ám 7,10 arra mutat, hogy az országnak van valami befogadóképessége, aminek Amáziás szerint Ámós túllépte a határait. Tartalmilag ehhez hasonlót fogalmazott meg Aháb király, amikor azt mondta, hogy Illés „*Izrael megrontója*” (1Kir 18,17). A prófétai beszéd természetéhez tartozik, hogy feszegeti azokat a régi, megszokott kereteket, amelyeket az ember időközben „belakott,” s ami mellett olykor spontán módon megférnek Istent helyettesíteni akaró értékek. A prófétai szó felforgatta azt a „rendet,” amit az emberek Isten nélkül alkottak meg maguk körül, aminek az alapját gyakran „*az ősi JHVH-istentisztelet baalizálása képezte*.”³⁰ Istennek a történelemben véghezvinni akart terveit adták tudtul a próféták „*olyan nemzedéknek* – mondja *von Rad* – „*amely már elvesztette képességét a csodálkozást és borzongást kiváltó, megdöbbenően új perspektívák fölött*.”³¹

b.c) Tulajdonképpeni értelemben vett prófétizmus

Peisker „*tulajdonképpeni értelemben vett prófétizmusnak*” („Prophetismus im eigentlichen Sinne”) nevezi az Ószövetség királyság megjelenésével feltűnő prófétáit. Náluk az extázis, a mantika és a csodatétel visszalép, ugyanakkor előtérbe lép az ige. Ugyancsak mindjobban lazulnak a kultuszi, institutionális és monarchikus kötődések.³²

²⁷ EICHRODT, Walther: *Menschenverständnis des Alten Testaments, Abhandlungen zur Theologie des Alten Testaments*, Zürich, Zwingli-Verlag, 1947. 19.

²⁸ KOEHLER, Ludwig & BAUMGARTNER, Walter: *Lexicon in Veteris Testamenti libros*, Leiden, Brill, 1958. 426.

²⁹ BAUMANN, A. szócikke אֱלֹהִים gyökről, in: BOTTERWECK, G. Johannes & RINGGREN, Helmer & FABRY, Heinz-Josef: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, Band IV.*, Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1984. 92. kk.

³⁰ KRAUS, Hans-Joachim: Die prophetische Botschaft gegen das soziale Unrecht Israels, in: *Biblisch-theologische Aufsätze*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1972. 123.

³¹ VON RAD, Gerhard: Die Wege Gottes in der Weltgeschichte nach dem Zeugnis der Propheten, in: *Gottes Wirken in Israel, Vorträge zum Alten Testament*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1974. 217.

³² PEISKER, Carl Heinz szócikke a Prophet címszóról, in: COENEN, Lothar (hrsg.): *Begrifflexikon zum Neuen Testament, II.*, Studien-Ausgabe, Wuppertal, Theologischer Verlag R. Brockhaus, 1977.

Megmarad az igévé magasztosuló szó. A prófétáknak kell ugyan időnként szimbolikus cselekményeket is tenni, de ez csupán arra van, hogy az egész ember kommunikálja a megértett isteni üzenetet.³³ A jelszerű prófétai cselekedetek nem illusztrációi a hirdetett prófétai szónak, hanem prefigurációi. A szimbolikus cselekedet nem csupán jelezte a valóságot, hanem megtestesítette azt. A jelszerű cselekmény célja, hogy a majdan bekövetkező eseményt megjelenítse. Amilyen bizonyos, hogy a próféta hallgatósága látja, átélője a szimbolikus cselekmény által jelzett törtéetésnek, oly bizonyos az is, hogy amire a jelzés mutat, már elkezdett beteljesedni. A prófétai szimbolikus cselekmény a prófétai igehirdetés intenzív formája.

Általában háromféle módja van a kijelentés vételének: az álom, a vízió és az audióció. *Bright* úgy fogalmaz, hogy a próféták „nem szellemi úttörők [...] voltak, hanem az izraeli élő hagyomány hordozói, akik a múlt örökségét a jelenre alkalmazták.”³⁴ A próféták Isten által felébresztett küldöttek voltak, akik *Zimmerli* szavaival nem személyes politikai programot követtek, és nem egyéni aktivitásuk szerint jártak el. Ebben különböznek legjobban az iszlám prófétáitól.³⁵ Az ókori jeruzsálemi királyi és papi tiszt örökölhető volt, a prófétai azonban ezzel szemben nem. Konkrét feladatra adott üzenettel rendelkeztek. Ha kellett várakoztak, de tudtak hallgatni is. Jó példa erre Jeremiás, aki a jósiási reform idején, Kr. e. 622-től Jósiás király 609-ben bekövetkezett haláláig nem prófétált. Ennek a hosszú hallgatásnak az oka az lehet, hogy a jósiási reformokban, a kultusz megújításában a saját korábbi próféciai által támasztott követelmények megvalósulását látta. A prófétai magatartáshoz hozzátartozik, hogy ideje van a szólásnak és ideje van a hallgatásnak (Préd 3,7).

Tartalmi szempontból megkülönböztetünk ítéletes próféciaikat és üdvpróféciaikat.

b.c.a) Ítéletes próféciaik

A fogság előtti időkből származó próféciaik között találjuk elsősorban azokat, amelyek az egész népet, annak egy csoportját vagy vezetőit figyelmeztetik az elkövetkezendő ítéletre. A meghirdetett elkövetkező ítélet lehet emberi tényezőkből fakadó csapás (pl. háború) vagy természeti csapás (éhínség, földrengés stb.), melyek mögött azonban minden esetben JHVH van, aki mindezek fölött szabadon rendelkezik: rázúdít-hatja az övéire vagy feltartóztathatja. Az ítéletet kiváltó ok lehet a hitetlenség, Isten rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyása, a szövetségi hűség megszegése oly módon, hogy Izrael Istene mellett vagy helyett alternatív szellemi hatalmasságokat tiszteltek.

b.c.b) Üdvpróféciaik

Jellemzően a fogság utáni korszakban találjuk. A kívánt üdvkorszak nem korreláció

1019.

³³ Ld. alant a „A prófétai elhívás – forma- és hagyománytörténeti vizsgálat” című fejezetet.

³⁴ BRIGHT, John: *Izrael története*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1977, 254.

³⁵ ZIMMERLI, Walther: Die Bedeutung der großen Schriftprophetie für das alttestamentliche Reden von Gott, in *Studien zur alttestamentlichen Theologie und Prophetie, Gesammelte Aufsätze II., Theologische Bücherei 51., Altes Testament*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1974. 56.

alapján és nem emberi oldalról felmutatható érdem szerint következik, hanem Izrael Istenének kegyelmes, a szövetségi hűséget az engedelmesség feltétele alatt minden körülmények között – akár kilátástalan történelmi helyzetek ellenére is – végbevívó tettei alapján. Az üdv nem kiérdemelhető, hanem JHVH kegyelme alapján a szövetség rendjén belül kapható.

Az üdvpróféciai lényeges eleme egy korábbi korszakra való *visszatekintés*, amikor a nép vagy egyes emberek Istenhez folyamodtak, és ő kegyelmesen meghallgatta imádságukat. Újabb elem az *ígéret*, ami a jövőben érvényesülő isteni beavatkozásra mutat, ami alapja lesz a kívánt és Isten számára is ideálisnak minősülő állapotnak. Az így elnyert üdvkorszak *leírása* is fontos eleme a próféciónak. Az üdvkorszak nem a benne részesülők hűsége által kiérdemelt állapot, hanem újból csak JHVH kegyelmén és hűségén alapszik.

b.d) Hamis próféták

Az 5Móz 13,2 kk. tesznek említést hamis prófétákról. Alapelvek fogalmazódnak meg. Őket is נביא-nak mondja a szöveg. Hamisságuk abban mutatkozik meg, hogy idegen istenek tiszteletére hívnak. Az 5Móz 18,20 kiegészíti ezt azzal, hogy halál illeti azt a נביא-*t*, aki JHVH nevében szól, de nem ő küldte. A hamis prófétaság ismérve, hogy nem teljeseedik be, amit a נביא mondott (5Móz 18,22; vö. Jer 28,9).

Az 1Kir 22 fejezetében Aháb az Arám elleni ütközet előtt tudni szeretne volna a csata kimenetelét, ezért megkérdezte négyszáz prófétáját, akik biztatták a királyt, hogy bátran induljon harcba, mert az Úr kezébe adja az arámiakat (6). A kedvező üzenet elvakította a királyt. Mikeás, a Jimla fia is hasonló üzenetet közvetített (15). Amikor a király arra kérte Mikeást, hogy a teljes igazságot közölje, egy látomásélményét mondta el: „*Láttam egész Izraelt szétszóródva a hegyeken: mint a juhok, melyeknek nincsen pásztora. Az Úr pedig ezt mondta: Nincs ezeknek gazdájuk, térjen haza mindenki békével*” (17). A prófécia világos: a király meghal, ha háborúba megy. Nincs szó a csata kimeneteléről, semmi újat nem mond, érvényben marad a négyszáz próféta által hirdetett prófécia, hogy „*Vonulj föl és járj szerencsével! Az Úr a király kezébe adja azt*” (13b). A prófétasereg a király sorsát megpecsételő üzenetet azonban nem mondta ki, mert nekik arra nem volt kijelentésük. Mikeás, a Jimla fia azonban ezt is tudtára adta a királynak: „*Halld meg az Úr igéjét! Láttam az Urat trónján ülve, és az egész mennyei sereg ott állt a jobbán és balján. Es ezt mondta az Úr: Ki fogja rászedni Ahábot, hogy felvonuljon és elessék Rámót-Gileádnál?*” (19. k.). A 21. kk. versekben a próféta elmondta a látomás további részletét is, hogy a mennyei seregek közül egy מַחֲנֵה megállt JHVH előtt és kinyilvánította, hogy elmegy és hazug lélek lesz minden prófétája szájában. *Bruggemann* úgy fogalmaz, hogy „*a valódi döntések, amelyek befolyásolják a kormányt Samáriában (és közvetve minden kormányt), távolról kerülnek meghozatalra, a király hatáskörén kívül. A földi lét valódi kormányzása Jahvenak az úri, merész kezeiben van.*”³⁶ Kellő óvatossággal értünk egyet ezzel a megfogalmazással. Uralkodói,

³⁶ BRUGGEMANN, Walter: *Az Ószövetség teológiája, Tanúságtétel, vita, pártfogás*, Kolozsvár, Exit, 2012, 761.

egyáltalán emberi döntések nem determinatív, hanem predestinatív alapon történnek, az ember felelős döntéseinek bevonásával. *Bruggemann* megfogalmazása másfelől az 1Kir 22 kiragadott versei alapján felállított tételre hagyatkozik. Figyelmen kívül hagyja, hogy Mikeás ajkán a király további sorsát megpecsételő üzenet is elhangzik, amikor még változtathatót volna rajta.

Mindazonáltal lehet, hogy Izrael történetének ebben a válságos szakaszában, az Omri háza összeomlása idején a próféták egy része engedett az uralkodói nyomásnak és azt mondták, amit a király hallani akart. Mégis hiba lenne azt mondani, hogy a négyszáz próféta szélhámos vagy csupán pénzéért prófétáló alkalmazott lett volna. JHVH prófétái voltak. Nem figyelmen kívül hagyható szempont, hogy próféciajuk tartalma megegyezik Mikeáséval abban, hogy a király vonuljon fel Rámót-Gileád ellen. A négyszáz prófétával szemben azonban Mikeás egyetlen dologban különbözik: egyedül ő nyert bepillantást JHVH mennyei udvartartásába. A négyszáz próféta a ׀׀׀ esetenkénti jelenléte alapján nyert kijelentést, és nem rendelkezett azzal a látással, hogy a hazug lélek jelenlétét érzékelte volna.

Mikeás is beszél olyan prófétákról, akik nem JHVH rendelése szerint töltik be küldetésüket. Szemükre is vetette, hogy a rájuk bízott népet félrevezették, és aszerint prófétáltak békességet, hogy adnak-e nekik enni (3,5). Ezért olyan idő következik rájuk, melyben nem lesz látomás és jövendölés (3,6). A 3,6-7 versből kitűnik, hogy ténylegesen isteni kijelentést vettek. Félrevezető magatartásuk abban volt, ezt a kivételes ajándékot meghamisították azáltal, hogy a kapott ígét nem hűségesen adták tovább, hanem ízlésükhöz és igényeikhez szabottan, ahogyan „előnyük és anyagi hasznuk származik belőle.”³⁷ Ez a szellemiség a prófétai csoport korrupt voltát veti fel. *Kálvin* is ebben az értelemben magyarázza: „a nyereségvágy annyira elhatalmasodott rajtuk, hogy nem tesznek különbséget igazság és csalás között. Csak arra utaznak, hogy tetszést arassanak – a maguk hasznára.”³⁸ *Ridderbos* szemléletesen „kenyérprófétáknak”³⁹ nevezi őket. A „*hadat indítanak az ellen*” (קָדְשׁוֹ עָלָיו מִלְחָמָה) a szent háborúra való kultikus előkészület kifejezése, de általánosságban az ellenséges indulatok elterjedését is jelentheti (Jóel 4,9; Jer 6,4). Itt arra utal, hogy a próféták a megértett isteni üzenetet elferdítették, és ezt a meghamisított üzenetet Isten beszédeként adták tovább. Ha a ׀׀׀׀ participiumi alakot a szó ószövetségi kontextusában vizsgáljuk (1Móz 49,17; 4Móz 21,8-9; Péld 23,32; Préd 10,8. 11; Jer 8,17; Ám 5,19; 9,3), azt találjuk, hogy a נִשְׂךְ mindenütt kigyómarással összefüggésben fordul elő. Ha a Mik 3,5 versét is ebben az összefüggésben szemléljük, nem a hallgatóság elvárásai szerinti prófétálás után nyert, az életfenntartáshoz szükséges javakat kell értenünk a hamis próféták magatartásán, hanem a „harapásuk” halálos voltát. Azaz azt, hogy JHVH igéjével szemben a hallgatóság kívánságai szerint mondott „igehirdetés” ö. Ezt az értelmezést

³⁷ RUDOLPH, Wilhelm: *Micha – Nahum – Habakuk – Zephanja*, 1. Auflage, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1975, 71.

³⁸ KÁLVIN János: *Magyarzata Mikeás próféta könyvéhez*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2003, 71.

³⁹ RIDDERBOS, J.: *Het Godswoord der profeten, Van Elia tot Micha*, Kampen, Uitgave van J. H. Kok N. V. 1930, 243.

alapul véve „kígyóméregként” hatott Mikeás kortársainak az, hogy a hamis próféták hamis biztonságban nyugtatták őket: „*Ne prédikáljatok ilyeneket. Nem érhet minket ilyen szegényen*” (2,6b), „*talán elfogyott az Úr türelme?*” (2,7), „*Közöttünk van az Úr, nem érhet minket baj*” (3,11). Ennek a hamis biztonságnak az alapja a rosszul értelmezett kiválasztástudat.

A prófétai tisztet jelölő kifejezések eredetét kutató eddigi vizsgálódásból kibomlik az a felismerés, hogy a próféta *elhívott személy, aki nem saját elhatározásából vagy mások megbízatásából szól vagy tesz bármit is, hanem szigorúan küldője és megbízója akaratából. Mondanivalójának tartalma intés, feddés, vigasztalás, bátorítás.* Ha előadásomat nagyon summásan kellene megfogalmaznom, ebben tudnám összefoglalni. Ez a definíció meghatározója lehet annak a lelkületnek, amit az Egyház Ura országa építésére ma a gyülekezetek élén állók szolgálata által szeretne használni. Emberek, akik nemcsak szavukban, hanem ténylegesen is elhívott emberek, akik nem a maguk feje után mennek és nem is *elvárásoknak* felelnek meg, hanem a szolgálatba elrendelő Isten akaratát keresve, azt megértve szólnak és tesznek bármit is. Akire Isten szava bízott, annak ezt a szót első kézből kell venni. E vonatkozásban is igaz a mondás, hogy Istennek gyermekei vannak és nem unokái.

PRÓFÉTAI LEGITIMÁCIÓ

Az 1Kir 22,24 szerint a **נְבוֹאָה** a helyes prófétai üzenet feltétele. A prófétaság tehát Isten Lelkének vétele alapján adatik valakinek. Nem egyéni rátermettség, hanem kapott ajándék. Hasonló tartalmat fejez ki az Ószövetségben az, ami Zakariással, a Jójáda pap fiával kapcsolatban fogalmazódik meg: **וְרוּחַ אֱלֹהִים לְבַשָּׁה אֶת־זַכְרְיָאֵל**, azaz az „*Isten Lelke felöltöztette Zakariást.*” Zakariás ugyan nem próféta volt, de abban a helyzetben mégis prófétai szót mondott, mert ajkán a jellegzetes prófétai formula hangzik: **כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים**, „*azt mondja Isten.*” Szemléletesen fejezi ki a szöveg, hogy a prófétaság olyan, mint valami viselet, amit az ember úgy kap, mintegy „felölt” (לְבַשָּׁה). Nem a tisztség hordozója, hanem az adományozó miatt válik legitimé hallgatósága előtt az, aki a tisztséget viseli. Isten emberét a küldő Isten teszi alkalmassá, ő ruházza fel azokkal a képességekkel, amelyek alkalmassá teszik arra, hogy feladatának megfeleljen. Ez ad tekintélyt is az Isten emberének. A tekintély héber szava a **כְּבוֹד**, amiről *von Rad* azt mondja, „*das Gewichtige am Menschen, das ihn anschaulich macht.*” Ma az institutionális keretekhez való simulékonyság, a nepotizmus és ügyes egyházi diplomácia ideig-óráig helyettesíteni képes azt a tekintélyt, amit az ígének kellene megadni.

A **כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים** vagy az ugyancsak ismert ősi „látó” formula (4Móz 24,3), a **נָאִם יְהוָה** jelentőséggel bír, mert mind az derül ki belőle, hogy aki mondja, nem a maga értelme után szólal meg, hanem követségben teszi ezt. Nem egyszer találunk ilyen hosszadalmas előkészítést a próféciák előtt: „*Szólj Izrael véneihez és mondd nekik: Ezt mondja az én Uram, az Úr*” (Ez 20,3). A formatörténeti kutatás megállapította, hogy ez a formula pontosan így megtalálható az ókori levelezésekben, pl. az amarnai

levelekben, ahol a levelet maga a levelet vivő küldött olvasta fel, és mint aki parancsot teljesít, ezzel a tulajdonképpeni neki szóló utasítással kezdte az olvasást: „*Ezt mond a királynak (ti. a levél címzettjének): Ezt mondja az én uram (azaz a levél küldője).*” Az összehasonlítás azért érdekes, mert szemlélteti, hogy a próféták valóban nem a maguk gondolatait mondták, hanem azt, amit az Örökkévaló rájuk bízott, mint üzenetvivő követekre. *Vriezen* azt mondja, a próféta beszél, aki Isten igéjét közvetíti. Amikor Isten hírnöke, követe Ura igéjét ajkára veszi, és továbbadja, abban a formában teszi, ahogyan Urától vette. Amikor az Úr én-formában beszél, a próféta hűséges hírnökként én-formában továbbítja azt.⁴⁰ Ebből a mai igehirdetői identitás számára az szűrhető le, hogy az ige hirdetője nem tehet hozzá semmit sem ahhoz, amit mondania kell. De semmilyen külső körülmény készítésére nem is vehet el belőle semmit. Az igehirdetés halálosan komoly dolog.

A próféták számára a דבר nem csak szó, nem is gondolat vagy idea, hanem annál sokkal több. *Esemény*, ami összekötődik a történelemmel, az idővel. A יהיה אלי דבר (Ez 18,1) formula szépen kifejezi ezt. A prófétai igehirdetés nem az események után kullog, hanem eseményt teremt. Isten szava történéssé válik a próféta ajkán. Történetivé teszi magát azáltal, hogy a történelemben élő emberhez szól.

A prófétai tiszt betöltésével összefüggésben említődik a „felkenetés,” ami az isteni kiválasztás látható jele, az isteni küldetés és megbízatás kultikus-szimbolikus kifejezője volt. A prófétai felkenetéssel kapcsolatban azonban nem a cselekményen van a hangsúly, hanem a megbízón. Az 1Kir 19,16b szerint Illés azt az utasítást kapta, hogy kenje fel Elizeust. Próféta felkenéséről ezen kívül az Ézs 61,1 versében van még szó, ám ezeken a helyeken *Zimmerli* szerint a szó átvitt értelmével kell számolnunk. Lényeges itt, hogy az elhívásra vonatkozó döntés Istentől indul.⁴¹ Legjobb „felhatalmazást” értenünk alatta.⁴² A felkenetés és a Lélek vétele számos esetben összefügg (2Sám 23,1-7; 1Sám 16,13). Átala válik a próféta feladata betöltésére felhatalmazottá. Az Ézs 61,1 versében megjelenő próféta az eljövendő üdvkorszak meghirdetője, aki elhívására mutat rá. Azért teheti ezt, mert az isteni Lélek erre őt alkalmassá tette (vö. 11,2), és mert felkenetett (vö. 1Kir 19,16). Ebben különbözik a fogság előtti nagy prófétáktól. Náluk a Lélek vételére vonatkozó utalás nem jellemző, helyette az egyszerű elhíváson alapuló, de meg-megújuló isteni üzenet továbbadása hangsúlyos. Az Ézs 61,1 névtelen prófétája a fogság előtti prófétáktól eltérő módon a felkenetés

⁴⁰ VRIEZEN, Th. C.: *Theologie des Alten Testament in Grundzügen*, Wageningen – Holland, Verlag H. Veenman & Zonen, Neukirchen Kreis Moers, Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, é. n. 220.

⁴¹ ZIMMERLI, Walther: *Grundriß der alttestamentlichen Theologie, Theologische Wissenschaft*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1978, 85. Hasonlóképp foglalnak állást a régebbi írásmagyarázók is (DUHM, Bernh.: *Das Buch Jesaja, Handkommentar zum Alten Testament* [hrsg NOWACK, D. W.], Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1892, 425.; MARTI, Karl: *Das Buch Jesaja, Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament*, Tübingen, Freiburg i. B. und Leipzig, Verlag von J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1900, 385.).

⁴² WESTERMANN, Claus: *Das Buch Jesaja, Das Alte Testament Deutsch 19.*, Göttingen, Verlag von Vandenhoeck & Ruprecht, 1966, 291.

által válik legitimé, mert abban valami maradandót gondol. Nem kell immár Isten kijelentett ígérére várnia, hanem a Lélek által rendelkezik azokkal az ismeretekkel, amelyek képessé teszik Isten akarata közvetítésére.

A PRÓFÉTAI ELHÍVÁS FORMA- ÉS HAGYOMÁNYTÖRTÉNETI VIZSGÁLATA

Zimmerli Ezékiel könyvéhez írott kommentárjában az ószövetségi elhívási történeteket vizsgálva kimutatta, hogy az elhívásról szóló ószövetségi elbeszélések két fajtája különböztethető meg.

Az első az *igeesemény vagy szóesemény* (Wortereignis) szóval fejezhető ki, ami azt jelenti, hogy minden Isten szavának van alárendelve. E sémához hozzátartozik a *megszólítás*, majd a megszólítás ember részéről történő *visszautasítása*, az ember szorongása, tartózkodása, sőt az isteni megbízatással szembeni vonakodása, amelyet az elhívás *mege erősítése*, majd végül az elhívás megpecsételéseképpen *jel* adása zár. Legjellemzőbb példája ennek a modellnek Mózes elhívása a J, E és P előadásában,⁴³ de ehhez a hagyománytörténeti anyaghoz tartozik Jeremiás elhívása is.

Schmidt négy elhívási történet közös vázát meghatározva egy mindenikre jellemző modellt állított össze, felmutatva az azonos érintkezési pontokat.⁴⁴ Ennek a Schmidt-féle modellnek a tartalmát és alapját Zimmerli *igeeseménynek* (Wortereignis) nevezett vizsgálata szolgáltatja.

Az elhívási történetek elemei a következők: *megbízatás, ellenvetés, mege erősítés, jel*.

	2Móz 3,10-12 E	Bír 6	1Sám 9 k.	Jer 1
Megbízatás	10	14	(9,16)	5
Ellenállás	11	15	9,21	6
Az ellenvetés elutasítása	12	16		7 k.
Jel	12	17 kk.	10, 2 kk.	(9)

A J és E szerint Mózes elhívásának anyaga össze van illesztve egy, a helyhez kötődő ősi hagyományanyaggal. A P előadásában (2Móz 6,2; 7,1-7) ez az anyag eltűnik és helyébe Isten szava lép. Az E anyagában Mózes a kicsinységére utal (3,11; vö. Bír 6,15-16; 1Sám 9,21), amit felold JHVH ígéréte: „*Veled vagyok*” (vö. Jer 1,8), s majd utána egy jel adása következik.

⁴³ ZIMMERLI, Walther: *Ezechiel 1-24, Biblischer Kommentar Altes Testament, XIII/1.*, 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1979, 16-17.

⁴⁴ SCHMIDT, Werner H.: *Exodus, Biblischer Kommentar Altes Testament, II/1.*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1988, 124.

Több ószövetségi példát is lehetne említeni, melyekre a modell részben alkalmazható, s melyeknél az egyes elemek elmosódnak, illetve összeolvadnak. Ilyen pl. Jónás próféta története. A *megbízás* ott is megvan: „*menj Ninivébe*” (1,2); az *ellenállás* azonban nem szavakban fejeződik ki, hanem a próféta menekülésében (1,3); ugyanígy az *ellenvetés elutasítása* is, midőn JHVH az engedetlen prófétát másodszor is szolgálatba állítja (3,1-3). A *jel* a prófétai sors alakulásában van, hogy a csodás isteni beavatkozás következtében Jónás a cet gyomrából megmenekül (2,11). Jézus igehirdetésében maga a próféta is *jellé* lesz (Mt 12,41). Isten a vonakodó embert nem legyőzni, hanem jelek és csodák által meggyőzni akarja. Mert aki nem jól dönt, ledöntetik, s aki jól dönt, az dönthetetlen.

Az elhívásról szóló elbeszélések második típusa Zimmerli szerint⁴⁵ Ézsaiás 6 *látomása* alapján karakterizálható, de alapvető elemeit tekintve Ezékiel elhívására is ez jellemző. Itt nem személyes dialógus keretében történik az elhívás, hanem az Örökkévalótól jön, mintegy tanácsadásának eredményeként, amelyet az elhívott tőle, a mennyei seregek társaságában dicsőségesen uralkodótól vesz.

Ebben az elhívási típusban ellenvetéseknek nincsen helye. A *látomásnak* viszont nagyobb szerepe van, mint az előző sémánál. E második elhívási típusnál az elhívó és az elhívott közötti különbség élesebben rajzolódik meg, mint az előző modellnél. A próféta *isteni követként* jelenik meg, ott van az Örökkévaló mennyei udvartartásában. Részesévé válik Isten és a mennyei lények tanácskozásának. Itt is lehet párbeszéd az elhívó és elhívott között, de az elhívott magatartására leginkább az elfogadás jellemző. A két elhívási típus közös abban, hogy mindkettőben jelen van az isteni megszólítás és a megbízás. Lehet, hogy ez a két elem olykor indirekt módon fogalmazódik meg, ez azonban semmit sem változtat az elhívás lényegén. Ézsaiás elhívásának történetéhez számos ponton hasonlítható Mikeásnak, a Jimla fiának elhívás-élménye (1Kir 22,19 kk.). Az Ézsaiás 6-ban csakúgy, mint az 1Kir 22-ben JHVH mennyei trónusán ül, és szolgáló lények veszik körül. Az elhívó szó mindkét leírásban megkeményedést és lelki vaktságot idéz elő. *Volz* úgy fogalmaz, hogy ez a jelenség a nagypróféták igehirdetésének lényegéhez tartozik. Jóllehet tisztában voltak azzal, hogy igehirdetésük megkeményedést eredményez, megmaradt bennük a népük iránti aggodalom.⁴⁶ Az 1Kir 22-ben JHVH mennyei palotájában honol, Ézsaiásnál pedig érthető módon a templomban van. Ézsaiás מְבִרָה-nek nevezi az Urat (6,5), Mikeás kerüli ezt az akkor leterheltnak számító kifejezést, de JHVH trónjáról ő is beszél (1Kir 22,19). Ehhez az elhívási sémához sorolható – némi kiegészítésekkel – Pál megtérése (ApCsel 9,3 kk.; 22,6 kk.; 26,12 kk.). Ott azonban a templom helyébe a damaszkuszi úton megjelenő Krisztus lép, a tisztátalan ajkú próféta helyébe pedig a keresztyéneket lihegve üldöző Saulus.

⁴⁵ ZIMMERLI, Walther: *Ezechiel 1-24. Biblischer Kommentar Altes Testament, XIII/1.*, 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1979, 18-21.

⁴⁶ VOLZ, Paul: *Der Prophet Jeremia, Kommentar zum Alten Testament*, Leipzig-Erlangen, A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung Dr. Werner Scholl, 1922, 192.

Az Ószövetségben a próféta megbízójától kapja az elhívás által azt a késztetést, hogy üzenetét továbbmondja. Lényegét tekintve a prófétizmus teljesen egybecseng a jehovizmus lényegével. A próféta fellépése JHVH lényegének a jele és kifejezése. Az egyik próféta földműves parasztember (Mikeás), a másik pásztor (Mózes), megint egy másik pap (Ezékiel), de van előkelő jeruzsálemi családból származó ember is (Ézsaiás). Az elhívó Isten számára nem az elhívott személy eredeti foglalkozása, társadalmi hovatartozása vagy intellektuális ismerete a lényeg, mert az elhívás az igazi lényeg. Az elhívás az egész embert veszi igénybe. Teljes személyiségét: magánéletét és minden életmegnyilvánulását. Szavait és cselekedeteit. Azért mindkettőt, mert az ige több, mint a szó. A **דבר** magában foglalja a szó és a tett egységét. Ezért kellett Ezékielnek, Jeremiásnak és a többieknek olykor szimbolikus cselekedetekkel kifejezniük mondanivalójukat, mert az emberi beszéd kifejezésére csak töredékét tudja kifejezni az igének. Halvány és nagyon szerény utalás rá, ám amit mégis ki tud fejezni belőle, éppen elégséges, mert az elhívó Isten teszi súlyossá. Prófétának lenni nem foglalkozást jelent, hanem az egy létforma. Ez lelkési mivoltunkra is elmondható. Nem hivatást választottunk, amikor Isten szolgálatába álltunk, hanem egy reánk kiterjesztett létformát fogadtunk el.

Az elhívó szó megértésének ideje a történelmi adatok – rend szerint királyok uralkodási éve – alapján legtöbbször behelyezhető a világtörténelembe. Az elhívás a prófétai legitimáció bizonyítéka.⁴⁷ Nem egy idea »felöltöztetéséről«⁴⁸ van tehát szó, hanem faktumról. *Ravasz László* klasszikusan szépen, felemelően mondja Ézsaiás elhívási látomása kapcsán: „*Látásában az időfeletti, az örökkévaló tör be az időbe, a történetbe. Ez a kijelentés genesisé. Legtisztabban látszik a legmagasabb kijelentésnél: a Megtestesülésnél. Augustus, Ciréneus, Poncius Pilátus mind csak jelzőkövei annak a pontnak, ahol a mennyei, az örökkévaló és változhatatlan Isten maga belépett az emberi történet változásába és eseményeinek árába, hogy mi megfoghassuk, minket megfoghasson.*”⁴⁹

ELHÍVÁS ÉS KIVÁLASZTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Azt várnánk, hogy a prófétai elhívás összekötődik az isteni kiválasztással. Ehelyett egyetlen próféta, a babiloni Ézsaiás alkalmazza a kiválasztást és az elhívást a Szolga küldetésstudatának körülírására (Ézs 42,1; 49,7). Nála a fogalom valamilyen formában mindig összekötődik a választott nép felelősségével és küldetésével is. Főképp néhány zsoltárban és Deutero-Ézsaiásnál találjuk a **בחר** kifejezést, ami nála gyakran együtt említődik a Szolga (**עבד**) fogalommal. *Vriezen* azt tartja, hogy amiképp a **בחר**

⁴⁷ WILDBERGER, Hans: *Jesaja 1-12, Biblischer Kommentar Altes Testament, X/1*. 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1980, 238.

⁴⁸ DUHM, Bernh.: *Das Buch Jesaja, Handkommentar zum Alten Testament*, (hrsg. NOWACK, D. W.), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1892, 43.

⁴⁹ RAVASZ László: *Ószövetségi magyarázatok, Ézsaiás 1-12. r.*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 1993, 273.

deuteronomiumi képződmény, akként a בְּחִירָה Deutero-ézsaiási. A Deuteronomium és Deutero-Ezsaiás hordozója a kiválasztás gondolatnak, miként a maga módján mindenik könyv az exkluzív monoteizmusnak.⁵⁰ S ezen kívül mindkettő Isten és Izrael szoros kapcsolatát éli át és hirdeti. Az Ézsaiás 49,7-ben Izraelt mint „*megvetett lelkűt*,” a „*nép undorát*” s „*a zsarnokok szolgáját*” említi, akit Izrael Szentje elválasztott. A 47,1 pedig az anyaméhtől való elhívásról beszél. A 42,1 a Szolgát (עֶבֶר) JHVH választottjának mondja, a 41,6 pedig elhívottjának. A kiválasztás és az elhívás tartalmát tekintve egészen rokon kifejezésként említődik. A kiválasztás nem más, mint egy megalapozott elhívás. A kiválasztás fogalmában a kiválasztó személy pszichikai hatása erősebb, benne egy meghatározott cselekvés játszódik le, míg az elhívásban ez a cselekvés kap nagyobb teret. Ezzel magyarázható, hogy a próféták elhívottként s nem kiválasztottként értelmezték magukat. Nekik nem a kiválasztó Isten Lelkében végbemenő folyamatokkal van dolguk, hanem az őket szolgálatba hívó vagy szolgálatba kényszerítő elhívó szóval. Tartalmilag van rokonság az elhívás és a kiválasztás között. Isten *missiójának* az alapja a *vocatio* és az *electio*. Ami az elhívást és a kiválasztást mégis megkülönbözteti, az a kiválasztásban meglévő *ítélet*, mely a kiválasztottat az elvetetthez képest, mint elfogadottat elhatárolja. Az elhívásban az elfogadásnak ez a mozzanata hiányzik. Az Ábrahámnak szóló elhívásban (1Móz 12,1 kk.) JHVH igénye „*minden népek*” felé irányul, a kiválasztásban azonban magával a kiválasztottal van dolga. Az elhívásban a JHVH kollektív, missziós igénye szólal meg egy emberen keresztül a világhoz, a kiválasztásban pedig szubjektív igénye Izraellel szemben, de szintén a viláგért. Az elhívás szubjektív jellegét a személyes megszólítás adja. Az elhívásban a kölcsönösség, a partneri viszony dominánsabb, hiszen az elhívó szóra szavakkal vagy tettekkel válaszolni kell, ezzel szemben a kiválasztásban ez az elem kevésbé hangsúlyos. A kiválasztásban a kiválasztó személy szuverenitása kap nagyobb teret.

A PRÓFÉTAI BESZÉD TARTALMA

A Deuteronomista Történeti Mű a prófétai igehirdetés üzenetét ebben a rövid mondatban foglalja össze: „*Ezért az Úr így intette Izraelt és Júdát összes prófétája és látnoka által: Térjetek meg gonosz útjaitokról! Tartsátok meg parancsolataimat és rendelkezéseimet: mindazokat az utasításokat, amelyeket őseiteknek adtam, és amelyeket az én szolgálóm, a próféták által küldtem el hozzátok!*” (2Kir 17,13). Tehát ebben az írásműben maga az Ószövetség tárja fel nekünk a prófétai igehirdetés foglatát (vö. Zak 1,4). Kérdés, hogy az egész Ószövetségre érvényes-e ez a summás tétel, vagy csak arra az írásműre, ahol jelenleg olvasható? Néhány gondolatban vizsgáljuk meg ezt. Ha ez a Deuteronomista Történeti Mű foglatában így van, vizsgáljuk meg röviden azokat a próféciákat, amelyek ezt megelőzően keletkeztek, és a vizsgálódás által döntsük el, hogy a VIII. század próféciáira ebben az összefüggésben mi jellemző. Van-e e korszak próféciáinak külön üzenete vagy a Deuteronomista Történeti Mű csupán Jeremiás

⁵⁰ VRIEZEN, Th. C.: *Die Erwählung Israels nach dem Alten Testament*, Zürich, Zwingli Verlag, 1953, 49.

és Ezékiel hatására közvetíti ezt az üzenetet? A régebbi próféciaakra mindenképpen jellemzők a következők:

a) Nem találjuk bennük שׁוּבוּ – „*térjetez meg!*” felszólítást. Csak prófétai feddő szavak formájában, de nem felszólításszerűen: „*Megtérés és higgadtság segítene rajtatok, a béke és a bizalom erőt adna nektek! De ti nem akartátok*” (Ézs 30,15; vö. Hós 5,4). A VIII. század prófétái tehát hangsúlyozzák a megtérés szükségességét, de azt nem felszólításszerűen fogalmazzák meg. A megtérés figyelmen kívül hagyása, elmaradása lesz majd az elkövetkező ítélet oka.

b) Az ítélethirdetés igéi gazdag számban találhatóak a prófétai igehirdetésekből. Feltárják, konkrétan néven nevezik a bűnt, s csak egészen ritkán találunk olyan megfogalmazást, mint amit Ámós mond, hogy „*keresetek engem és éltek*” (5,4).

A megtérésre való felszólítás tehát a későbbi korokban fogalmazódik meg. Ez azt jelenti, hogy az elkövetkező ítélet előtt *esetleg* lehet mód még a megtérésre, vagy ha nem, az Isten előtti megállás szempontjából mindenképp van értelme igehirdetőként hirdetni és hallgatóként odafigyelni rá.

Ebben a vonulatban fogalmazódik meg az a gondolat, hogy Isten a bűn megtorlásával szemben kész moratóriumot hirdetni. Nemcsak ítélettartása után kész meghagyni magának maradékot, hanem kész lehet arra is, hogy a jogos ítélet elhozatalát egy időre felfüggeszse. A bűn, bűn marad. Isten pedig Isten marad. Ezt az Istent példázza a Megváltó tanítása, aki parancsolt vincellérjének a terméketlen fügefa felől: „*Uram, hagyj békét néki még ez esztendőben, míg köröskörül megkapálom és megtrágyázom: És ha gyümölcsöt terem, jó; ha pedig nem, azután vágd ki azt*” (Lk 13,8). „*A fejsze pedig immár a fák gyökerére vettetett*” (Mt 3,9), ezért Isten azt mondja: „*Térjetez meg!*” (Mt 3,2).

ABSTRACT

Die prophetische Gesinnung als Bestimmung der Pfarrer-Identität

Der Titel ist zugleich auch eine These dafür, dass die prophetische Gesinnung einer von den wichtigsten Bestandteilen für die Pfarrer-Identität ist. Dafür sollen die Ämter Christi betont werden, dass unsere Pfarrer-Identität sich auch in seinem prophetischen Amt gründet, soweit unsere Bekenntnisschrift – das Zweite Helvetische Bekenntnis – folgenderweise formuliert: *„Wie also Gott dem alten Bundesvolk die Patriarchen samt Moses und den Propheten gegeben hat, so hat er dem Volk des neuen Bundes seinen eingeborenen Sohn gesandt samt den Aposteln und Lehrern der Kirche.“* Die Bemerkung *„Lehrer der Kirche“* weist auf das Prophetenamt der Kirche hin.

Im weiteren Verlauf wird der Prophetismus in religionsgeschichtlichem und biblischem Kontext untersucht, mit kurzer Aufführung von Begriffen, und Vorformen des Prophetismus mit ihren Erscheinungsformen – sowie extatische und monastische Prophetengruppen, Kultpropheten, Propheten im eigentlichen Sinne (Gerichts- und Heilspropheten), falsche Propheten –, die ihn in der Hebräischen Bibel umschreiben.

Zunächst wird im folgenden Stück dargestellt, wie die Propheten ihre Legitimation erhielten; und zwar durch die Beauftragung von Gott, wodurch sie nicht in ihrem eigenen Namen aufgetreten sind und sagen können: *„So spricht der Herr...“*

Geschildert werden im folgenden Abschnitt – *„Prophetische Berufung – form- und traditionsgeschichtliche Untersuchung“* – zwei prophetische Berufungstypen, die im Alten Testament nachzuweisen sind, und die Zusammenhänge von Berufung und Erwählung. Am Ende des Aufsatzes geht es um den Inhalt prophetischer Rede.

2. FEJEZET

CZANIK¹ írja e fejezethez:

„Júdaról és Jeruzsálemről szóló próféciát ígér a címirat. Valóban róluk szól a prófécia, de úgy, hogy közben az egész világ sorsáról, az egész történelem céljáról, végső, Isten által rendelt kiemeneteléről beszél. Az Isten népének sorsa végső fokon elválaszthatatlan a világ sorsától. ...a próféta itt arról az időről szól, mikor a jelenlegi világkorszak végén JHWH² elhozza az üdvkorszakot: ...a történelem jelenlegi menete lezárul, s megkezdődik JHWH-nak az egész világra kiterjedő uralma, ennek a világnak a központja pedig Sion és Jeruzsálem lesz.”

Jeruzsálemre tehát Isten akarata szerint dicsőséges jövő vár. A Sion, Jeruzsálemmel együtt látszólag azonos értelmet hordoz itt is, mint sok más helyen, az Ószövetségben.³ A Sion és Jeruzsálem azonban valamilyen szempontból mégis ugyanannak a dolognak két aspektusára koncentrálnak, JHWH végidőkben

Engly
Sándor

ÉZSAIÁS ÉS JERUZSÁLEM JERUZSÁLEM JELENE ÉS JÖVŐJE AZ ÚR SZAVA ÉS AZ ÚR NAPJA TÜKRÉBEN (Ézs 2-4)

¹ CZANIK Péter: *Ézsaiás könyvének magyarázata 1-12. fejezet*, Budapest-Utrecht, 1983, 42. 43. a szerző az üdvkorszakkal kapcsolatban ugyanitt újszövetségi vonatkozásokat is említ: Zsid 1,1; 1Pt 1,20; Jn 6,39; 12,48. Megjegyezzük azonban, hogy a görög Újszövetség ehhez a fejezethez nem idézi ezeket a helyeket. – ALAND, B. and K. - KARAVIDOPOULOS, J. – MARTINI, C. M. - METZGER, B. M. (eds.): *NESTLE-ALAND Novum Testamentum Graece* 28. rev. Aufl. Stuttgart, 2012, 857.

² A szerző kiírja hagyományosan a Jahve nevet. Mi a tetragrammatont (JHWH) használjuk az újabb felfogás szerint a név jelölésére, de csak ezt változtatjuk meg az idézetben.

³ Ezt hangsúlyozza általában a témával foglalkozó szakirodalom. „An vielen Stellen bezeichnet Zion einfach die Stadt Jerusalem, entsprechend sind denn beide Namen häufig parallel gebraucht (z. B. Jes 2,3...)...” - STOLZ, F.: צִיּוֹן in JENNI, E. (Hrsg) unter Mitarbeit von WESTERMANN, C.: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, München, Zürich, 1979, 543-551. 545.

kiteljesedő uralmával, annak földrajzi, politikai, történelmi összefüggéseivel együtt.⁴

A 2. versben annak a hegynek (הַר בֵּית־הַהֵר) a felemelkedése (וַיִּשָּׂא - Nif. qtl forma, part., Piel qtl forma.),⁵ ahol az Úr háza áll, „nem valami megközelíthetetlen magasságot” jelent, „hanem azt a dicsőséges, kitüntetett helyzetet, amire... Jeruzsálem el fog jutni.”⁶ A באחרית הימים fordítása a LXX-ban ilyen értelemben szó szerint is eszkatológiai terminus: ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. A וְהָיָה - DELITZSCH⁷ szerint egy olyan praet. consecut. kifejezés, mely futurikus jellegű értelmét az összefüggésből nyeri. A Qal qtl. forma itt a napok végére irányítja figyelmünket, de ahhoz kapcsolódóan (וְהָיָה), ami valamiből már következik, ugyanakkor meghatározó az eseményekre nézve, amiből kiindulva minden érthetővé válik a történelemben. Ezen a ponton olyasmivel van dolgunk, ami csak másodlagosan fontos ahhoz képest, ami következik. EICHRÖDT⁸ is így érti az itt következőket a napok végével kapcsolatban, melynek üzenete szavai szerint olyan tájékozási pontot jelentenek, ahonnan szemlélve a dolgokat minden a helyére kerül és elnyeri valódi értelmét.

Jeruzsálem jövője tehát nem csupán azért biztos, mert nem bizonytalan sötétségbe vesző, hanem azért, mert Isten végleges győzelmébe torkollik, s ez a jövődő már Isten népének jelenét is meghatározza, ha hajlandó odafigyelni az eseményekre és engedi, hogy Isten végső diadalának fénye világítsa meg útját. Isten népe egy ingatag

⁴ „Jerusalem’s appearances in the Latter Prophets can be considered under three broad categories. (a) The city, as the representative of the entire community and often parallel to Judah, is referred to repeatedly in speeches of disaster or doom. Such references are common in Isa 1-23...the historical contexts of these speeches vary significantly, various theological ideas emerge...(b) Jerusalem appears as a corporate representative in speeches of salvation or deliverance...(c) There are various passages in the prophetic literature in which the temporal dimensions of hope and salvation either blur or disappear, and the resulting image lies somewhere in a more distant future. In the first instance, the word of the Lord will go out from Jerusalem (Isa 2:3...)” - BRENSINGER, T. L.: Jerusalem, in VANGEMEREN, W. A.: *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*; Volume 4, Grand Rapids, Michigan, 1997, 772- 776. 773. 774. ; „Zion is the name for the mountain on which Jerusalem is situated and represents that cosmic location from which the Lord conquers and reigns.” - WALTON, J. H., CHAVALAS, M. W., MATTHEWS, V. H.: *The IVP Bible Background Commentary Old Testament*, Downers Grove, IL, 2000, 584. ; „In any case, at the heart of Zion theology is the foundational belief that the omnipotent Lord reigns over the entire earth as the great King... This meant that the Lord was able to defeat Israel’s enemies. Mount Zion, equated with Jerusalem, therefore became a refuge for the Israelites.” - STRONG, J. T.: Zion: Theology of, in VANGEMEREN: *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*; Volume 4 i. m. 1314-1321. 1316. 1317.

⁵ DAVIDSON, B.: *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon*, Grand Rapids Mich, 1982, 564.

⁶ Lásd az előbb említett irodalmat a vershez: CZANIK: *Ézsaiás könyvének magyarázata* i. m. 45.

⁷ „The prophet therefore commences with „and”; and it is from what follows, not from what goes before, that we learn that *hayah* is used in a future sense.” - DELITZSCH, F.: *Isaiah Commentary on the Old Testament Volume VII*, Grand Rapids Mich, 1988, 111.; „wehajāh” (en het zal geschieden)” - DELITZSCH, F.: *De profetieen van Jesaja*, Amsterdam, 1883, 52.

⁸ „An der Spitze dieser Kapitelreihe ist eines der gewaltigsten Stücke popphetischer Zukunftschau gestellt, das den Blick des Lesers und Hörers von vornherein auf das Ende der Tage richten soll als den Orientierungspunkt, von dem her alles andere seine richtige Stelle und seinen wahren Sinn bekommt.” - EICHRÖDT, W.: *Der Heilige in Israel: Jesaja 1-12*, Stuttgart, 1960, 44. 45.

világban is mindig tudhat a biztos alapokról (גִּבּוֹן יְהוָה – 2.vers), és ha ezekből nem is látszik sok minden az út egy-egy szakaszán, mégis lehet erre a bizonyosságra számítani, építeni. Aki ezt érti, az a maga értelmét a jövőbe vezető út minden szakaszán arra összpontosíthatja, hogy a történelemben végül látható módon is minden az Úr házához fog kapcsolódni, azzal összefüggésben történik, de addig minden út részleteiben is már annak kiemelkedő jelentőségét szolgálja, bizonyítja.

FOHRER⁹ úgy látja, hogy a próféta nem csupán a távoli jövőre gondol az utolsó napokkal kapcsolatban, hanem a jelenben tartó napok végére és az új, örök világkorszak kezdetére. Ahogy a Paradicsom elvesztése a jelenlegi világkorszak kezdetét jelentette, úgy ennek a kornak a vége már a Paradicsom helyreállításának kezdete. A gondolat háttéré az a mitikus elképzelés, mely tud Isten heggyéről a távoli északon, ide helyezve a Paradicsomkertet is. Természetes, hogy ebben a gondolatkörben nem lehet más a Paradicsom centruma, mint Jeruzsálem, Isten lakóhelye.

Ez a világkorszak sokszor nem mutat paradicsomi állapotokat, de az ézsaiási üzenet alapján nyilvánvaló azoknak az állapotoknak a helyreállítása, és nem kérdés, hogy efelé tart a történelem.¹⁰ Ennek útját jelzik Isten népe életében azok, akik az Úr által vezetett történelem jövődjének vonzásában úgy élik hétköznapjaikat, hogy erről az útról nem téríti le őket semmi, s ezt a meggyőződést képviselik politikailag is.¹¹

A 3. versben az Úr hegyének jelentőségéből – érthető módon – következik vonzereje, hiszen onnan, a Sionból jön majd a tanítás (כִּי מִצִּיּוֹן הֵבֵא תוֹרָה – 3. vers). NAE-GELSBACH¹² véleménye a népek áramlásával kapcsolatban az, hogy íme nem politika kell a népeknek, hanem ami igazán hat a népekre, az az igazság vonzereje. Ennek definiálása az וְיִבְרָכֶינָהּ, mely a szó teljes értelmében véve isteni tanítás. Az abszolút tanítás az tehát, mely minden embert vonz, s tulajdonképpen a „Sínai Tóra” is majd a „Sioni Tórában” teljeseedik ki. Erről olvassuk a Luk 24,47-ben, hogy annak, vagyis a

⁹ „...sondern an das Ende des gegenwärtigen und den Beginn eines neuen ewigen Zeitalters. Wie der Verlust des Paradieses den Beginn des jetzigen Zeitalters bedeutet hat, so ist dessen Ende die Wiederherstellung des Paradieses. ...Im Hintergrund steht die mythische Vorstellung vom Gottesberg hoch im Norden, mit dem der Paradiesgarten verbunden ist. So wird Jerusalem zum Wohnsitz Gottes und Mittelpunkt des Paradieses.” – FOHRER, G.: *Jesaja 1-23*, Zürich, 1991, 48-49.

¹⁰ Ézsaiás neve már hirdeti azt a szabadítást, melyben megmutatkozik az Ő ereje. Ez bontakozik ki tulajdonképpen a történelemben. „The name of the prophet – Jeschajahu - Isaiha - means: God has saved! And Isaiah sings: 'Surely God is my salvation! I will trust and not be afraid. The Lord, the LORD, is my strength and my song; He has become my salvation! (Vs.2) The strength to keep on going - for Isaiah God himself is this strength!” – RHODE, M.: *Praising God: Bible study, Isaiah 12:1-6, Journal of European Baptist Studies*, 15 no 2 Jan 2015, 46-51. 49.

¹¹ Ha Ézsaiás könyvének első öt fejezete Asszíria hatalmi terjeszkedésének időszakát tükrözi, akkor nem volt könnyű Isten népének arra koncentrálnia, hogy olyan nyilvánvaló JHWH kibontakozó hatalma a jövődében, és érdemes Vele szövetekezni politikai hatalmak helyett. „During the ninth-seventh centuries BCE, Assyrian monarchs were intent on imposing their rule over territories to the west of Mesopotamia.” – SIVAN, G.: *The siege of Jerusalem Part I Assyria the world power, Jewish Bible Quarterly* 43 no 2 Apr Jun 2015, 83-93. 83.; WATTS, J. D. W.: *Isaiah 1-33* Nashville, Tenn, 2005, 15.

¹² NAEGLSBACH, C. W. E.: *Der Prophet Jesaja*, Bielefeld und Leipzig, 1877, 29.

Jézus Krisztusról szóló evangéliumnak majd Jeruzsálemből kiindulva kell hirdettetnie a pogányok között.¹³

Az ארר (5. vers) NAEGELSBACH¹⁴ értelmezésében JHWH szavára vonatkozik, vagyis arra, amelyet Ő a prófétán keresztül ad népének. Izráelnek történelmét ebbe a világosságba kell állítania, ami azt jelenti, hogy a jelenben Isten népe tettei alapján távol van ugyan JHWH-tól, de JHWH dicsőséget készít számára, s ennek útja a Hozzá való fordulás. A JHWH-hoz való fordulás értelme, hogy az ember így, tehát csak a Hozzá való közeledésben tapasztalja meg: JHWH az egység középpontja. Miközben JHWH mindenre ragyogó dicsősége nyilvánvaló lesz, összeköttetés jön létre ember és ember között. Isten üdvterve az utolsó időkben célhoz ér. BUBER¹⁵ ezzel kapcsolatban mondja Isten üdvterve célhozérésének eredményéről: az egymás elleni harc vége, végül egy közösség (4. vers).

Az embernek is megvan a maga része tehát a dolgok alakulásában: ha Izráel rátalál a helyes útra, az Úr biztosan nem zárja el előle orcáját, de miután JHWH olyan sok mindent tett népe történelmében, végre Izráelnek kell elkezdeni az Úrhoz való odafordulást, hogy aztán majd a többi nép is követhesse őt ebben. A tanítás így jelenthet új életet a népeknek is.

Ha Isten szava a tanítás, akkor nyilvánvaló lesz a teremtés tanulsága alapján, hogy a birodalmakat ugyanaz az erő tartja meg, amely azokat létrehozta.¹⁶ A megtartás Isten dolga, s ehhez azért van hatalma, mert Ő alkotta az eget és a földet, de nagyon nem mindegy, hogy mit tanul az ember és mit csinál kardjaival és kapáival, s hogy afelé a jövő felé megy-e, melyet Isten neki felkínál és számára az Ő útján készít (4. vers). Hogy a jövő minden ellenséges erő ellenére JHWH győzelmébe torkollik, az nem kérdés: ונשגב יהוה לבדו - 11. 17. vers (Nif. qtl forma). JHWH tetteinek következménye a jövő, melyet Ő határoz meg, és egyúttal minden Őt teszi naggyá, ami végül nyilvánvalóvá válik. A bölcs ezt érti, ezért engedi sodortatni magát JHWH dicsőséges győzelmé felé, és tudatosan is ezt munkálja mindennapi életével.

A fejezet tanulsága az adott politikai összefüggésekben egyértelmű: JHWH felmagasztaltatása az idők végezetén minden kétséget kizáróan Jeruzsálem felmagasztaltatását is jelenti, ha népe engedi, hogy JHWH dicsősége láthatóvá legyen életén.

3. FEJEZET

JHWH a fejezetben úgy jelenik meg, mint akinek hatalma van, s aki ezért olyan szituációt tud teremteni, hogy népének végül nem lesz más választása, minthogy

¹³ εἰς πάντα τὰ ἔθνη. ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἱερουσαλήμ – NESTLE-ALAND *Novum Testamentum Graece* 28. rev. Aufl. i. m. 291. :בְּכֹל-הָעַמִּים הָיָה לְיְהוָה לְבָדוֹ - *Hebrew New Testament Translation from the Greek* by Prof. DELITZSCH : Franz, Jerusalem, 2002, 100.

¹⁴ NAEGELSBACH : *Der Prophet Jesaja* i. m. 31.

¹⁵ BUBER, M.: *Der Glaube der Profeten*, Heidelberg, 1984, 189. 190. 261.

¹⁶ „Jedes Reich wird erhalten durch dieselbe Kraft, durch welche es entstanden ist” - KOBER, R. *Der Prophet Jesaja, Praktische Bibelerklärung Teil II., Band 14*, Konstanz, 1909, 10.

Őt keresi. Ő távolít el népe életéből mindent, amire az addig épített (מִסִּיר Hif. part. 1. vers). A משען ומשענה kifejezésekkel kapcsolatban a vershez megjegyzi NAEGELSBACH, hogy a hímnemű, nőnemű forma a támaszok összességére utal.¹⁷ Bizonyára nem véletlen ezeknek a támaszoknak a teljességét felsoroló fogalmak bősége a szövegben, egyetlen versben, hogy így jusson kifejezésre a helyzet egyedi volta¹⁸ minden olyan támasszal kapcsolatban, mely létfontosságú szerepet játszana a megmaradásban: משען ומשענה כל משען־לחם וכל משען־מים - 1. vers. Jeruzsálem esetében az ostromok idején kenyérré és vízre volt szükség. A falak hiába védték a várost, ha lakóinak nem volt mit enni.¹⁹ Ezért volt olyan fontos az utánpótlás, melynek megszűnése a város halálát jelentette.

HERNTRICH²⁰ számára ezek a szavak (6b) jólét idején, biztos politikai állapotok között hangzottak el Áház (12.) vagy Jótám (az 1,1 szerint) uralkodása alatt, amikor a próféta szó a látható helyzettel szemben nyilvánvalóan kiáltó ellentétben volt. Igazuk lehet azoknak,²¹ akik szerint a 2. versben a וְנָבִיא és וְקָסָם egymás mellett a szövegben arra utal, hogy a próféta szemfényvesztő varázslás szintjére süllyedt, s a hivatások már nem törődtek isteni küldetésükkel. A próféta a fennálló állami hatalom támaszává lett, azt mondta, amit hallani akartak tőle.

Ézsaiás látja ennek az állapotnak a végét. Azt, hogy hiába a hamis biztonságérzet. A kiválasztás ténye sem védi meg azt a népet, mely JHWH helyett más szempontokat tart szem előtt, politikai erőkből, idegen hatalmokban vagy önmagában bíz.

¹⁷ Ezekre az egymás mellett álló hímnemű-nőnemű, konkrétumot kifejező főnevekre vannak példák. Ezeket sorolja is NAEGELSBACH. „Beispiele von nominibus concretis, welche, nebeneinander gestellt, durch die mannliche und weibliche Endung die Gesamtheit bezeichnen, sind nicht selten: Kap. 11,12; 43,6; Jer. 48,19; Nah. 2,13; Sach. 9,17.” – NAEGELSBACH: *Der Prophet Jesaja* i. m. 38.

¹⁸ A masszóra a מִשְׁעָן - hoz kapcsolódva (ב) ezt az egyediséget erősíti. Jeruzsálem Júdával sajátos szerepet játszott Isten népe történetében. Ha JHWH védtelenül magára hagyja Óvéit, az ugyancsak sajátos értelmet és üzenetet hordoz, hiszen JHWH népével való kapcsolata semmi máshoz nem hasonlítható. - Biblia Hebraica Stuttgartensia Stuttgart, 1997. 679.; EVEN-SHOSHAN, A. (ed.), *A new concordance of the Bible: thesaurus of the language of the Bible: Hebrew and Aramaic roots, words, proper names, phrases and synonyms*, Jerusalem, 1992, 721.

¹⁹ „The city, strong as it was, depended on supplies of water and food from the hinterlands. Without its supporting area and population, a city is destitute and helpless. That is why a sustained siege over a considerable period of time could bring a city down without ever breaching its walls.” – WATTS: *Isaiah 1-33* i. m. 65.

²⁰ HERNTRICH, V.: *Der Prophet Jesaja*, Göttingen, 1950. 48. 49.

²¹ „The 'prophet' might seem to be a professional prophet, without reflecting on his divine mission.” - LEUPOLD, H. C.: *Exposition of Isaiah Volume I*, Grand Rapids, MI, 1991, 89.; „Wenn neben dem Propheten der Wahrsager genannt wird, so bekommt nicht nur das Prophetentum durch diese Nachbarschaft einen fatalen Beigeschmack, sondern es tritt auch die gefährliche Macht heidnischer Mantik hervor, die bereits das öffentliche Leben durchsetzt.” – EICHRODT: *Der Heilige in Israel: Jesaja 1-12* i. m. 55.; „Offensichtlich war das, was sich in Juda Prophet nannte, schon sehr ins Magische abgerutscht...” - SCHNEIDER, D.: *Der Prophet Jesaja*, Wuppertal und Zürich, 1993, 94.

Jól látja HERNTRICH,²² hogy az ítélettel JHWH szíven találja a népet Jeruzsálem ítéletével, amikor elveszi minden támaszát. A nép, mely lerázza magáról JHWH uralmának igáját, szabadságba menekülhet, de rabszolgává lesz, anarchikus állapotok rabszolgájává, amikor majd a gyengekezű vezetők mellett az erős azt teszi, amit akar. Felborul a rend, mindenki mindenki ellen támad. Mindez nem lesz véletlen. A külső anarchia a belső anarchia jeleként üti fel a fejét. JHWH uralmát tudatosan szüntette meg a nép a maga életében, s ennek jeleit tükrözi az élet minden területe.

Amikor azonban JHWH elvesz minden támaszt, ami népe számára vallási, politikai,²³ gazdasági támaszt jelentett, már egyúttal lehetővé teszi az igazi alapok megtalálását, hogy aztán nemzedékek egymás fölötti uralomváltása helyett (נְעַר-וְקָן - 2. 4. 5. vers) egyszer majd a Gyermek születése hirdesse JHWH uralmát, az ígéretek beteljesedését, s azt, hogy JHWH és Dávid háza között fennáll és megmarad a szövetség (9,5. 6.). Jól látták ezt az öregek: ez az a szövetség, mely garantálja a világ rendjét és a békét.²⁴

Jeruzsálem ítéletét hirdeti meg Ézsaiás, de az ítélet már magában hordozza a kegyelmet, hiszen amíg JHWH szolgáját küldi népéhez és szava hangzik, addig nyitva áll az engedelmisség útja, hogy ahol az engedetlen nép életében újra uralomváltás történik, és az ítéletes helyzetben a nép végre Istenre talál, léte igazi alapjára, és Isten elfoglalhatja övéi életében méltó helyét, ott ennek a belső stabilitásnak meglegyenek a külső jelei népe életében. Az ítélet így készíti elő Jeruzsálem, Isten népe dicsőségét ott, ahol JHWH uralma fontossá lesz Övéi számára, hiszen ez az ítéletes helyzet célja, mely nem véletlen, hanem JHWH áll mögötte. Ennek végső üzenete így fogalmazható meg: amint a JHWH uralmától való tudatos elszakadás a jólét ellenére is magában hordozza a rend felborulásának csíráit és a végső pusztulást, JHWH uralmának elismerése ugyanúgy teremti meg a rendet az ítélet ellenére, s a kibontakozó állapotok mindenképpen nyilvánvalóvá teszik, hirdetik, megpecsételik, hogy Ő az Úr.

²² „...in Jerusalem, dem Herzen des Gottesvolkes, ist das ganze Volk Gottes getroffen.” HERNTRICH : *Der Prophet Jesaja* i. m. 45.

²³ Ilyen helyzeteket többször teremtett az Úr népe életében. Legalább kétszer teljesedett be a szövetségsgözögöknek szóló átok a történelemben, amikor JHWH elvette a támaszokat az országból, az asszírok és a babiloniaiak támadásai idején. „dit was reeds voorzegd Deut. 28, en werd o. a. vervuld bij den inval der Assyriërs (vgl. Jes. 37:30), en de belegering door de Babyloñiers (Klaagl. 2:20)... Voor het geheel vergelijke men 2Kon. 24:14, waar door Nebukadnezar de aanzienlijken, de helden en de handwerkslieden uit Jeruzlem worden weggevoerd.” - RIDDERBOS, J.: *De profete Jesaja, Korte verklaring der Heilige Schrift*, Kampen, 1922-1926, Eerste Deel, 1922, 39.

²⁴ „Das wiederum bedeutet nach dem Denken der Alten, daß die Weltordnung intakt ist und Friede gedeihen kann.” - WILDBERGER, H. *Jesaja*, Neukirchen-Vluyn, 1972, 380.

4. FEJEZET

KAISER²⁵ a 2. verssel kezdődő szakasznak ezt a címet adja: Az új Jeruzsálem. Jeruzsálem azért újulhat meg, mert nem az ítélet JHWH utolsó tette népe életében, hanem szabadító akaratának megnyilvánulása. Az ítélet csupán a szabadítás megvalósulásának eszköze JHWH kezében. DELITZSCH²⁶ egyenesen, nem kertelve mondja ki, hogy Jeruzsálemben koncentrálnak mindaz, ami Isten dicsőségének ellentéte, és megérett az ítéletre. Ezért nagy csoda, hogy ide összpontosul a végidők dicsőségének hamisítatlan ragyogása. Jeruzsálem megrostáltatik ugyan, de ez számára mégis a szabadulás útja, hiszen Jeruzsálem így kap kegyelmet és dicsőített meg.

FOHRER²⁷ számára e szakasz ennek az áldásnak és dicsőségnek a leírásáról szól, a félelmetes nyomorúság után. A termékenység a szikkadt palesztinai földön – mint tudjuk – nem természetes dolog. Hogy az JHWH műve, az a **צמח יהיה** kifejezésből következik (2. vers). A **צמח** megértésével kapcsolatban a zsidó és keresztyén írásmagyarázat során sokféle elmélet látott napvilágot. A részletesebb kommentárok fel is sorolják ezeket az elméleteket (Pl. NAEGELSBACH, WILDBERGER, YOUNG). A legérdekesebb talán a Targum messiási értelmezése, mely az Úr Messiásában látja ama napon az örömet és a dicsőséget, hiszen Ő arra rendeltetett.²⁸ Ez az értelmezés nyilván abból indul ki, hogy az utolsó időkben a paradicsomi kor bősége lesz majd Isten népének büszkesége, mely tulajdonképpen JHWH dicsőségét hirdeti (**וילכבוד** - 2. vers), és ez a Messiásban teljesedik ki igazán. Természetes, hogy a megváltás azok számára, akik az ítéletben megmaradnak (**לפליטה ישראל** - 2. vers), nem maradhat lelki síkon, hanem az kihát a föld gyümölcsére (**ופרי הארץ** - 2. vers), láthatóvá lesz a testi-fizikai, kézzelfogható világ realitásában is, a tapasztalat szintjén. Ahol JHWH jelen van, ott alkotásának pompája teszi láthatóvá Őt, ott jelenlétének jeleit, vagyis dicsőségét paradicsomi állapotok hirdetik. Ahol az Úr az élet principiuma, ott minden megújul: test, lélek, természet. Csak így teljesezhet ki a megváltás csodája.

Ézsaiás biztos a megújulás lehetőségében, de tud arról is, hogy az ítéletben nem mindenki marad meg Jeruzsálemben. A 3. versben a **הנשאר**, a **הנוותר** és a **הפחוב** határozott névelővel ellátott, egyes számban álló particípiumok. CZANIK²⁹ jól látja, hogy

²⁵ „Das neue Jerusalem” - KAISER, O.: *Das Buch des Propheten Jesaja : Kapitel 1-12*, Göttingen, 1981, 91.

²⁶ „In Jerusalem concentrirt sich die gerichtsreife widergöttliche Herrlichkeit, hier wird sich auch das Licht der endzeitigen wahren Herrlichkeit concentriren. ...Indem Jerusalem gerichtet wird, wird es gesichtet, und indem es gesichtet wird, wird es gerettet, begnadigt, verherrlicht.” - DELITZSCH, F.: *Biblischer Commentar über den Prophet Jesaja*, Leipzig, 1866, 86.

²⁷ „Auf die Jahrzehnte schrecklicher Not folgen Segen und Herrlichkeit.” - FOHRER : *Jesaja 1-23 i. m.* 71.

²⁸ **בְּיָדָא דְהֵיא יְהוּ מְשִׁיחָא דְהוּ לְחֻרְא וְלִיקָר** - LEWIS, H. S.: *Targum on Isaiah I-V with commentary*, London, 1889, 35; **עִדְנָא** - time; **חֵדְוָא** - joy; **יָקָר** - honor - *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramic of the Talmudic and Geonic Periods* by SOKOLOFF, M., Ramat-Gan, Baltimore, London, 2002, 851. 432. 540.; „At that time shall the Messiah of the Lord be for joy and for glory...” - *The Chaldee Paraphrase on The Prophet Isaiah* Translated by Rev. PAULI, C. W. H. Presbyter, London, 1871, 14.

²⁹ CZANIK : *Ézsaiás könyvének magyarázata* i. m. 79.

az ilyen nyelvtani formák személyekre korlátozzák a történést, vagyis ez itt egyértelműen azt fejezi ki, hogy amint a bűn megítélésekor senki nem kerülheti el az egyéni felelősségrevonást, és nem bújhat a kollektív módon elkövetett bűn palástja alá egy közösségben, a hűségnek is megvan a maga jutalma egyénekre lebontva, amikor adott esetben egy közösséget sújt az ítélet. A két Nif.-r DELITZSCH³⁰ így fordítja: übriggelassen, übriggeblieben. Az igetörzs mediopasszív formája kiválóan mutatja az emberi felelősséget a megmaradásban: a megtartás nyilván JHWH műve. Ő megtartja népének tett ígését, de senki nem lesz automatikusan JHWH cselekvésének tárgya. Jól látják ezt azok, akik a szent fogalmával hozzák kapcsolatba a megmaradást a versben, JHWH cselekvésére téve a hangsúlyt, s arra, ami nem érhető el ugyan emberileg, de Ő megadja,³¹ s mindezt úgy, hogy Jeruzsálem lesz JHWH cselekedeteink középpontja, eszkatológiai távlatokban.³² Az ítélet azonban mutatja, hogy nem elég az, amit JHWH tesz a megtartásért, népének is akarni kell a megmaradást. Bizonyára nem mindegy, hogy a nép miként él, mit kezd a JHWH-hoz való tartozással a maga életében, és lehet-e egyáltalán szentnek nyilvánítani, mondható-e bárki által is szentnek (קָרוֹשׁ יְאִמֵּר - Nif.-3. vers), aki nem él a JHWH-hoz való tartozás mércéje szerint? Igen, ez sokszor azt jelenti, hogy elfogadja-e, amit JHWH tenne érte, vagyis hogy reagál arra, amit Ő tesz? Ezért beszélhetünk a szentség, a JHWH-hoz való tartozás objektivitásáról és szubjektivitásáról,³³ mert hát szentnek lenni szubjektív módon is lehet, amikor az ember magát annak tartja, de önmagán kívül ezt senki nem erősíti meg. Hiába tartozik valaki JHWH-hoz az Ő tulajdonaként, ha megszentégteleníti az Ő nevét, nem mutatva a Hozzá való tartozás jeleit. Isten népe történelme folyamán sokszor eljátszotta az Istenhez való tartozás objektivitását, s a kiválasztás ténye sem védte meg az ítéletben jelentkező pusztulástól.

JHWH azonban az ítéletben is életet kínál. FOHRER³⁴ felfogásában Jeruzsálem babiloniak által történő ostromakor is azért lehetséges a pusztulás ellenére megmaradni, mert az a kifejezés, hogy כָּל-הַכּוֹהֵן בִּירוּשָׁלַם a 3. versben azokra vonatkozik, akiket Isten kiválasztott, elrendelt az életre, és nevük ott van az élet mennyei könyvében. Ez a megfogalmazás gyakorlatilag azt jelenti, hogy a próféta a földi dolgok mintájára beszél az eljövendő Jeruzsálemről, mely szerint nem is lehet más a dolgok

³⁰ DELITZSCH : *Biblischer Commentar über den Prophet Jesaja* i. m. 88.

³¹ „being „holy” is not something that man achieves, but something that is divinely given. „ – LEUPOLD : *Exposition of Isaiah* i. m. 105.

³² WILDBERGER megfogalmazásában: „Jerusalem als Kultzentrum... Kristallisationspunkt der Judenschaft... in der Heilshoffnung der Judenschaft steht die Stadt mit ihrem Heiligtum völlig im Mittelpunkt. Dort kommen die eschatologischen Ereignisse in Gang.” – WILDBERGER, *Jesaja* i. m. 157.

³³ „soll heilig heissen, d. h. nicht blos sein, sondern auch als solches erkannt unt benannt werden...als eine sowohl objektive als subjektive” – NAEGELSBACH : *Der Prophet Jesaja* i. m. 51.

³⁴ „Gott sie zum Leben bestimmt hatte. Sie sind im Gericht verschont geblieben, weil ihre Namen in dem himmlischen Buch des Lebens standen, das das Alte Testament öfters erwähnt (II Mose 32,32f.; I Sam 25,29; Ps 69,29; Dan 12,1).” – FOHRER : *Jesaja 1-23* i. m. 72.

rendje: bármin megy is át a szent város, legyen az akár a pusztító ítélet, Jeruzsálem és JHWH kapcsolata dicsőséges jövőben teljeseedik ki.³⁵

A földi viszonyok jellemzéséhez számításba jöhetnek bizonyos listák.³⁶ Jeruzsálem lakóiról is volt olyan lista, mely védelmi szempontból és az ellátás szempontjából tartalmazott fontos adatokat. Egy ilyen lista biztosíthatta sokszor valaki számára a tulajdonképpeni létjogosultságot, s ezért is nevezték az ilyen listát az élet könyvének (2Móz 32,32k; Dán 12,1). DELITZSCH³⁷ szerint már egyenesen az új Jeruzsálem polgáiról lehet itt szó, akik hitük alapján kerülnek Isten könyvébe. Ezt erősíti meg OSWALT,³⁸ amikor e hely magyarázatok azokra gondol, akik jól reagálnak Isten tetteire. Vagyis Isten hiába az élet Istene, jelenléte hiába maga az élet, ha valaki nem él Hozzá ragaszkodva, belé kapaszkodva az élet lehetőségével.

Az Isten által védett élet feltétele még jobban kidomborodik a 4. versben (אב) Az ítélet azért kegyelem, mert lehetővé teszi a megújulást azzal, hogy lemossa, leöblíti, kiegészíti a megújulás akadályait, mindazt, ami megfosztotta a népet a megújulástól (רַחֵן - יְרִיחַ - בְּעָר - 4. vers). Ebben az összefüggésben érthetjük jól NAEGELSBACH³⁹ magyarázatát a kérdést illetően, hogy amint a szél a földön feltámadva elfújja a párákat, a különböző szennyező dolgokat, úgy ragadja el Isten ítélete a gonoszt, amikor Izráelre támad, de Isten Lelke egyúttal megtérésre indítja, lelkileg tisztítja meg népét ott, ahol Ő gyermekei életében ehhez a szándékához kapcsolódási pontot talál, vagyis bennük készséget látva tudja vezetni népét.

A megújulás csodájának leírása az 5. versben az וּבְרָא fogalmával történik. Amikor a LXX וּבְרָא יְהוָה (És JHWH teremt) szövegét και ἤξει και ἔσται – ként (akkor jön majd el és lesz) értelmezi, akkor pont a teremtés csodáját küszöböli ki.⁴⁰ Pedig ez lenne a megújulás alapja a lehetetlen körülmények ellenére. CZANIK is nyilván ezért

³⁵ " Der Prophet redet von der Ordnung des künftigen Jerusalem im Bilde des irdischen." HERNRICH : *Der Prophet Jesaja* i. m. 69.

³⁶ „Behind the expression lies the fact that cities, even in days of old, kept citizenship lists containing the names of all who could claim to be accepted citizens of a given town.” – LEUPOLD : *Exposition of Isaiah* i. m. 105.

³⁷ „Es sind diejenigen gemeint, die wegen ihres guten Glaubenskernes im Buche Gottes standen als solche die des Lebens im neuen Jerusalem theilhaft werden sollten...” – DELITZSCH : *Biblischer Commentar über den Prophet Jesaja* i. m. 88.

³⁸ „...we are saved because we have responded to divine initiative. But those who will not respond will not be saved.” – OSWALT, J. N.: *The Book of Isaiah Chapters 1-39*, Grand Rapids, Michigan, 1988, 147.

³⁹ „Diese Reinigung soll geschehen durch eine geistige Kraft, welche der zur Reinigung dienenden Naturkraft, dem Winde, analog ist. Wie der letztere über die Erde hinbraust und alle unreinen Dünste hinwegführt, so sollen die Gerichte Gottes über Israel ergehen, die Bösen vernichten und diejenigen, in welchen der Geist Gottes noch einen Anknüpfungspunkt findet, zur Busse treiben, also das Volk geistlich reinigen.” – NAEGELSBACH : *Der Prophet Jesaja* i. m. 52.

⁴⁰ Α και ἤξει az apparátus szerint az וּבְרָא fordítása lehet, a και ἔσται pedig a יְרִיחַ -é. - *Biblia Hebraica Stuttgartensia* Editio quinta emendata opera A. Schenker, Stuttgart, 1997. 681.; Septuaginta Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs Vol. II. Stuttgart, 1935. 571.; „Then he will come, and...will be” - A New English Translation of the Septuagint Albert Pietersma, Benjamin G. Wright (eds.) New York, Oxford 2007. 828.; „And he

fogalmazza így a folyamat lényegét: „Amint a teremtés munkája semmi mással össze nem hasonlítható különleges műve volt Istennek, úgy lesz a következő munkája is. A kezdet tehát újra előáll, s újra Isten teremtő munkája következményeként. Izráel jövődő dicsősége tehát csak a teremtés munkájához hasonlítható.”⁴¹ S hogy mindez még biztosabb legyen, JHWH abszolút védelmet garantál, és jelenléte felől biztosítja népét, történelmi példával alátámasztva erre vonatkozó üzenetét a pusztai vándorlás idejéből. Erre a párhuzamra utalnak a két szövegben található közös szavak: אש - ועשן - ענן – Ézs 4,5; a pusztai vándorlás történeteiben: 4Móz 14,14; 2Móz 19,9. 16kk. Érdekes módon a három szó így együtt (ענן - ועשן - אש) csak itt, az Ézs 4,5-ben fordul elő az egész Héber Bibliában. Minden bizonnyal a helyzet egyedi voltára utal a jelenség: JHWH nem akármilyen módon védi népét, hanem úgy, ahogy csak Ő tudja. Egészen biztos, hogy az 5. vers utolsó szavának (הפה - fedezék)⁴² és a 6. vers első szavának (רוכה) két Massora Parva jele is (ל ל) erre a sajátos, csak JHWH általi védelemre utal. Erre nézve adott ízelítőt a pusztában, ez teljesedik ki a végidőkben. Az összefüggés arra mutat, hogy JHWH jelenléte és jelenlétéből következő védelme lesz Jeruzsálem megújulásának garanciája, ugyanúgy, mint a pusztá veszélyei közepette.

HERNTRICH⁴⁴ foglalja össze talán legszebben a fejezet tanulságait: a földi Jeruzsálem képében a próféta arról a mennyei Jeruzsálemről beszél, melyet az apokaliptiszis látnoka lát (Jel 11). Ő azonban nem csupán ennyit mond, hanem megmutatja az új eget és az új földet, mert tudja, hogy Isten maga vesz majd abban lakozást. Az új ég és az új föld jelei azonban már ott megmutatkoznak, ahol az ember a maga életét Isten jelenlétében éli, és az Ő realitása, uralma Ővéi életében megtapasztalható, valóságként ölt testet. Jeruzsálem a maga konkrét, politikai, földrajzi valóságában jelezhetett mindig az adott körülmények között JHWH uralmát, s ez is volt a tulajdonképpeni kiváltságos küldetése, így rajzolva meg azt az utat, melyen a Bárány, JHWH uralma

---

shall come, and it shall be” - file:///C:/Users/asus1/AppData/Local/Temp/Rar\$EX10.179/ISA04.htm 2015.11.19.12:33

⁴¹ CZANIK : *Ézsaiás könyvének magyarázata i. m.* 82.

⁴² A הפה elsődleges jelentése érdekes módon az a fedett hely, melyet valamilyen takaróval, lepellel alakítottak ki, négy karóra kifeszítve a menyasszony és vőlegény számára az esküvői szertartáshoz:

”יריעה המתוחה על ארבעה מוטות שעורכם תחתיה טקס קדושין של הין וכלה 1,1”

המלון החדש : אוצר שלם של הלשון העברית הספרותית, המדעית והמדברת, ניבים ואמרות

Avraham Even-Shoshan אברהם אבן-שושן – Jerusalem, 1969. 812.

⁴³ A סוכה rejtekként, árnyékként szolgáló ideiglenes építmény, szerkezet:

”מבנה ארזי למסחר ולצל” - EVEN-SHOSHAN : A new concordance of the Bible : thesaurus of the language of the Bible : Hebrew and Aramaic roots, words, proper names, phrases and synonyms i. m. 808.

⁴⁴ “Unter dem Bild des irdischen Jerusalems verkündet der Prophet das neue Jerusalem, das der Seher der Apokalypse sieht (Offb. 11). Aber er verkündet nicht nur das, er verkündet den neuen Himmel und die neue Erde; denn er verkündet, daß Gott selbst gegenwärtig sein wird. Da ist der neue Himmel und die neue Erde, wo Gottes Gegenwart Wirklichkeit wird für uns.” – HERNTRICH : *Der Prophet Jesaja i. m.* 73.

végérvényes kiteljesedését hirdeti majd meg a Sion hegyén állva: הַשָּׁה עֹמֵד עַל הַר צִיּוֹן
-Jel 14,1.⁴⁵

Összefoglalás

A vizsgált szakasz tanulsága az adott politikai összefüggésekben egyértelmű: JHWH felmagasztaltatása az idők végezetén minden kétséget kizáróan Jeruzsálem felmagasztaltatását is jelenti, ha népe engedi, hogy JHWH dicsősége láthatóvá legyen életén.

Jeruzsálem konkrét földrajzi, politikai, történelmi helyzetben reprezentál valamit. Jeruzsálem ítéletét hirdeti meg Ézsaiás, de az ítélet már magában hordozza a kegyelmet, hiszen amíg JHWH szolgáját küldi népéhez és szava hangzik, addig nyitva áll az engedelmesség útja, hogy ahol az engedetlen nép életében újra uralomváltás történik, és az ítéletes helyzetben a nép végre Istenre talál, léte igazi alapjára, és Isten elfoglalhatja övéi életében méltó helyét, ott ennek a belső stabilitásnak meglegyenek a külső jelei népe életében.

Az ítélet így készíti elő Jeruzsálem, Isten népe dicsőségét ott, ahol JHWH uralma fontossá lesz Övéi számára, hiszen ez az ítéletes helyzet célja, mely nem véletlen, hanem JHWH áll mögötte. Ennek végső üzenete így fogalmazható meg:

amint a JHWH uralmától való tudatos elszakadás a jólét ellenére is magában hordozza a rend felborulásának csíráit és a végső pusztulást, JHWH uralmának elismerése viszont úgy teremt rendet az ítélet ellenére, s a kibontakozó állapotok mindegyikében nyilvánvalóvá teszik, hirdetik, megpecsételik, hogy Ő az úr.

A vizsgált szöveg összefüggései arra mutatnak, hogy JHWH jelenléte és jelenlétéből következő védelme lesz Jeruzsálem megújulásának garanciája, ugyanúgy, mint az a pusztai vándorlás veszélyei közepette történt a néppel.

A földi Jeruzsálem képében a próféta arról a mennyei Jeruzsálemről beszél, melyet az apokalipszis látnoka lát (Jel 11). Ő azonban nem csupán ennyit mond, hanem megmutatja az új eget és az új földet, mert tudja, hogy Isten maga vesz majd abban lakozást. Az új ég és az új föld jelei azonban már ott megmutatkoznak, ahol az ember a maga életét Isten jelenlétében éli, és az Ő realitása, uralma Övéi életében megtapasztható, valóságá lett.

Zusammenfassung

Wie in der Fachliteratur bei der Interpretation von vielen alttestamentlichen Stellen im Allgemeinen behauptet wird, trägt Zion mit Jerusalem zusammen anscheinend den gleichen Sinn. In diesem Teil des kontinuierlich erscheinenden Aufsatzes möchte ich beweisen, dass der Name Jerusalem in zukunftsorientiertem Zusammenhang nicht zufällig, als ein gewöhnlicher Ausdruck benutzt wird und außerdem Zion und

⁴⁵ ספר הבריתות הברית החדשה , Jerusalem, 1997, 407.; - *Hebrew Bible with Cross References (BSI)*, Jerusalem, 2013. <http://haktuvim.co.il/en/study/Rev.14> 2015. nov. 20. 20:22.

Jerusalem konzentriert sich aus irgendeinem Gesichtspunkt in der gegebenen Situation an zwei Aspekte der selben Sache, mit der sich entfaltenden Herrschaft JHWHs in der Endzeit, zusammen mit ihren geographischen politischen, historischen Zusammenhängen.

Auch in der rabbinischen Literatur ist es eindeutig,⁴⁶ dass in der Zukunft Gott von Jerusalem lebendiges Wasser hervorbringt und damit heilt Er alle Menschen, die krank sind.

Nach dem zweiten Kapitel ist es eindeutig in der gegebenen Situation: JHWHs Erhöhung am Ende der Zeiten bedeutet zweifellos auch Jerusalems Erhöhung, wenn Sein Volk zulässt, dass JHWHs Herrlichkeit an seinem Leben sichtbar werden kann.

Jesaja verkündet das Gericht über Jerusalem, aber das Gericht trägt schon in sich die Gnade, nämlich solange JHWH seinen Knecht zu Seinem Volk schickt, steht der Weg für gehorsames Verhalten offen. Gottes Ziel mit der Geschichte ist, dass wo es im Leben des ungehorsamen Volkes wieder zu Herrschaftswechsel kommt und im Gericht das Volk endlich Gott, als die wahrhaftige Basis seines Lebens findet und wo Gott den Ihm zukommenden Platz im Leben des Seinigen einnimmt, sich dort diese innere Stabilität auch ihre sichtbaren Zeichen im Leben Seines Volkes zeigt.

So bereitet das Gericht die Herrlichkeit Jerusalems und des Volkes Gottes vor, wo die Herrschaft JHWHs für die Seinigen wichtig wird. Das ist das Ziel des Gerichtes das nie zufällig kommt, sondern Er steckt dahinter.

Die Botschaft dieses Denkens ist auch so zu formulieren: wie die bewusste Abwendung von JHWHs Herrschaft auch trotz des Wohlstandes den Keim der endgültigen Verwüstung in sich trägt, so schafft die Anerkennung von JHWHs Herrschaft Ordnung dem Gericht entgegen und die sich entfaltenden Zustände machen unbedingt offenbar, verkünden, besiegeln, dass Er der Herr ist.

So wird JHWHs Anwesenheit und Sein daraus folgender Schutz Garant der Erneuerung Jerusalems, wie es auch unter den Gefahren der Wüstenwanderung war.

Der Prophet spricht also im Bild des irdischen Jerusalems über das himmlische Jerusalem, worüber wir im Buch der Offenbarung lesen (Offb. 11). Wir erkennen dort auch noch den neuen Himmel und die neue Erde, wo Gott selbst wohnt. Die Zeichen des neuen Himmels und der neuen Erde sind aber schon da gegenwärtig, wo der Mensch sein Leben in der Gegenwart Gottes lebt und Seine Wirklichkeit und Herrschaft durch sein Leben zu erfahren ist.

---

⁴⁶ „In the future the Holy One, blessed be He, will bring forth living waters from Jerusalem and with them heal everyone who is sick (Ex. R. 15:21).“ - SKOLNIK, F. - BERENBAUM, M. (eds.): *Encyclopaedia Judaica*, Second Edition, Volume 11 Ja-Kas, Detroit, New York, San Francisco [etc.], 2007, 213.

Introduction

“I do not permit a woman to teach or to exercise authority over a man; rather, she is to remain quiet.” Many Christians of the 21st century feel rather uncomfortable with the instruction about women from 1 Timothy 2. On the basis of his particular passage many church leadership positions have been reserved for men. But how should it be handled?¹

First, I will make some remarks about the meaning of this passage. As the starting-point for my interpretation, I follow the text of 1 Timothy as it can be found in the *corpus paulinum*, including its self-attestation as a letter of the apostle Paul. In regard to the vulnerable male/female relationship within the Christian congregation, he refers back to the beginning of mankind: the creation, the fall and the redemption of the first human couple, Adam and Eve. The Genesis narrative tells a story of human weakness. In short: Eve was created after Adam; the woman let herself be fooled by Satan and therefore fell into transgression. She, however, would find salvation in her motherhood.

After that, I will discuss the significance of this passage for today. It is hermeneutically important to be aware of some key differences between our present context and that of the

van Houwelingen,
Rob

MEANING AND SIGNIFICANCE OF THE INSTRUCTION ABOUT WOMEN IN 1 TIMOTHY 2:12-15

¹ This paper contains material from: VAN HOUWELINGEN, Rob: Power, Powerlessness and Authorised Power in 1 Timothy 2:8-15, in *Power in the New Testament* (eds.) VILLIERS, Pieter G.R. de & MERZ, Annette, Leuven, Peeters, 2015) [forthcoming]; VAN HOUWELINGEN, P.H.R.: *Timoteüs en Titus. Pastorale instructiebrieven* (Commentaar op het Nieuwe Testament, Kampen, Kok, second printing 2012). The hermeneutical triangles with accompanying notes in Part 2 of this paper were presented at various occasions. Cf the debate with Gerhard Visscher in chapter 7 of VISSCHER, Gerhard H. & TE VELDE, Mees (eds.), *Correctly Handling the Word of Truth, Reformed Hermeneutics Today* (Eugene: Wipf & Stock, 2014), 142-170.

apostolic church. Let me mention only the central issue. The stipulation that women ought to be silent in the church is consistent with the accepted and prevailing social situation of those days. In our time, however, this command runs counter to the accepted social situation. We should consider that the instruction of 1 Timothy 2 aims to preserve the established order, *both* in the *church* and in *society*.

Still, the overall message from 1 Timothy 2 seems to be that peaceful living is essential. Therefore, Christians are supposed to live a 'normal' life. Church leadership should empower them, without abusing authority and taking into account the male/female relationship.

PART ONE: MEANING

0.1 Observations

At the outset, we have to notice that chapter 2 begins with a peace-giving church order for the Christian congregation in Ephesus that belonged to Timothy's responsibility (verses 1- 2). Paul apparently keeps this congregation in mind when he continues to give rules about the male/female relationship. The church stands out as a house of prayer in the world. There one assembles to pray together for all people. Such joint prayers also give peace among the members of the church. Therefore, living peaceful and quiet lives has an external as well as an internal focus; indeed it has a civil as well as an ecclesiastical effect. After giving his instruction pertaining to outsiders, what then does Paul ask of the believers regarding themselves? First he directs the attention to the behaviour of men and women separately (verses 8-10). Then he gives instructions for the mutual relationships between male and female in regard to their conduct during worship services (verses 11-15). When congregation members together draw near unto God, all unrest will disappear from the church. Through such worship the house of prayer will radiate the peace of pure relationships.

As is typical for Paul, he writes that these apostolic instructions apply "in every place" (ἐν παντί τόπω; 1 Cor. 1:2; 2 Cor. 2:14; 1 Thess. 1:8). His concern is not restricted to the local congregation at Ephesus. On the contrary, the universal range of prayer presupposes a world-church that can be found in many places. Partly as a result of Paul's apostolate, there are now people everywhere in the world who call upon the name of the Lord (cf. Mal. 1:11, cited in *Didache* 14:1-3). Thus the expression "in every place" means: in every place of prayer, where Christians meet for worship. God's salvation is not only intended for all people but it also becomes public in all places.²

---

² KLIJN, A.F.J.: *De brieven van Paulus aan Timoteüs, Titus en Filemon*, De prediking van het Nieuwe Testament, Nijkerk, Callenbach, 1994, 51-52, referring to 1 Tim 2:6 and 1 Tim 3:16: "He found faith in the world."

In 1 Timothy 2 Paul does not use occasional arguments when he regulates the behaviour of men and women in the Christian congregation. Although the city of Ephesus was dominated by its Artemis cult, in comparison with contemporary world cities its situation was not exceptional.³ From Rome the type of the “free women” became more and more fashionable, according to Bruce Winter, in particular with the well-to-do.⁴ This tendency could have been one of the reasons for Paul giving specific instruction to Timothy, the pastor of the congregation in Ephesus.

As far as we know, Paul does not derive his line of thought from a Jewish tradition of interpretation. It is his original retelling of the Genesis narrative. In verses 13-15, he points to the historical role of Eve at creation, at the fall and in redemption. By doing so Paul places his church order, which is aiming at rest and peace within the congregation, in a redemptive-historical framework.

0.2 Authority

The meaning of the verb ἀυθεντεῖν in verse 12 is difficult to establish. Before the New Testament period that word was only sporadically used. Baldwin did extensive lexicographical research on this word; he distinguishes a progressive range of five basic meanings: to rule, to control/to dominate, to exercise authority, to act independently, and in later texts: to commit a murder.⁵ The fact that Paul combines such an unusual term with the much more frequently used verb διδάσκειν indicates his intention to make a complementary nuance in meaning as clarification.⁶

³ WINTER, Bruce W.: *Roman Wives, Roman widows, The appearance of new women and the Pauline communities*, Grand Rapids, Eerdmans, 2003); BAUGH, Steven M. “A Foreign World, Ephesus in the First Century,” in (eds.) KÖSTENBERGER, Andreas J. & SCHREINER, Thomas R. *Women in the Church, An Analysis and Application of 1 Timothy 2:9-15*; Second Edition, 13-38. Grand Rapids, Eerdmans, 2005, 13-38; contra the position of Sharon GRITZ, Hodkin: *Paul, Women Teachers, and the Mother Goddess at Ephesus, A Study of 1 Timothy 2:9-15 in Light of the Religious and Cultural Milieu of the First Century*, Lanham: University Press of America, 1991.

⁴ Winter seems to overstate his case. In Asia Minor the prominence of women was most noticeable on the western coast. TREBILCO, Paul: *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge, University Press, 1991, 104-126; idem, *The Early Christians in Ephesus from Paul to Ignatius*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2004, 11-52, 507-528.

⁵ BALDWIN, Henry Scott: “An Important Word: Αυθεντέω in 1 Timothy 2:12,” in *Women in the Church*, 39-51.

⁶ Köstenberger endeavoured to prove that the Greek construct with οὐδέ coordinates activities of the same order, that is to say activities that are either both viewed positively or negatively by the writer. He likes to value positively both teaching as well as exercising authority, so that Paul is denying to the woman both activities though they are worthwhile in themselves. Köstenberger, Andreas J.: “A Complex Sentence: The Syntax of 1 Timothy 2:12,” in *Women in the Church*, 53-84. Payne disputed the view of Köstenberger, demonstrating that syntactic constructions with οὐκ + οὐδέ + ἀλλά normally are used to combine two elements over against something else (Polybius, *The Histories* XXX 5,8; Josephus, *Jewish Antiquities* 7,127). Paul uses such a construction in eleven cases: Rom. 2:28-29; 9:6-7,16; 1 Cor. 2:6-7; Gal. 1:1,11-12,16-17; 4:14; Phil. 2:16-17; 2 Thess. 3:7-8; 1 Tim. 2:12 (cf. John 1:13). The only instance that two distinct

For a neutral expression as “having authority” Paul would have had other verbs at his disposal.⁷ Within the framework of male/female relationship in the church, the activity of teaching has a negative connotation: women with an authoritarian attitude should not abuse the teaching-learning situation by trying to overrule the men. That would disturb the desired “rest” of the worship service.⁸

So, this is what verse 12 communicates by stating διδάσκειν δὲ γυναῖκι οὐκ ἐπιτρέπω οὐδὲ ἀθηνεῖν ἄνδρός:

“I do not permit a woman to teach or
[in combination with this/contrary to her subordinated position]
to exercise authority over a man.”

To understand the situation Paul is addressing, we have to realise that at that time three developments were taking place that strengthened each other's impact. The first one was the ambition of rich women to physically (by clothing) and verbally (by teaching) assert themselves over against the other gender. That was a form of taking control that could cause serious unrest during worship services. The second was the possibility that such women would be stirred up by false teachers into doing exactly that. Those false teachers were looking to promote their heretical views (hence the charge of “capturing silly women”; 2 Tim. 3:6). The third was the emergence of a trendy type of “free woman” from Rome. It probably also started to infiltrate the Christian congregation at Ephesus, functioning as a sort of role model for independence. In the context of a teaching-learning situation in which men

---

elements can be discerned (2 Cor. 7:12) still shows a self-evident relation between the both. He paraphrases: “I am not permitting a woman to teach and [in combination with this] to assume authority over a man”. PAYNE, Philip B.: “1 Tim 2.12 and the Use of οὐδέ to Combine Two Elements to Express a Single Idea,” *New Testament Studies* 54 (2008): 235-253 [253]. One could argue that teaching was considered contrary to the subordinated position of women.

⁷ The dictionary of LOUW & NIDA describes the semantic field to which ἀθηνεῖν belongs: LOUW, Johannes P. & NIDA, Eugene A. (eds.), *Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains*, Volume 1-2. Cape Town, Bible Society of South Africa, 1989, Domain 37: ‘Control, Rule.’ The antique Lexicon of Hesychius lists a.o. ἐξουσιάζειν and αὐτοδικεῖν as synonyms.

⁸ Blomberg points out that in this letter Paul more often uses partly synonym words or expressions. Thus in this case διδάσκειν gets more colour by ἀθηνεῖν ἄνδρός. Paul does not allow women to tell men what to do. Blomberg, Craig L.: “Neither Hierarchalist nor Egalitarian, Gender Roles in Paul,” Appendix in (eds.) BECK, James R. & BLOMBERG, Craig L.: *Two Views on Women in the Ministry*, Grand Rapids, Zondervan, 2001, 329-372. See for more lexicographical research on the meaning of the verb ἀθηνεῖν: KNIGHT, George W. III, “ΑΥΘΗΝΕΩ in Reference to women in 1 Timothy 2.12,” *New Testament Studies* 30, 1984, 143-157; WILSHIRE, Leland E.: “The TLG Computer and Further Reference to ΑΥΘΗΝΕΩ in 1 Timothy 2.12,” *New Testament Studies* 34, 1988, 120-134; WOLTERS, Al: “A Semantic Study of ἀθηνεῖς and Its Derivatives,” *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 1, 2000, 145-175; BELLEVILLE, Linda L.: “Teaching and Usurping Authority. 1 Timothy 2:11-15,” in (eds.) PIERCE, Ronald W. & GROOTHUIS, Rebecca Merrill: *Discovering Biblical Equality, Complementarity without Hierarchy*, Downers Grove, InterVarsity, 2004, 205-223.

and women together received instruction in the Christian doctrine the male/female relationship was particularly sensitive. That is the reason that Paul disapproves of all hunger after power, due to the fall into sin. The Christian congregation should not give any room to the thinking in terms of power.

1.3 Adam and Eve

The reference from Genesis that Paul bases his argument on is not an exact quotation.⁹ This reference functions as a memory marker to the history of Adam and Eve. A good understanding of the structure of the text, and so grasping its meaning, is achieved when one takes the verses 13 and 14 together with verse 15a as belonging to Paul's reference to the history of Adam and Eve in the garden of Eden.¹⁰

This is what the text shows:

1. The subject of verse 15a is the same as in verse 14: "the woman" (ἡ γυνή, take note of the use of the definite article) who in verse 13 was called Eve (the name Adam later gave her);
2. The term τεκνογονία in verse 15a, unique in the New Testament, refers to Genesis 3:16 (LXX: τέξῃ τέκνα: 'you will give birth to children') and Genesis 4:1 (LXX: ἐκτησάμην ἄνθρωπον: 'I have brought forth a man');
3. The plural of the verb is used in verse 15b, not earlier, so that grammatically verse 15a must be connected to the preceding sentence.

We see that in regard to the pure male/female relationships within the Christian church, Paul refers back to the beginning of mankind: the creation, the fall and the redemption of the first human couple, Adam and Eve. Surprisingly enough, he considers the primeval history from the perspective of the woman! Thus considered, Genesis tells us the story of human weakness. Eve was created after Adam; the woman let herself be fooled and therefore fell into transgression. She, however, shall find salvation in her motherhood (in verse 15a should be translated: "she," i.e. Eve).

⁹ Contra: KRAUSE, Deborah: *1 Timothy* (Readings: A New Biblical Commentary; London: T & T Clark, 2004), 60-62; OYEN, Geert Van: "The character of Eve in the New Testament: 2 Corinthians 11.3 and 1 Timothy 2.13-14," in (eds.) BECKING, Bob & HENNECKE, Susan: *Out of Paradise, Eve and Adam and Their Interpreters*, Sheffield Phoenix Press, 2011, 14-28.

¹⁰ Cf. MULDER, M.C.: "En daarna Eva'. Over het schriftberoep van Paulus, met name in 1 Timoteüs 2: 11-15," in (eds.) J.M. AARNOUDSE, J.M. e.a: *Vrouwen op een zij-spoor? Emancipatie van de vrouw en het verstaan van de Schrift in gereformeerd perspectief*, Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 1988, 174-200; WALL, R.W. : "1 Timothy 2:9-15 Reconsidered (Again)," *Bulletin for Biblical Research* 14, 2004, 81-103; TOWNER, Philip H. : *The Letters to Timothy and Titus*, The New International Commentary on the New Testament, Grand Rapids, Eerdmans, 2006, 233; SPURGEON, Andrew B. : "1 Timothy 2:13-15: Paul's Retelling of Genesis 2:4-4:1," *Journal of the Evangelical Theological Society* 56.3, 2013, 543-556. Contra: BEATTIE, Gillian A.: "The Fall of Eve: 1 Timothy 2,14 as a Canonical Example of Biblical Interpretation," in (eds.) ALEXANDER, Philip S. & KAESTLI, Jean-Daniel: *The Canon of Scripture In Jewish and Christian Tradition*, Lausanne, Éditions du Zèbre, 2007, 207-216, who claims: "Eve in her guilt is made to stand for all women" [210].

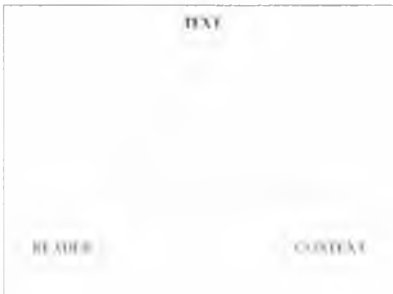
This, of course, does not mean that Adam would not be guilty of the fall into sin. Neither does it mean that man would not stand in need of redemption. It does mean, however, that as daughters of Eve women of the congregation will be able to find their origin as well as their destiny. To take control of men would be to reverse the order in which man and woman were created. It would also promote deception that leads to sin against God, endangering the redemption through Jesus Christ. Therefore Paul's direction is: to continue in faith, love and holiness, together with prudence, the virtue that already was mentioned in verse 9. In this way the term σωφροσύνη ('propriety') encompasses the entire instruction for women.¹¹

PART TWO: SIGNIFICANCE

2.1 Hermeneutical considerations

Now, we have to ask the question: in what way do we, Christians of the 21st century, have to deal with Paul's injunctions about women? The fact that we are or become conscious of the specific manner in which we read the Bible is described in technical terms as 'hermeneutical awareness.' Reflection on the search for meaning has always been taking place. Also in the case of the Bible. Previously, however, that happened less explicitly. At the present time, the process of coming to an understanding of meaning is itself being examined and described; that is what we call 'hermeneutics.'

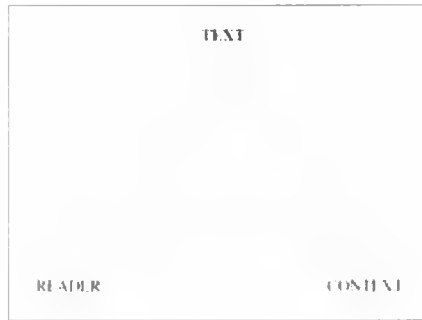
Two diagrams can show, in a perhaps oversimplified schematic form, what happens when Christians read the Bible. The first, smaller triangle represents the text in its original context, and for its first reader(s). In our case, the text of 1 Timothy 2 was written by Paul to his coworker Timothy in the context of the Ephesian congregation, let us say somewhere in the middle of the first century AD. Many people think this observation to be enough. We have to read just like Timothy did, we are looking over his shoulder. However, we have to discern between the 'meaning' and the 'significance' (or 'sense') of the text, according to the introductory hermeneutical handbooks.¹² And this simple triangle concerned no more than meaning.

¹¹ According to Malherbe, this term comprises characteristics such as orderliness or decency and neatness; it has to do with self-respect, a sense of good judgment, and controlling the tongue; in brief, σωφροσύνη exactly fits in the context of 1 Tim 2:8-15 Malherbe, . A.J.: "The Virtus Feminarum in 1 Timothy 2:9-15," in (eds.) HAMILTON, M.W. e.a. *Renewing Tradition. Studies in Texts and Contexts in Honor of James W. Thompson*, Eugene, Pickwick Publications, 2007, 45-65. In the next pericope, Paul uses the related term σώφρων for one of the virtues of a (male) overseer (1 Tim. 3:2; cf. Tit. 1:8).

¹² KLEIN, William W., BLOMBERG, Craig L. & HUBBARD, Robert L. jr.: *Introduction to Biblical Interpretation, Revised and Updated*, Nashville, Thomas Nelson, 2004); KAISER, Walter C., jr. & SILVA, Moisés: *Intro-*

So we have to draw a second, larger triangle around the first one. Now, the text of 1 Timothy 2 is still central, but it functions in another cultural-historical setting. We too are readers, and the text functions in our context also. There are many examples of such larger triangles, such as Germany in the time of Luther, the Netherlands in 1950, or Kenya today.

What the diagrams together aim to show is how the reading of a text develops during the passage of time, opening new dimensions. Essential is the order of the triangles. The text must be analysed within the smaller triangle first, before coming to its function in the larger triangle. It is important, therefore, to make a distinction between the two. Sometimes, the reader may allow the two triangles to coincide; to do so could lead to errors in two different directions. The first error is to apply the smaller triangle (the meaning of the text in its original context) directly to our situation; the second error is to begin with the larger triangle (the significance of the text in our context) and to interpret this back to the earlier situation.

2.2 Paul's motivations

Paul writes with the authority of an apostle of Jesus Christ and the Pauline letters are canonical. This authority applies both to Timothy and to us. God speaks in the Bible to people from the past as well as today. Still, we have to be aware of some main differences between our context and that of Paul.

a. Paul's prescriptions in 1 Timothy 2 concerning the behaviour of men and women stand within the framework of the male-female relationship. That is why both categories are addressed, first separately and then in their mutual relationship. Where Paul, in his context, warns against dominant behaviour of women towards men, in our culture we are more likely to warn against domination of women by men.

b. Paul's prescription is one for the church, but what he strives for in the church is substantially no different from what leading moral philos-

---

duction to Biblical Hermeneutics. The Search for Meaning, Revised and Expanded Edition, Grand Rapids, Zondervan, 2007.

ophers of his time, like Seneca and Musonius Rufus, also advocated. The stipulation that women ought to be silent in church was consistent with the accepted and prevailing social situation of his time (aside from a libertarian women's movement coming from Rome). In our time, this command runs counter to the accepted social situation.

c. A great difference between the culture in New Testament times and ours is that then people thought collectively, while today we are much more inclined towards individualism. People lived more strongly as part of one single community, while today we participate in a range of social contexts. Today, we much more easily make our own decisions in all sorts of situations, and we are much less likely to be led by established moral tradition.

d. Mediterranean culture in the time of the New Testament (and to a certain extent still today) was stamped by the polarity of honour and disgrace or shame, in which the distinction between men and women played a key role. In our culture, equality comes first (compare Gal. 3:28). Hence: whoever behaved in a 'disorderly' manner, especially in the relationship between men and women, brought disgrace upon the whole community. The same thing was true within the church, the *familia* of God.

e. Since the separation of church and state, the church has been pushed aside, out of the public domain. Paul, with his prescriptions in the first century AD, was still able to make links with a non-Christian environment. In the 21st century however, with these same prescriptions we create or strengthen an isolation from society that might unnecessarily hinder the progress of the proclamation of the Gospel.

Paul appears to have a two-fold drive in motivating his prescriptions. On the one hand, he draws on the account of creation, explicitly referring to the history of Genesis 1-3. We should keep in mind that in doing so he aims to preserve the established order, *both* in the *church* and in *society*. On the other hand, he also uses practical arguments that play a more implicit role. He has regard for the internal structure of the church (peace and order) as well as its external, missionary influence (its public image, what is honourable/shameful).

We can therefore distinguish two kinds of motivations, and in the concrete application of Paul's instructions in ever-changing contexts, it is important that we understand what drives him. Apparently, Paul was sufficiently flexible in his thinking (pastorally, rhetorically and theologically) that for him the various motivations were not mutually exclusive but supported and complemented each other.¹³ In our context as regards man-woman relationships, these motivations could easily become

---

¹³ Compare SPANJE, T.E. van: *Inconsistency in Paul? A Critique of the Work of Heikki Raisanen*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1999.

a hindrance to each other.¹⁴ Take, for example, the Biblical concept of ‘submission’ (Greek: ὑποτάσσειν). Paul used this term within the framework of a certain ordering of society, while today it evokes a negative perception of the church among outsiders.¹⁵ What would Paul say in our society. . . ?

As for the creation order argument: sometimes is rightly stated that God has ordained that male should be different than female. To be different, however, is not the same as being authoritative on the one side and subordinate on the other. Or should we rather say that men have to take more a leadership role in the home and in the church? However, ‘leadership role’ is a modern concept, different from ‘authority’ in Biblical times. The use of this modern term marks a shift in the argumentation. Moreover, there is one important element missing here: in society. In western society we accept without any problem women in all kinds of leadership roles, even the leading position of the former queens of the Netherlands. Is that not against the creation order?

It is clear that Paul in 1 Timothy 2 interprets the order of creation events from the Genesis narrative as an order of rank. While the notion of a created order of rank, in which each person was assigned their own position, aligned well with existing social patterns of the day, in our situation it is difficult to make sense of such an idea.¹⁶ Using this argument in such a way has also to be recognised as coloured by its context. Keener shows that Paul seems to read Scripture in an ad hoc way sometimes, using situation-specific analogies in order to universalize biblical texts.¹⁷

Paul brings forward a whole palette of arguments, without giving any indication as to which one, for him, carries the most weight. The question arises whether others have not subsequently assigned a greater value to the creation order argument, so that the idea of ‘the creation order’ has become a virtually timeless theological concept.¹⁸ Thinking along redemptive-historical lines, however, we have to reckon with creation (Genesis 1-2), but also with fall and redemption (Genesis 3). And precisely

---

¹⁴ Perhaps we could handle such conflicting arguments in the same way as the classic problem of the collision of duties or obligations.

¹⁵ More on this motif: Toit, Andrie B. Du: “Sensitivity towards the reaction of outsiders as ethical motivation in early Christian paraenesis,” *HTS Theological Studies* 68.1, 2012, 7. <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v68i1.1212>.

¹⁶ Even Calvin affords the critical remark that the ranking argument that Paul puts forward in verse 13 is not strong. He comments: “Yet the reason which Paul assigns, that woman was second in the order of creation, appears not to be a very strong argument in favour of her subjection; for John the Baptist was before Christ in the order of time, and yet was greatly inferior in rank. But although Paul does not state all the circumstances which are related by Moses, yet he intended that his readers should take them into consideration”. Calvin, John: *Commentaries on the Epistles of Timothy, Titus, and Philemon* (translated from the original Latin by Pringle, William), Grand Rapids: Eerdmans, 1948, 68-69.

¹⁷ Keener, Craig S. “Women in Ministry”, in *Two Views on Women in Ministry*, 27-73 [58-63].

¹⁸ Of particular relevance is the critique of Kevin Giles, “A Critique of the ‘Novel’ Contemporary Interpretation of 1 Timothy 2:9-15 Given in the Book, *Women in the Church*. Part II,” *Evangelical Quarterly* 72.3 (2000): 195-215.

this last requires an orientation on the coming Kingdom as well. It seems that the 'creation order' argument was not decisive for Paul, because he writes in 1 Corinthians 7:7-8 that it is good to be unmarried, even though the Creator himself had considered that 'it is not good that the man should be alone' (Gen. 2:18). After all, the present form of this world is passing away (1 Cor. 7:31b).

2.3 The relevance of Scripture

One could ask: "How do we determine the relevance of Scripture? And if Scripture is relevant for us, how do we have to deal with it?" These are fundamental questions indeed. We have to listen carefully to what the Spirit says to the churches.

Let us take the example of the Apostolic Decree (Acts 15). The decision of the Jerusalem council concerning gentile believers – that they had to abstain, among other things, from meat with blood still in it and from sexual immorality – was officially recorded and spread further, in order to be obeyed in the early Christian communities (Acts 15:30-31; 16:4). It is echoed in Paul's letters, for example when he writes: "For you know what instructions we gave you by the authority of the Lord Jesus. It is God's will that you should be sanctified: that you avoid sexual immorality" (1 Thess. 4:2-3; cf. 5:22).¹⁹ This apostolic instruction was intended for non-Jewish believers like us, it was by no means incidental, it is rooted in basic principles of created life (blood, the seat of life, belongs to God as the Creator)²⁰, and it was generally observed during the first centuries. Yet, most Christians today do not feel bound by this Biblical rule. Nobody in the Reformed tradition seriously objects against eating blood pudding or rare steak.

Does this mean that Scripture has no relevance for us today? No, because we have to take into consideration the unique redemptive-historical situation in which the apostolic decree originated. Two Christian cultures – an older (represented by the mother church in Jerusalem) and a younger (represented by the daughter church at

---

¹⁹ Other echoes of the Apostolic Decree can be found in Acts 21:25; 1 Cor. 8-10; Gal. 5:19-21; 1 John 5:21; Rev. 2:14 and 20. Compare BAUCKHAM, Richard: "James and the Jerusalem Church," in (ed.) BAUCKHAM, Richard: *The Book of Acts in Its First-Century Setting. Volume 4: Palestinian Setting*, Grand Rapids, Eerdmans, 1995, 415-480 [464-465]. For the redemptive-historical setting, see VAN HOUWELINGEN, P.H.R. (ed.): *Apostelen, Draggers van een spraakmakend evangelie* (Commentaar op het Nieuwe Testament, Kampen, Kok, third printing 2013, 54-60. For the setting in antiquity, see: ÖHLER, Markus (ed.), *Aposteldekret und antikes Vereinswesen, Gemeinschaft und ihre Ordnung*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2011. For the communal setting, see: VILLIERS, Pieter G.R. de: "Communal discernment in the early church," in (ed.) VILLIERS, Pieter G.R. de: *The Spirit that Guides. Discernment in the Bible and Spirituality*, Acta Theologica Supplementum 17, Bloemfontein, Sun Media, 2013, 132-155.

²⁰ "The Decree obliges Gentile Christians to live a life according to the most basic elements of God's order of creation," writes DEINES, Roland: "The Apostolic Decree: Halakhah for Gentile Christians or Concession to Jewish Taboos?," in (ed.) OCHS, Christoph & WATTS, Peter: *Acts of God in History*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2013, 121-188 [186]. No wonder the Jews violently protested when Jesus, who had presented himself as the bread of life, said that the true and imperishable life is fed by eating his body and drinking his blood (John 6: 52-59).

Antioch) – had to match with each other. Therefore was decided: Gentile Christians need not to become Jewish, but they can neither stay half Gentile. So they may be asked to break radically with paganism. Pagan is all idolatry, which can be expressed in sacred prostitution, eating raw meat (known from the Dionysus cult) and drinking blood. Nowadays, blood pudding and rare steak do not smell like idols anymore. To put it positively: what Christians through the ages can learn from this instruction is that Christ is sufficient. Being united with him results in a different attitude.²¹

We are used to deal with Paul's instructions about the holy kiss and the remarriage of widows in the same way. Why not with his command for women to be silent in the church?²² That women are in an equal position with men is no longer perceived as offensive in our postmodern society. What we today can learn from 1 Timothy 2 is that in church life, peaceful living is essential. Therefore, Paul demands Christians to live a 'normal' life. Human relationships are tender and vulnerable. Jesus Christ, child of Adam and Eve and Son of God, was born in the world to save sinners and to sanctify the male/female relationship, which means purging it from the impact of evil.

This way of dealing with Scripture requires readers who are genuine disciples.²³ A helpful metaphor was introduced in 1991 by N.T. Wright.²⁴ Suppose there exists a Shakespeare play whose fifth act has been lost. Only four acts are known, and the

---

²¹ For a more detailed argument, see VAN HOUWELINGEN, Rob: "The Apostolic Decree and our Meat menu: Reading Acts 15 in redemptive-historical perspective," *Verbum Christi* 2.1, 2015, 24-40.

²² The American philosopher Wolterstorff, who stands in the Reformed tradition, has warned against an arbitrary use of Bible texts, and a selective application of principles in regard to the relation between men and women. WOLTERSTORFF, Nicholas: "The Bible and Women. Another Look at the 'Conservative' Position," in *Hearing the Call, Liturgy, Justice, Church, and World*, Grand Rapids, Eerdmans, 2011, 202-209.

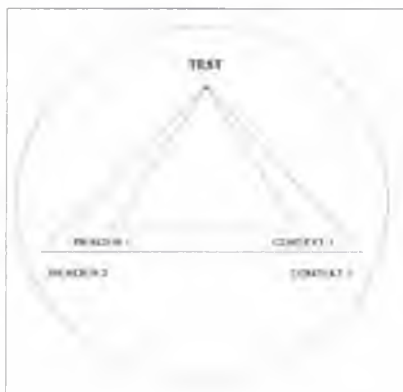
²³ Of course, much more could be said regarding this theme, but the present contribution claims to be only a response. Vanhoozer compares the reader of the Bible with someone who stands at a well. It is one thing to study well water, to look at the reflection of your own face, or to analyse its chemical composition, and quite another thing to drink. The reader at the well, in order to be nourished, must draw from and drink of the text. To "drink" here means to accept and to appropriate. The reader has a responsibility to receive the text according to its nature and intention, resulting in a creative echo to the text. VANHOOZER, Kevin J. "The Reader in New Testament Interpretation," in (ed.) GREEN, Joel B.: *Hearing the New Testament, Strategies for Interpretation* Second Edition, Grand Rapids, Eerdmans, 2010, 259-288 [283].

²⁴ WRIGHT, N.T.: "How can the Bible be authoritative?," *Vox Evangelica* 21 (1991): 7-31. http://ntwrightpage.com/Wright_Bible_Authoritative.htm; N.T. Wright, *Scripture and the Authority of God. How to Read the Bible Today* (revised and expanded edition of *The Last Word*; New York, Harper One, 2011). Cf. BARTHOLOMEW, Craig C. & GOHEEN, Michael W.: *The Drama of Scripture. Finding Our Place in the Biblical Story*, Grand Rapids, Baker Academic, 2004.; WELLS, Samuel: *Improvisation, the drama of Christian ethics*, Grand Rapids, Brazos Press, 2004.; VANHOOZER, Kevin J.: *The Drama of Doctrine, A Canonical-Linguistic Approach to Christian Theology*, Westminster John Knox Press, Louisville 2005. Vanhoozer correctly adds to this metaphor the element that you do not choose your own role; your role – the theologically correct term is: calling, or vocation – is defined by your identity in Christ. Such role definitions are most appropriately understood within a vital Christian community (363-369).

first scene of the fifth, giving hints of how the play is supposed to end. How could the actors play the whole drama, without a complete script for the final part? When they are familiar with Shakespeare, they are able to improvise, but they are not free to produce their own text. The best they can do is “entering into the story as it stood, in order first to understand how the threads could appropriately be drawn together, and then to put that understanding into effect by speaking and acting with both *innovation* and *consistency*”.

Let us consider for a moment the Holy Scripture as a Holy Script, taking into account the redemptive-historical perspective. It tells the great story of God, who is both the author and the main actor. As Bible readers, we are involved in his story. The four known acts progress (simply put) from Creation through Israel to Jesus. Act five contains the whole period to the Eschaton, but from the New Testament we know only the first scene and we have a visionary description of the rest, namely the book of Revelation. So we find ourselves within the scope of the Bible, although the canon has been closed. Our performance has to be faithful to the previous acts. You have to play your role in line with the entire story and with the other actors.

Bible reading has something of a dialogue: talking, listening, answering.²⁵ God has both the first and the last word. He appeals to us and believers respond to what he says. This dialogue should take place within a personal relationship. Without faith we are left with a lifeless book; the Bible has nothing to say anymore. But because it is God who speaks to us by means of his written Word, the dynamic interaction between the triune God and the believer will drench the hermeneutical process. To clarify this, a circle may be drawn around the previously shown triangles:

Thus, the Bible has to be our spiritual property, carefully carried in our hearts. We search the fellowship with God in his Word, by maintaining a personal relationship of faith with him and his Son Jesus Christ, as living members of a congregation

²⁵ “God authorially interacts with human beings in dialogical fashion,” concludes VANHOOZER, Kevin J.: *Remythologizing Theology, Divine Action, Passion, and Authorship*, Cambridge, University Press, 2010, at the end of chapter 6 [337].

that is finding her way with the light of the Bible and under the guidance of the Holy Spirit. Then, in our search for meaning, God will come to us, in order to give significance to the texts and through these texts to our lives.

ABSZTRAKT

Az asszonyokról szóló tanítás jelentése és jelentősége az 1Tim 2,12-15-ben

A tanulmány az 1Tim 2-ben található intő szakasz alapján a nők gyülekezeti tanításban és a férfihoz való viszonyukban betöltött szerepét vizsgálja. Az elemzés első rendben az eredeti jelentés feltárására vállalkozik, és arra az eredményre jut, hogy a szöveg nem véletlenül okoz kényelmetlenséget manapság: az ugyanis a korának megfelelően a nők alárendeltségét és a gyülekezeti tanításból való kirekesztését fogalmazza meg. A második szakasz a szöveg „jelentőségének” meghatározását tűzi ki célul, és arra a következtetésre jut, hogy üzenete érvényes, hiszen minden korfüggő elem ellenére Pál Jézus célját, a sérülékeny emberi kapcsolatok gyógyítását tartja szem előtt. Pál felismerése ezért, miszerint a legfontosabb a közösségeinken belül békésen egymás mellett élni, máig releváns.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: A pásztoroknak megjelenő angyal

Kádár
Ferenc

„HITTEM, AZÉRT SZÓLTAM...” A PRÓFÉTAI IGEHIRDETÉS MODELLJE RAVASZ LÁSZLÓ HOMILETIKA KÖNYVÉBEN*

* Szeretettel ajánlom e rövid tanulmányt dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzorasszonynak és dr. Nagy Antal professzor úrnak, akik mindketten oly sokat tettek a református igehirdetés Ravasz László által is képviselt prófétai jellegéért. Ez az írás a Ráday Kollégiumban 2015. március 25-én tartott *Ravasz Homiletika 100* konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

Ravasz László a *Gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)* című, 1915-ben¹ megjelent korszakos művében több helyen is beszél az igehirdetés prófétai vonatkozásairól. Témánk szempontjából viszont két helyen találunk olyan fontos kijelentéseket, amelyek összefoglalása hasznos a homiletika mai művelői számára is.

Az egyik ilyen hely az I. részben, az igehirdetéstörténetben található², ahol a szentírási igehirdetések jellemvonásait foglalja össze. Kitétetett figyelmet szentel a prófétaságnak, s elmondja, hogy az ószövetségi próféták prédikálásában a keresztyén igehirdetés „nyitányát és előre vetett képét”³ látja. Forrásai e ponton – Gunkel és Herrmann művei mellett⁴ – attól a Paul Kleinertől⁵ valók, akitől maga személyesen is tanult Berlinben, ahol 1905-ben és 1906-ban ösztöndíjas diák volt. Kleinert a gyakorlati teológiában vezető tanára volt az ifjú Ravasznak, és különös hatást tett rá.⁶ Ezt írja róla: „Az ordinárius az öreg Paul Kleinert volt, de ő testestől-lelkestől az ótestamentumi prófétáknak, főképp Ézsaiásnak adta magát. Azt exegetálta, fordította, szavalta, élvezte; a gyakorlati teológiából egy kis finom homiletikát motyogott bele a bő gallérjába.”⁷

¹ RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915; Református Egyházi Könyvtár XI.

² RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, I. rész, Pápa, 1915; Református Egyházi Könyvtár XI. 17.

³ uo. 18.

⁴ GUNKEL, H: *Die geheimen Erfahrungen der Propheten Israels*, in: *Das Suchen der Zeit I.*; GUNKEL, H: *Propheten*, in: RGG III.; HERRMANN, J.: *Die sociale Predigt der Propheten* (Bibl. Zeit u. Streitfragen), 1911.

⁵ KLEINERT, P.: *Die Propheten Israels in socialer Beziehung*, Leipzig, 1905.

⁶ KLEINERT hatásának is köszönhető az ekkleziasztika tantárgy megalapozása. Ld.: RAVASZ László: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*, Kolozsvár, 1907, 89.

⁷ RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Sajtóosztálya,

E hatások élénken éltek Ravaszban a Homiletika megírásakor is. Ilyen lelkesen és letisztultan foglalja össze a prófétai igehirdetés ismerveit: „a belső ihletés hatalma alatt, az igazság kényszerűségével, legszentebb élettapasztalásként”⁸ szól és hat ez a prédikálás. Más szavakkal: az igehirdetőnek „össze kell fornia a hirdette igazsággal”⁹. A folytatásban pedig leszögezi, hogy Jézus igehirdetése a legnemesebb értelemben prófétai volt, de ő abban több a prófétáknál, hogy nála nem időleges a kijelentés, hanem ő „az ígét mint önmagát prédikálja”¹⁰.

A prófétai igehirdetés az apostolok szolgálatában is folytatódik, hiszen Pál a legnagyobb lelki ajándéknak a prófétálást tartja. Ravasz szerint „apostol és próféta közt nincs lényeges különbség, csak történeti: apostolok azok a próféták, akik közvetlenül Jézustól nyerték elhivatásukat”¹¹. Ebből arra a következtetésre lehet eljutni, hogy a prófétálás bibliai paradigmájának lényegét nemcsak az „Így szól az Úr!” – kijelentésben lehet összefoglalni, hanem Pál apostol igehirdetői hitvallásával is: „Hittem, azért szóltam;...” (2Kor 4,13; vö: Zsolt 116,10). Azt jelenti ez, hogy Isten egyetemes és örökkévaló igazsága nem választható el az ige szólójának életétől, hanem azzal szerves egységet alkot. Aki prófétai szolgálatot végez, annak a bizonyágtételét a kijelentett ige mellett a saját hite is hitelesíti.

A prófétai igehirdetés nem marad bibliai paradigma, hanem a keresztyén igehirdetés normájává és modelljévé válik Ravasz homiletikai rendszerében. Ezért tér vissza erre a témára az elvi homiletikában, a II. részben¹². Itt az igehirdetés alapelveiről ír, arról, hogy a prédikáció kultuszcselekmény, az istentisztelet megkerülhetetlen tényezője, ugyanakkor szónoki alkotás, tehát esztétikai és etikai mércével is mérendő, célja pedig az épülés. E gondolatok csúcán szól az igehirdetésről mint prófétaságról. Kijelenti, hogy „a prédikáció alapjellemben a prófétaság”¹³. Vitatja A. Vinet és A. Bassermann nézetét, akik szerint az alapvető jellemző a tanítás vagy a misztikus élmény lenne.

Miért válik a prófétaság az igehirdetés modelljévé? Ravasz három szempontból indokol, először a prófétai személyiség, majd a tartalom, az ismeretközlés, végül pedig a befogadók, a gyülekezet szempontjából.

Mi jellemzi a prófétát, a prófétaságot? Először is személyes, élő kapcsolat, „benső életközösség”¹⁴ a kijelentést adó Istennel. Azután a látás. Közismert tény, hogy az Ószövetségben a próféta neve „néző”, „látó”. Ravasz így fogalmaz: a próféta „nem vitatkozik, nem cáfol, nem magyaráz, nem tanít, nem fejteget: egyszerűen rámutat a dolgokra; revelál, mert látásában a dolgok igazságokká lesznek, és az igazságok dol-

---

1992, 97.

⁸ RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, I. rész, 19.

⁹ uo.

¹⁰ uo. 20.

¹¹ uo. 22.

¹² RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, II. rész, 240kk.; és 259-263.

¹³ uo. 260.

¹⁴ uo. 260.

gokká.”¹⁵ És az is jellemző a prófétaságra, hogy nem elvont, nem elméleti, hanem nagyon is a valósághoz kötött, „mindenestül az életre szól.”¹⁶ A teljes átélés és odaadás, a teljes jelenlét Isten és az adott kor világában, ez jellemzi tehát a prófétát s egyáltalán a prófétaságot. Ezért kell mintává válnia a keresztyén igehirdetés számára.

A következő pontban az átadandó tartalom, ismeret¹⁷ szempontjából állítja modelként elének a könyv a prófétaságot. Ravasz az érthetőséget teszi itt a középpontba. Ezt írja: „nemcsak azt jelenti a prófétaság, hogy világosan szóljon az igehirdető, hanem azt is, hogy úgy szóljon, hogy megértsek. A próféták tragikuma sohasem az volt, hogy nem értették meg az emberek – ez csak a professzorok tragikuma –, hanem az, hogy *nem akarták* megérteni. Amit a próféták mondtak koruknak, az nagyon egyszerű, világos, de nagyon kemény beszéd volt. Megértette azt mindenki, s éppen azért omlott ki annyi prófétavér, mert nagyon is megértették.”¹⁸ Ilyen szempontból Ravasz „az emberiség legnagyobb katekhétáinak” nevezi a prófétákat, mert új ismereteket közöltek, vagy a régieket új megvilágításba állították.¹⁹

Harmadsorban a gyülekezet szempontjából is megindokolja Ravasz, hogy miért lehet a prófétai prédikálás a keresztyén igehirdetés modelljévé. Használja a schleiermacheri kategóriákat, amikor „eszményi” és „tapasztalati” gyülekezetről beszél, és amikor az istentisztelet „ható” és „kifejező” jellegéről szól,²⁰ ugyanakkor sajátos eredményre jut. Szerinte: „az egyházi beszéd, mint prófétaság, az eszményi gyülekezetet munkálja ugyan, de mindig a tapasztalati gyülekezeten keresztül.”²¹ Az igehirdetésnek az akaratra kell irányulnia, ebből következik, hogy „a beszéd lélekvezetés”. „A lelket csak vezeti, de nem kényszeríti. A próféta szabadságra számít, és imperatívusai csupán erkölcsi kötelezés és nem fenyegető parancs. Önelhatározásra akar bírni, mert meg akarja menteni a cselekedet erkölcsi becsét. Ezt pedig csak akkor érheti el, ha az egyesek szívéhez tud férközni.”²²

Az ige hirdetőjének Isten színe előtt állva, mondandóját az ige mérlegére helyezve kell szolgálatát végeznie, nem azok ellen, hanem éppen azokért, akiknek szól.

¹⁵ uo. 261.

¹⁶ uo. 261.

¹⁷ RAVASZ „vallásos ismeretről” beszél, uo. 262.

¹⁸ uo. 262.

¹⁹ uo. 262.

²⁰ SCHLEIERMACHER, Friedrich: *Die praktische Theologie nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche*, (Hrsg.) Von J. Frerichs, Berlin, 1850., 70k. – Schleiermacher szerint a protestáns orthodoxia tan-istentisztelete és a racionalizmus moralizáló és hasznos ismereteket közlő istentisztelete „ható” (*wirksam*) cselekmény. E felfogás szerint az istentisztelet pedagógiai és téritői munka, az empirikus gyülekezet hitének és ismeretének hiányait pótolja. Schleiermacher szerint viszont az istentiszteletet inkább „kiábrázoló” (*darstellend*) cselekménynek kell felfogni, amely nem a pedagógus, hanem a művész munkájához hasonlít. E felfogás szerint az istentisztelet ünnep, hiszen az ideális gyülekezet hittartalmának kifejezése történik benne. Schleiermacher elmélete komoly hatást gyakorolt a modern (liberális) teológiára, és a XIX-XX. századi egyházi közgondolkodásra.

²¹ RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, II. rész, 263.

²² uo.

Mondhatjuk így is: az ígét erővel kell hirdetni, de nem erőszakosan. Az örök ígében a mennyei Atya szól gyermekeihez, de ő sosem kiskorúsít, hanem éppen ellenkezőleg, a döntés és cselekvés szabadságával ruház fel.

Ha a későbbi korok, vagy akár a saját korunk homiletikai kérdésfelvetéseit nézzük, azt látjuk, hogy nem léptünk túl ezeken az alapproblémákon, gondoljunk csak az ún. politikai igehirdetés vagy a lelkigondozói igehirdetés kérdésére²³. Ravasz *Homiletikája* nemcsak a kérdésfelvetésben, hanem a válaszadásban is segítségünkre lehet gondolati frissességével, tiszta, igei látásával és gondolatébresztő megfogalmazásaival.

S van még valami, ami hitelesíti mindazt, amit e korszakos könyvben olvashatunk. Ez pedig Ravasz László életműve, későbbi előadásai, tanulmányai, amelyekben vissza-visszatér a prófétai igehirdetésről vallott igazságához.

Egy 1938-ban tartott előadásában²⁴ szép példáját látjuk annak, hogy hogyan köszönnek vissza évtizedek múlva az elvi homiletika eredményei, megfogalmazásai Ravasznál. Egy rövid idézet a *Szónoklás és igehirdetés* című előadásából: „Mi Isten közvetlen megbízásából az Ő üzenetét hirdetjük azoknak, akiket az Ő Lelke összegyűjtött és elkészített. Az egyházi beszédnek éppúgy megvan a maga akusztikai, logikai, lélektani és értékelméleti teste, mint minden beszédnek, csak az Ige méltóságából következik az akusztikai test liturgiás szentsége, a logikai testnek profetikus dinamikája, a lélektani testnek az építés szempontjából való megítélése.”

Egy másik példa 1940-ből a *Gyakorlati bibliamagyarázat* című tanulmányából való²⁵. Amit itt a prédikátorságról mond, teljes összhangban van azzal, amit 1915-ben a próféta-ságról vallott: „A bizonyágtévő nem erőszakos, nem parancsol, a rábeszélést megveti, nem koldul és nem alkuszik: kijelent és megáll. A prédikátorság halálos hivatal; nem ad méltóságot, nem nyújt gazdagságot, felemésztí az egész életet és sokszor megkívánja a vér piros pecsétjét is. Az Újtestamentum ugyanazon szóval fejezi ki a vértanúságot és a bizonyágtételt, mert gyökerében a kettő egy: csak az az igazi bizonyágtétel, amire rámegey az élet. A lelkipásztor utolsó bizonyágtétele: a halála.”

De a tanulmányokon és előadásokon túl Ravasz egész igehirdetői öröksége a legfőbb hitelesítője mindannak, amit a *Homiletikájában* leírt. Ha a prófétai igehirdetésre ma példát keresünk, akkor fel kell lapoznunk Ravasz igehirdetéseit, ahogyan egy tanulmányában Boross Géza is tette.²⁶ Megtaláljuk ebben az örökségben az élő,

²³ FEKETE Károly: *A homiletika fő kérdései ma*, Theologiai Szemle, 2004/2 (Új folyam XLVII), 72-80.

²⁴ RAVASZ László: *Szónoklás és igehirdetés*, in: *Legyen világosság*, Harmadik kötet, Budapest, Franklin Társulat, 1938, 158-159.

²⁵ RAVASZ László: *Gyakorlati bibliamagyarázat*, in: Vasady Béla, szerk.: *Károlyi emlékkönyv*, Budapest, Coetus Theologorum, 1940. 252.

²⁶ BOROSS Géza: *Prófétai igehirdetés ma*, Református Egyház, LI. évf, 6. szám, 1999. június, 129-132.; a témával kapcsolatos további irodalomból: BARTHA Zsolt: *Ravasz László igehirdetéseinek profétikus vonásai*, Református Egyház, XLIX. évf. 7-8 szám, 1997. július-augusztus, 165-166; KÁDÁR Péter: „Nemzedékem prédikátora” – *Ravasz László igehirdetéseinek szociális üzenete*, Confessio, 2000/4, 85-102.

közvetlen kapcsolatot Istennel és az adott kor emberével, az érthető, tiszta szót, a kemény beszédet, a felelősségre ébresztést és a lelkigondozói attitűdöt is. Megtaláljuk a „hittem, azért szóltam” hitelét.

Forgassuk hát Ravasz László *Homiletikáját*, s adjuk bátran ezt a korszakos könyvet a jövő prédikátorai kezébe is!

ABSTRACT

“I believed; therefore I have spoken” – the model of prophetic preaching in László Ravasz’s *Homiletics*.

Bishop László Ravasz was undoubtedly the greatest of Hungarian practical theologians in the 20th century. One of his most famous books is his *Homiletics*, which was written and published 100 years ago, in 1915. On this anniversary a conference was held in the Ráday College, Budapest on 25 March 2015. This essay – with its theme: prophetic preaching – was one of the co-lectures at this conference.

In Ravasz’s teaching, prophetic preaching has twofold importance. First, it’s a biblical paradigm for Christian preaching. A prophet in the Bible – either in the Old or in the New Testament – is a special preacher, whose person becomes inseparable from the truth proclaimed by him. Second, prophetic preaching is a model and norm for Christian sermons in three ways: 1) the prophet lives in a living and inner communion with God; 2) his preaching must be understandable for his listeners; 3) he must proclaim God’s Word forcefully (with *dynamis*), but not forcibly.

These principles are reflected in Ravasz’s whole life-work, above all in his later sermons. Ravasz’s book is worthy to be read nowadays.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Krisztus születése

Csorba
Dávid

„NAGY A DOLOG RAJTAD, AZ IDŐ PEDIG RÖVID HOZZÁ.”

A KORA ÚJKORI KEGYESSÉGI KÖNYVEK SPORT-FELFOGÁSA

„Ne légy akármilyen dologban foglaltos. A gyönyörűségben való leghosszabb élés is csak rövid, de a büntetés [...] örökkévaló. Csak annyiban élj azért a szabados mulatsággal, amennyiben az tégedet mind testedben, elmédben alkalmatosbá tehet az isteni szolgálásban és egyéb keresztyéni hivatalodban jobb kedvvel való forgolódásodra. Nagy a dolog rajtad, az idő pedig rövid hozzá [...], annakokáért nem illendő azt hanyatlásban, hívságban, játszadozásban és egyéb hiábavalóságokban töltened”.¹ A magyar nyelvre Medgyesi Pál fordította *Praxis pietatis*-nak a kora újkorban olyan nagy a hatóköre, hogy valósággal sikerkönyvként tekinthetünk rá. Lehet olvasni, mint protestáns kegyességi könyvet, mely köz- és magáncélra egyaránt alkalmas volt, de liturgiai segédkönyvként is megállta a helyét. Az idézett szövegrészben a hanyatlás, hívságok, játszadozás és hasonló hiábavalóságok ellenpéldájaként a szöveg a meditációs gyakorlatot ajánlja, a napenkénti lelki megújulástól a rendszeres testedzésig sok mindent magában foglalt (honest exercises for recreation, lawful recreation).² A fenti szövegrész hiányosan fordított első mondatai viszont egész más kontextust idéznek meg angolul: „Make not an occupation of any recreation. The longest use of pleasure is but short; but the pains of pleasure abused are eternal. Use, therefore, lawful recreation so far as it makes thee the fitter in body and mind to do more cheerfully the service of God and

¹ MEDGYESI Pál: *Praxis Pietatis*, Debrecen, Fodorik, 1636 (RMNy 1639). Az alábbiakban a modern kiadásból idézek: *Praxis Pietatis azaz Kegyeség-gyakorlás*, [s. a. r. INCZE Gábor], előszó RAVASZ László, Bp., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1936 (A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén – református és evangélikus – egyházi írói, 4), 211.

² Bayly, Lewis: *The Practice of Piety*, London, Hamilton, Adams and Co., 1842, 118, 130 = <http://www.ccel.org/ccel/bayly/piety.pdf>.

the duties of thy calling”. De jó tudni, hogy – írja néhány mondattal később – „for a man was not created for sports, plays, and recreation, but zealously to serve God”.³ Úgy tűnik, mintha Medgyesi nem értette volna a kifejezést, s a három rokon értelmű angol kifejezés egyik eleméből (play) alkotott volna a fordításban szinonimasort. Ehhez pedig értelmezési háttérként a játék bibliai, azon belül is ószövetségi értelme, a hívság, a nem Istennek szentelt időtöltés szemantikai képzetköre irányította volna a fordító gondolkodását. A *rekreáció* a 16–18. században angol nyelvterületen ennél jóval bővebb jelentésben élt: a sport és a pihenés helyett is ezt a fogalmat használták.

Mentalitástörténeti elemzésünk azt példázza, hogy miképpen lehet újraolvasni ebből a nézőpontból a *Praxist*, vagyis mi köze van a kegyességi kézikönyvnek a tágabban értett rekreációhoz és szűkebb mai szinonimájához, a sporthoz? A *Praxis pietatis* korabeli befogadását valószínűleg a formátum és a műfaj (conduct-book) is elősegítette. Az elterjedtsége köszönhető volt több elem mellett a könnyen kezelhető, kicsiny formának, valamint a napi kegyesség rendjére épülő, közvetlen stílusú nyelvi és teológiai tartalomnak. E köztudomású tény mellett egyetlen faktort emelünk ki a sikeres recepció tényezői közül: a metodológiai szemléletet. A kora újkorban megszokott volt a biofiziológiai életritmus és a szellemi–lelki struktúra összehangolása. Az ehhez igazodó, rendszeres életmódot javalló, a fokozatosság elvére építő szellemi–lelki tréning nem állt távol a mindennapok emberétől, sőt az ilyen típusú mű szólította meg őt igazán. A szűkebb értelemben vett napi kegyességi könyv felépítését, antropológiai elemeit tekintve valósággal megfelel egy keresztyén „edzéstervnek”. Elemzésünkben a *Praxis pietatis* ürügyén a következő sport- és mentalitástörténeti kérdésekre keresünk választ:

- 1) Mit jelentett a 16–18. századi Angliában a rekreáció fogalma?
- 2) Mi a viszony a sport és a keresztyének, azon belül a sport és a puritánok között?
- 3) Milyen magyar textuális példák jellemzik a leghíresebb sporttörténeti írás, a *Book of Sports* szemléleti párhuzamait?

I. Jakab angol király (1603–1625) és a sport

I. Jakab a reformjait személyesen vezette be: mindenről maga nyilatkozott, kedvelte a vallási, teológiai vitákat. Ennek eredménye megannyi egyházjogi rendelkezése, kátek, imakönyvek kiadása, és legfőképpen a híres 1611-es angol bibliafordítás, az ún. *King James' version* (1611). Valódi grafomán alkat volt: nem egyszerűen rendeletben szabályozta egy tévesnek ítélt cselekedet vagy tevékenység formáját, hanem a királyi nyomdában egy-egy teológiai traktátust adott ki az ilyenek ellen, személyesen készítve el az igei útmutatót és az elemzést. I. Jakab könyvei az uralkodói honestasnak köszönhetően sikerszámba mentek, a *Basilikon dóron* ('királyi ajándék') címet viselő, a királytűkrök mintájára született intelmeit Európában mindenhol kiadták, Erdélyben

³ uo. 118.

pedig külön Bethlen Gábor számára fordították le.⁴ Az angol uralkodó a hivatalát, mint „Isten tábornoka” kívánta betölteni „King of Great Britain”-ként.⁵ Számítalan teológiai traktátusán kívül, melyeket 1616-ban kiadott az összesített műveinek kötetében, 1618-ban készített egy rá kevésbé illő kiadványt *Kings Majesties Declaration to His Subjects Concerning Lawful Sports to be used* címen, mely rövidebben *The Book of Sports* néven híresült el az európai civilizációban⁶ Hollandiától Erdélyig, illetve Észak-Amerikában is, elannyira, hogy szerepéről és hatástörténetéről önálló monográfiát jelentett meg Robert W. Henderson.⁷ Sportellenes könyve, valamint udvari papjának, Lewis Bayly-nek a kegyességi kiadványa, a *Praxis pietatis* is hasonló megnyilatkozásokat tartalmaz, mindegyiket a moderált anglikán felfogás inspirálta.

De miért éppen a sporttal kapcsolatban kellett megnyilatkoznia a Stuart-dinasztia alapítójának egyéb könyvei mellett? A dohányzás korlátozásáról szóló munkája⁸ részben nemzetgazdasági, részben pedig tűzrendészeti okokból érthetően kaphatott támogatást már a híres 1666-os londoni tűzvészt megelőzően is (a 16–18. századi Debrecenben ugyanezért korlátozták különféle büntetésekkel a ‘duhánzipás’-t). Vagy a borivás ellen való felszólalás esetében elfogadható indok a korban egy rossz ómenként értelmezett katasztrófa, például az 1583-es londoni eset, amikor a Paris Garden nevű ‘public place’ (ennek rövidítése a *pub*) teteje bedőlt, és száz ember halálát okozta. Ez a kor szillogista logikája szerint egyértelműen a borozás miatt eshetett meg. A gyógyító eszközből hamar élvezeti szerré vált a kora újkori Európában a bor, konyak, dohány, kávé, kakaó, és ezek kapcsán értekeztek a tudósok a szenvedélybetegségről.⁹

A *Book of Sports* első lapjain az indoklás két faktort nevez meg: a szörnyűséges puritánok viselkedése elidegeníti az embereket a vallástól, és ez még akár a katolicizmus mételyébe is döntheti az egyszerű alattvalókat. A puritánizmus jelszava, a *praxis pietatis*, a kegyesség gyakorlása ugyanis valóban testi erőfeszítést igényelt, de nem az

⁴ SZEPSI KOROTZ György [ford.], Βασιλικὸν δωρον. *Az angliai, scotiai, franciai és hiberniai első Jacob kiralynac, az igaz hitnec otalmazojanac etc. fia tanitasaért irtt kiralyi ajandeka [...]*, Oppenheim, Galler, 1612 (RMNy 1038). A műfajhoz ld. HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 10).

⁵ SZÁNTÓ György Tibor: *Anglikán reformáció, angol forradalom*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000, 189, 193.

⁶ JAMES I.: *The Kings Maiesties declaration to his subiects concerning lawfull sports to be vsed*, London, Norton and Bill, 1618 (STC [2nd ed.] 9238.9), 9; illetve: CHARLES I.: *The King's Majesty's declaration to his subjects concerning lawful sports to be used*, London, Barker and Bill, 1633 (STC [2nd ed.] 9254.7), 9.

⁷ HENDERSON, Robert William: *The King's Book of Sports in England and America*, New York, Public Library, 1948.

⁸ JAMES I.: *A counterblaste to tobacco*, London, Barker, 1604 (STC [2nd ed.] 14363).

⁹ SANDGRUBER, Roman: *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genußmittel*, Wien – Köln – Graz, Bohlau, 1986, 11, 28, 59, 91. Vö. VON BIRKEN, Sigmund: *Die trockene Trunckenheit* (Nürnberg, 1658), (hrsg.) VON PÖRNACHER, Karl, München, Kösel, 1967. Magyarországi vonatkozásban ld. TÓTH István György, *A magyar művelődés a kora újkorban, in Magyar művelődéstörténet*, (szerk.) KÓSA László, Budapest, Osiris Kiadó, 2000. (Osiris tankönyvek), 164–165.

extenzív dinamika, hanem az aszkézis irányában.¹⁰ A sport elítélése általában angol nyelvterületen, s főként protestáns prédikátorok szokása volt.¹¹ Maga a sport kifejezés is itt az 1400-as évektől adatolható,¹² ám német és magyar nyelvterületen csak a reformkor hozta be a köztudatba, angol hatásra. Érthetően a szigetországban ezt a fogalmat számos esetre alkalmazhatták, és jelentéstanilag összefügg az *amusement*, *recreation*, *playtime*, *festivity* kifejezések gondolatkörével.¹³ Az indokok ideológiailag a múltba és a jövőbe egyaránt tekintettek: a katolikus 'maradványok' eltüntetését szajkózták (a népi búcsúk, parasztlakodalmak, farsangok katolikus, illetve babonás szimbólumainak, cselekedeteinek felszámolását célozták meg), és a szentek közösségének, a „földi Jeruzsálem”-nek a megteremtését óhajtották elérni (lásd Cromwell „Új Sion”-képzetét, amiben őneki a kegyes vitéz, Gedeon vagy Dávid szerepe jutott).¹⁴ Érthető, ha a mozgáskultúrával kapcsolatos szócsatákban könnyedén lehetett érveket mozgósítani az antik auktoroktól a polgári jogon át természetesen a bibliai példákig, pro és kontra egyaránt. A sport magában foglalta a tömegsport jellegű alkalmakat, úgy mint a középkori nemesi rend halálos kimenetelű lovagi-harci ütközeteit, de a katolikus ünnepekhez kötődő népi szórakozásokat is (például a falvak közötti sárfocit, vagy az ókori szaturnáliákat idéző többnapos ünnepsorozatokat, amikor feje tetejére állt a világ farsangkor, május elején, pünkösdkor, Szent Iván napján, kiskarácsonyig etc.). Kiterjedt a sport kifejezés értelme a szórakozás egyéb formáira is, a kártyázásra (ami angol megítélés szerint eleve rossz, mivel a bűnös franciák találmánya, de a jósló cigánykártya sem kapott jobb megítélést), a kockázásra, labdázásra, táncolásra, állatviadlra etc.

A puritánok érdeklődésének középpontjában nem véletlenül állt a népi szokások felülvizsgálata, mellyel szemben a zsidó sabbat-felfogást és gyakorlatot, valamint a bibliai játék-fogalmat egybekapcsolva igyekeztek azt applikálni a kortársi világra. Az előbbi közismert, az utóbbi értelmezéséhez azonban illik tudni az etimológiai és exegetikai hátteret. A 16–18. század prédikátorai a héb. *cehak* és a gör. *paidzein* kifejezéseket alkalmazták,¹⁵ melyek a szó elsődleges jelentésében 'nevetést' és 'játékot' fednek le, a bibliai textusokban csúfolástól falusi mulatságon át sok mindent átfognak. Ahogy a magyarra fordított *Praxis pietatis* ezt előnkbe adja: „Az Úr napjának megszentelésének igaz módja” egyik alapfeltetele, hogy

¹⁰ SCHNEIDER, Gerhard: *Puritanismus und Leibesübungen*, Schorndorf, Hofmann, 1968 (Beiträge zur Lehre und Forschung der Leibeserziehung, 33); SANDGRUBER: i. m.

¹¹ uo.

¹² *Online Etymology Dictionary*, www.etymonline.com.

¹³ KLEIN, Ernest: *A comprehensive etymological dictionary of the English language*, 1–2, Amsterdam, London, New York, Elsevier, 1966–67, I/462; II/496.

¹⁴ SZÁNTÓ György Tibor: i. m. 338.

¹⁵ Magyar közegből például ld.. SZENTPÉTERI István: *Táncz pestise*, Debrecen, Vincze, 1697 (RMK I, 1501), A4v–B1r. Ennek alaptextusai közismertek (2Móz 32, 6, 18–19; Ézs 58,13–14; 1Kor 10,7), és a *Praxistól*, Amesiuson, Voetiuson át a hazai szerzőkig (Martonfalvi, Szentpéteri István) általánosan használt és applikált bibliai helyekről van szó.

- „1. Meg kell szünnünk minden hivatalos munkánktól,
2. Tereh hordozástól,
3. Vásártól,
4. Akármi tudomány, mesterség, avagy bölcsesség tanulástól az egy Szentíráson (...) kívül,
5. Mindenféle mulatságtól és játéktól,
6. Vendégeskedéstől, töltözödéstől és egyes italtól,
7. Minden világi dolgok felől való tractálástól”.¹⁶

Martonfalvi Tóth György *Keresztényi inneplés* című beszédében a Hasznok intő részében ekként rendezte újjá ezt a sort:

- „1. A' rendszerént való munkák,
2. A' multságok és játékok,
3. A' vendégeskedések, töltözödések, egygyes italok,
4. A' magattok cifrázgatása, pipesgetése, piperezése,
5. A' henyelés, házak alatt való ülés, ember szolás, hívságos beszélgetések, egymást látogatás, világi dolgok felől való treselés, aluvás, s' a' töb”.¹⁷

Ez a szakasz itt láthatóan a fenti Praxis-rész tömörítése és bővítése. A 2. pontot azzal az értelmezői mellékmondatral bővítette, ami egyértelműen a sportalkalmakra utal, de nem a Praxisból való: a „multságok és játékok, ugy-mint laptázások, koczkázások”; viszont azzal a költői kérdéssel zárul, ami a Praxis ottani ubi sunt-szerkesztésű mondatainak egyik eleme: „Ugyan-is leheté a' meg-szentenciáztatott embernek nagyobb öröme, mint Fejedelme házához való menetele, bűne bocsánattyának meg-pecséltésére?”¹⁸

A németalföldi puritánok, az ún. *Nadere reformatie*-t követők, számtalan tanulmányt jelentettek meg a fenti témákban. Gisbertus Voetius utrechti teológiai tanár minden népi játékot meglehetősen távolságtartással kezelt. Szentpéteri István magyar tömörítésében így olvasható ez: „Megóvd magad aféle játékoktól, amellyek casu et temeritate, történettel és vakmerőséggel igazgattatnak; ugyhogy azokban az embernek jova és pénze periclitál, veszedelmezik”.¹⁹ Azaz a sorsjátékkal és szerencsével kapcsolatos formákat egyaránt elvetették. A kocka, kártyázás, kötélen járás, ón-öntés, öv-mérés, rosta-vetés, de még a comoediák szemlélése is tiltott volt Voetius és az Angliából menekült puritán tanár, Guilelmus Amesius alapján! A híres antwerpeni flamand festő, id. Pieter Brueghel 1541-ben több mint 50 szórakozási formát összegzett a *Gyermekjátékok* című festményén, melyek közül katolikus vagy babonás jellege miatt

¹⁶ MEDGYESI Pál: i.m. 1636/1936, XVII. fej., 285–287.

¹⁷ MARTONFALVI Tóth György: *Keresztényi Inneplés, avagy Lelki Szent Mesterség*, Debrecen, Karancsi, 1663 (RMNY 3077), B2r–v.

¹⁸ Uo., B2r; MEDGYESI Pál: 1636/1936, 287.

¹⁹ SZENTPÉTERI István: *Ördög szigonya*, Debrecen, Vincze, 1699 (RMK I, 1538), E2v.

félévszázaddal később a szomszéd északi protestáns államban, a mai Hollandiában – az egyetlen légycsapó kivételével – mindegyiket betiltották volna, ha azt jóváhagyja az államhatalom.²⁰

A *Praxis pietatis* ezt az ékes sort ekként adja elénk (zárójelben az angol eredeti és/vagy a mai magyar megfelelője):²¹ “fontold és gondold meg ugyan valóban, hogy ha a táncolás, alakozás [ered. stage-playing, színjátás], álorcás játszás [= maskarás farsangolás], kártyázás, kockázás, ostáblázás, latorkodás [utóbbi jelentése rablás, bujálkodás, pajkosság; ered. itt azonban csak a chess-playing áll!], lövöldözés [ered. shooting], labdázás [ered. bowling], vadak rítatása [= állatviadal, ered. bear-baiting], tobzódás [= táncolás, ered. carousing, körtánc], duskázás [= ivászat, a duska ‘kancsó’ szóból; ered. tipping], és több eféle balgatag hívságok [ered. fooleries of Robin Hood], farsangolások [ered. morris-dances, húsvéti pogány maszkos felvonulás], majmoskodások [ered. wakes, tavaszünnep], komandarozások [= felvonulások; ered. May-games], oly magad gyakorlási-é, melyeket Isten megáldana és a szombatnap [értsd: a keresztyén vasárnap] szabadosokká tenne?”²²

Látható, hogy az angol közösségi tavaszköszöntő ünnepeknek nincs magyar megfelelője, de a mozgás lefordítása (felvonulás, alakoskodás, táncolás etc.) feloldja a szemantikai űrt. A színészkedésre találó az alakozás (hasonló a később használt álorcázás, képmutatás) kifejezés, de Medgyesi Pál nem találkozott egyetlen sakkozóval sem, s ennek köszönhetően vált a kombinatorikai képesség elítélendő bujasággá.²³ Szentpéteri István a 18. század elején még mindig a bibliai *játék* szó fenti fogalmait alkalmazta, de belátható, hogy nemcsak a 17–18. század fordulójának Debrecen környéki felfogásáról van szó, hanem a játékfogalom prédikatori megítéléséről, mely a kora újkor egyik általános kulturális jelensége volt.

Ezek a feddőző hitbuzgalmi írások minden, vallásilag kicsit is képzett olvasót meg akartak szólítani, ami (ismerve a kor képzési struktúráját, ahol az alsó szintűtől a felsőfokú képzésig mindent átítatott a teológiai szemlélet) nem volt lehetetlen. Kiadványként a kis formátumú, a mellényzsebben elférő megjelenés volt a legmegfelelőbb forma, a kor szóhasználatával az ún. vest-pocket edition. A tartalmi-retorikai megal-

²⁰ (szerk.) KASS János, LUKÁCSY András, WEÖRES Sándor: *Gyermekjátékok, azaz idősebb Pieter Brueghel mester négyszáz esztendőös híres-neves festménye nyomán készült képeskönyv*, Móra Kiadó, Budapest, 1981. Ld. a hátsó táblán a 13. sz. játékot!

²¹ Ehhez ld. <http://www.ccel.org/ccel/bayly/piety.pdf>, 161.

²² MEDGYESI Pál: i.m. 1636/1936, 289.

²³ E fordítás/ferdítés után 130 évvel egy magyar ember, Kempelen Farkas sakkautomatája világhírré tett szert (1769). Biztató tudománytörténeti ugrás! A kálvinista prédikátor félreértése hátterében talán a *chase-playing* és annak egy prédikátor szemében elítélendő biblikus konnotációja állhat?

kotottság szempontjából pedig az ún. conduct book műfajt célozták meg a szerzők: az életmódra vonatkozó polemizáló, vitázó, elintő részeken túl praktikus életvezetési elveket és gyakorlatokat kínáltak ezek a szövegek, melyek a prédikáció és a házi olvasmány határát súrolták. Olyan gyakorlatokat ajánlottak, amelyeknek adott napi rituáléja volt, amely rögzítette a tevékenységet az elvárt keresztyén élet elvei szerint. Szakszókincse pedig szimbolikus erőteret alakított ki, a mentális felkészülést segítve a rendszeres kegyességi élethez. Akárha egy (mai értelemben vett) rekreációs könyvet lapoznánk fel (például a *pilates* vagy a *taj-csí* műfajában): az elején szellemi-filozófiai alapozás, szabályok, majd a gyakorlatok, lebontva napi tréningre. Az ajánlás szerint ezek könnyen elvégezhető, de rendszerességet igénylő testgyakorlatok, a modern párhuzammal élve a spirituális összhang és a stretching-elemek együttese adja az edzés alapját. A mai szociálpszichológiai kutatások alapján elmondhatjuk: a puritánok csak olyan módon javasolhatták a sportalkalmak nivellálását, ha helyettesítő normákat találtak.

A rekreáció jellegzetességei

Nézzünk egy-két elemet ezek közül. Előbb idézzük Lewis Bayly-nek, Jakab kedvelt udvari papjának, a walesi Bangor püspökének művét, a *Praxis pietatis*-t Medgyesi Pál fordításában:

1) „Mihelyt reggel felsekensk”, szent elmélkedésekkel töltsd be szívedet, hogy a Sátán „világi elmélkedésekkel, avagy testi kívánságokkal” alkalmatlanná ne tehesse „az isteni szolgálatra”. Példa erre: „amilyen könnyen a mindenható Isten e reggel ágyadban a természetnek álmából felsekente, oly könnyen felköltheti amaz utolsó napon is testedet a koporsóban a halálnak álmából”.

2) „ha a kakasszót hallod, [...] emlékezzél meg az utolsó napi trombitának halálból felsekentő megfuvallásáról”.

3) „mikor öltözöl az jusson eszedbe, hogy kezdetben az öltözet csak a bűn ocsmány gyümölcsének, a szégyennek elfedezésének okáért adaték első szülénknek”, „akármilyen cifra legyen is az öltözet, az mindazonáltal semmi nem egyéb, hanem csak a szégyennek cikornyás fedele”. Ha az eddigiekből nem lett volna egyértelmű:

4) „Ne engedd tehát a napnak dicsőséges világosságát hiába ragyogni, hanem inkább, valamikor lehet, előzd meg a felkelését hálaadásiddal [...] és köszöntsd [az Úr Isten Őfelségét] a virradás közben valami áhitatos *antelucanummal*, avagy reggeli *soliloquium*modd”.

5) Aztán „megmosdván és hivatalodhoz s az Isten képéhez (melyet viselsz) illendő öltözetet reád vévén, zárkózzál be ágyasházadba és ágyad előtt [...] térdre esvén, emeld fel szívedet kezdeddel és szemekkel együtt, [...] és vidd fel Őfelségének töredelmes szívednek oltarán a te könyörgésedet, mint egy reggeli áldozatot”.²⁴

²⁴ MEDGYESI PÁL: i.m. 1636/1936, 166–171, 175–176.

Tehát öt pontban írja le, hogy pirkadatkor, második álom után, nagyjából hajnali háromkor kelés, öltözködés közben is kegyes elmélkedés, virradat előtt térden állva, magasba emelt kezekkel imádkozás, majd éneklés. A kora újkori mindennapok történetét tanulmányozva tudhatjuk, hogy este 10 óra után amúgy is megszűnt a városi hangoskodás: ezt Európában sok helyen szabály rögzítette. Közvilágítás nem lévén, éjjel kétszer aludtak mély álomban, s keltek imádságra a zömmel egy alvóhelyiségben nyugvó nagycsaládok.²⁵ Az *antelucanum*, azaz a fény előtti alkalmi ima más kultúrákban is létező forma (hasonlít például az indiai jógában a „tisztelgés az életadó nap előtt” címen végzett 12 részes hajnali gyakorlathoz); a *soliloquium* pedig az ágostonos és bencés rend alapvető imaformája volt, kiemelten is a *matutinum*, azaz a hajnali magános mise idején. A kegyes imádkozás módját, Bayly *Praxis*-kiadásai alapján, a Mózes módjára magasba emelt kéz, s a térdeplés jelentette, ez volt a konform viselkedés.²⁶ A magános ének, ima és elmélkedés részeiből álló istendicsőítés – melyet a mai protestáns angolszász kegyesség a dicsőítés név visszahozásával s részint annak formáiban kísérel meg újrakotni – a kora újkorban adataink szerint olyan belső szükségéből fakadó kötelesség volt, hogy a magyar protestáns gályarabok még itáliai nyomorúságos passiójukkor is igyekeztek megtartani a napi kétszeri, hajnali és esti kegyességi alkalmat, ha mód volt rá, akár közösségben is!²⁷

Nemcsak az éjjel, a nappal is más rend szerint zajlott két-három évszázaddal ez előtt: a kézművesek például napi 18 órát dolgoztak (nem volt ritka a „gyertyázás” sem virradatig, majd azután kezdődött a legény nappali munkanapja).²⁸ Egy kora újkori 18 órás munkanaphoz pedig kellő edzettség szükségeltetett, ebben egyetérthetünk a puritán atyákkal. A reggelizést megelőző lelki edzőmunka leírását követi az indoklás: „Ha azért [házodból] kimeneteled előtt testedről annyi gondot viselsz, hogy sem étlen-itlan, sem pedig mezítelen ki nem mégy, mennyivel nagyobb gondot kell lelkedről viselned, hogy [...] [az] se maradjon mezítelen a sok kísértetek között”.²⁹

A lelki és testi útravalóval felvértezett, edzett keresztyén ember ezután indult csak igazán a küzdőtérre: „mikor házadból e világra széjjel kimégy, valamennyi helyre

²⁵ Az első álomhoz, nagyjából szürkülettől éjfélig tartó 3–4 órához kapcsolódó imaalkalomról ld. KÖLESÉRI Sámuel, *Bánkódó lélek nyögési*, Sárospatak, Rosnyai, 1666 (RMK I, 1039). (kiad.) FAZAKAS Gergely Tamás, „El-távozott a’ mi-magyar Izraélünktül a’ dicsőség”. (*Köleséri Sámuel panaszimádságai 1666-ból*), Könyv és Könyvtár, 27(2005), 65–124, Q4r. Köleséri a Palesztinán belüli római őrségváltáshoz igazodott az Újszövetség alapján. A második alvást követő imaalkalom (hajnali 3 és 4 óra között) pedig egyben a munka kezdete volt.

²⁶ FAZAKAS Gergely Tamás: *Az imádság testi kifejeződései az angol és a magyar puritanizmusban. Az 1643-as Praxis pietatis filológiai és ikonográfiai kérdései*, Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról, (szerk.) F. G. T. – Győri L. János, Debrecen, DEENK, 2008 (a Könyv és Könyvtár 2007-es különszáma), 95–147, itt: 129–132.

²⁷ KOCSI CSERGŐ Bálint: *Rövid elbeszélés a gályarabok szenvedéseiről*, in DEBRECENI EMBER Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, (ford.) BOTOS Péter: Sárospatak, SRKTGY, 2009, 575, 605, 633.

²⁸ TAKÁCS Béla: *Debrecen ipara 1693-ig in Debrecen története 1693-ig*, (szerk.) SZENDREY István: Debrecen, Megyei Városi Tanács, 1984 (Debrecen története, 1), 464.

²⁹ MEDGYESI Pál: i.m. 1636/1936, 188.

még, mind meg annyi veszedelmes és halálos sáncokba lépsz. Együtt trágár, hamis, rágalmozó emberekre találsz, másutt oly törös helyre, hogy még életed is veszélyben foroghat”.³⁰ Az élet mindennapi döntéshelyzeteit, de a világ fiaival való társalkodást, a bűnnek látványát is a puritán típusú kegyesség lelki harcnak élte meg. Debreceni Ember Pál napi imája ezt ekként szólaltatja meg: „Oh édes meg-váltó Jésum! ha Felséged az én bűneimért, 's ez egész világ bűnéért, oly ki-mondhatatlan szörnyü kínokat, 's nagy lelki háborúkat szenvedett; én, bűn rabja, mindenféle kísérteteknek tárgya, hogyhogy lehetnék üres a lelki háborútól? Nem feljebb való a tanítvány az ő mesterénél, a' szolgál az ő uránál. Imádkozzál érettem, óh édes Közbenjáróm! hogy hitem a' szörnyü próbák alatt, a' nagy lelki háborúkbán el ne foggyon.”³¹ Ennek a harcra keresztyén küzdelemnek a megéléséhez nyújtott a *Praxis pietatis*, mint conduct book segítséget. Regulákat tartalmaz a gondolatok, a beszéd, a cselekedetek területére, „melyekből megtanulhatni, mint kelljen Énókhként mindennap Istennel járni”.³² Ezt követte a hasonló esti cselekvésminta, mely a reggeli útmutató stratégiai eljárásaival írható le, az ágyon, mint koporsó szélén ülve való elmélkedéstől a „mértékletes aluvás” regulájáig. Látható, hogy a keresztyén életmód és életrend rendszeresen végiggondolt edzőmunka alapján zajlott, középpontba állítva a rekreáció keresztyén tevékenységi formáit és spirituális eszközeit.

„Csak annyiban élj azért a szabados mulatsággal, amennyiben az tégedet mind testedben, elmédben alkalmatosbá tehet az isteni szolgálatban és egyéb keresztyéni hivatalodban jobb kedvvel való forgolódásodra. Nagy a dolog rajtad, az idő pedig rövid hozzá” – emlékezhetünk a kezdő idézetre.³³ Ezt az alapelvet, a helyes cselekvés körülményeinek meghatározását, az ún. *adiaforon* vitát a 16–17. század nagy protestáns elméleti vitáihoz sorolják. Voltak olyan keménynyakú, „hotter sort of Protestant” puritán írók (Philip Stubbes, William Prynne etc.), akik mindenféle sportot helytelenítettek istentelen és felesleges voltak miatt, ezzel szemben mások még támogattak is egyes fajtákat (John Milton például a futást vagy a birkózást fontosnak tartotta a katonai edzettség szempontjából), a mérsékelték pedig ilyen kérdésekről nem nyitottak vitát.³⁴

A korszak magyar elméletírói megkülönböztettek a *közdolgok* mellett *környülálló dolgok* néven nevezett fogalmi kategóriát. Az előbbi a világi szférát jelenti, az általános emberi cselekvésformák és szokások, az utóbbi a vallásos lelkületű cselekedetek világát. Komáromi Csipkés György *Igaz Hit* című kötetének definíciója szerint:

³⁰ uo. 188–189.

³¹ DEBRECENI EMBER PÁL: *Innapi ajándekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Siklus*, Kolozsvár, Tótfalu-si, 1700 (RMK I, 1556), 215.

³² MEDGYESI PÁL: i.m. 1636/1936, 190–212.

³³ uo., 211.

³⁴ COLLINSON, Patrick: *A Comment: Concerning the Puritan*, The Journal of Ecclesiastical History, 31(1980), 488; uő.: *The Religion of Protestants: the Church in English Society, 1559–1625*, Oxford, Oxford, University Press, 1982, 4; uő.: *The Puritan Character: Polemics and Polarities in Early Seventeenth-Century English Culture*, Los Angeles, William Andrews Clark Memorial Library, 1989, 15.

„Tanúld-meg itt: *Köz-dolog* az, a' melly Istentől, sem nem *parancsoltatik* minékünk, sem nem *tiltatik* mitöllünk. Illyen cselekedet, *enni, inni, járni, fejünket meg-nyitni* [= beszélni], *ruhában fel-öltözni, feleséget venni, férjhez menni, nőtelennek, gazdagnak, szegénynek lenni.*” „A környülálló dolgok, hely, idő, személy, rendelés, etc. a köz-dolgokat a köz voltokból kiveszik, és nem közökké, sőt szűkebbé-is teszik, mert szabad ilyen vagy amolyan ruhában járni, de Prédikátornak katona öltözetiben nem szabad, férfinak asszonyában, kereszténynek pogányéban, Magyarnek idegen messze való nemzetében; szabad embernek enni innya illendőképpen, de a Templomban, gyülekezetben, igehalgtás és imátkozás közben nem szabad.”³⁵ Ezzel tehát a keresztyéni szabadság határait vonta meg a prédikátor, a körülményekhez mért cselekvés koronként, kultúránként változó szabályait.

A *Book of Sports* angliai háttere

Amikor beleszólt Jakab király a teológiai vitákba, egy lancashire-i eset (1617) kapcsán fejtette ki gondolatait.³⁶ Az ő rendszerében a hagyomány elve és bizonyos keresztyén érvek alapján törvényes sportnak minősült az íjászat, horgászat, lóverseny, futás, ugrás etc.; a számos alkalomhoz és egyházi ünnephez kötődő események (májusfaállítás, pünkösdi kocsmázás etc.), búcsúkhöz kapcsolódó játékok és jelmezes táncok (morris-dances). De *unlawful*-nak minősült az állathecc (például medve-, bika-, kakasviadal), az erotikus tánc, a heveny ivászat és a szerencsejáték. Jakab fiának, Károlynak az 1633-as revideált kiadásában mindehhez társult a bowling. Ez a kiegyensúlyozó magatartás meghagyta az angol hétköznapok bizonyos szokásait a rekreáció (az eredetiben is a *recreation* fogalom áll) műfaji terminusával (ehhez igazodott Bayly fent idézett *conduct book*-ja is), csak a karnevalisztikus³⁷ vagy a középkori harcias játékokat kívánta száműzni.

A királyi kezdeményezés igazodott Jakab elődjének, Erzsébet királynőnek a hozzáállásához, megtestesítette a skót uralkodó sportoktól való távolságtartását, illetve hatalmi szerepének performálást, hiszen ilyen mindennapos ügyekben is képviselte a királyi hatalom szimbolikus kiterjesztését. A katolikusnak nevezett középkori és kora újkorai népi játékok a szakirodalom megfogalmazása alapján a patriarchalizmus extrém formái, s mint olyanok a társadalom nemek közti megosztásának, egyben a férfi identitás (macsóság) prioritásának kifejezői.³⁸ A vitákban a *via mediát*, a semlegesség fontosságát kommunikáló, saját nemi identitásában a másságot megjelenítő abszolút uralkodó, I. Jakab érthető okokból nem szimpatizált az erőszakos, durva, férfias já-

³⁵ KOMÁROMI CSIPKÉS György: *Igaz Hit*, Szeben, Szenci Kertész Ábrahám, 1666 (RMK I, 1042), 729.

³⁶ JAMES I.: i.m., 1618.

³⁷ MARCUS, Leah: *Politics of Mirth, Jonson, Herrick, Milton, Marvell, and the Defense of Old Holiday Pastimes*. Chicago – London, University of Chicago Press, 1986; STALLYBRASS, Peter: "Wee Feaste in our Defense", *Patrician Carnival in Early Modern England and Robert Herrick's 'Hesperides, English Literary Renaissance*, 16(1986/1), 234–252.

³⁸ DUNNING, Eric: *Sport as a Male Preserve*, in (ed.) ELIAS, Norbert: *Quest for excitement, Sport and leisure in the civilising process*, – E. D., Oxford – Cambridge, Blackwell, 1986, 267–284.

tékokkal. A katolikusnak tartott sport- és szórakozási formák szabályrendszere a protestáns lelkészeknek sem felelt meg: az orális kultúrához tartozó szabálykodifikáció, a bírói, külső ellenőrző funkció hiánya nem igazodott a kor teológiai világgépéhez, az Isten-ember viszony mikrovilág szintű leképezéséhez. Tehát elvből ez a mediátor szerep sikerrel koronázhatta volna az uralkodó rendeletét, ha nem érti félre – Conrad Russell megfogalmazásában: szokás szerint a „süketek párbeszédét” kreálva – alattvalói érzelmeit.³⁹ Az egyes esetből általános elveket gyártott (ez az induktív eljárás még belefért az angol jogrend precedens-felfogásába), tette ezt arra hivatkozva, hogy nehogy a pápista bálványimádás visszatérjen.

Am a megengedett sportok és szórakozási formák alkalmát is szabályozta: a vásárnap miséket követően kerülhetett sor ezek mértéktartó és közösségi gyakorlatára. Ez volt az, ami a puritánoknál kiütötte a biztosítékot. A magyar nyelven kialakult puritán irodalom is foglalkozott az így megszületett „vadászmise” tiltásával Medgyesi Páltól Martonfalvi Tóth Györgyön át Sajószentpéteri Istvánig. (Arra a nemesi követelésre vonatkozott a kifejezés, hogy olyan rövid legyen a mise, hogy elég idő jusson a kora délután induló vadászatra.) Ezt a szerencsétlen egyházfegyelmi kérdést fejezi ki ékesen egy magyar ítélet: „elégnek itilik a’ mi Magyarink; ha *reggel* az Ur napján [vásárnap kora reggel] prédikációt halgatnak, annak *dellyesti* részét [kora délután] osztán tsak merő *testi dolgokban, vétkes foglalatosságokban, vendégeskedésben, ételben, italban, hajja-hujjában* töltik-el”.⁴⁰ A szakrális és a profán világ egymásba fonódása, a vallás „színesedése”, szekularizálódása körül támadt teológiai vita Angliában újfent az *adiaforon* kérdéshez kapcsolódott. Ez együtt járt egy rég lappangó politikai konfliktus felszínre törésével: a király véleményét fogalmazó püspök a *Church of England* nevében cselekedett a túlzónak ítélt puritán kegyességgel szemben, és ehhez járult, hogy az uralkodó a megyék hatáskörébe utalta a királyi hatalom képviselőjét, így a felbőszült prédikátorok súlyos polgári követelésekkel álltak a mecénásaik elé. A magyar párhuzamát idézem: „a’ *Törvény exequutio* [...] *nélkül* tsak *ollyan, mint a’ Harang az ütője nélkül*”.⁴¹

Főként ezt a lépést nehéz volt nem a szakralitás megcsúfolásaként olvasni. A shakespeare-i színház pedig éppen az alakoskodás miatt parodizálta az uralkodókat. A puritán alakja Shakespeare korában még csak a kétszínűség megtestesítője volt (lásd Malvolio a *Vízkereszt, vagy amit akartok*-ban), Ben Jonson idején már a király politikájáé. A *Book of Sports*-ban kinyilvánított katolikus-ellenesség szemben állt a korai Stuartok rekatolizáló jellegű megnyilvánulásaival (például mindegyik királynak katolikus felesége volt), az őszinte, erkölcsi irányú könyvbeli meghirdetése pedig az uralkodók magánéletének sokszor amorális jellegével. Az abszolutista kormánypropaganda puritán-ellenes rendelete olyan mértékű nemtetszést váltott ki a korabeli közgondolkodásban (legyen az bármilyen irányt képviselő pap vagy világi személy), hogy

³⁹ RUSSELL, Conrad: *The Causes of the English Civil War*, Oxford, Clarendon, 1990; idézi: SZANTÓ György Tibor: i.m. 200.

⁴⁰ SZENTPÉTERI István: *Hangos trombita*, Debrecen, Vincze, 1698 (RMK I, 1521), C2v.

⁴¹ uo. E2v.

egyreszt a rendelkezést újfent publikáló, az apjához hasonló politikai autarkiót, morális világgépet és kiválasztottság-tudatot képviselő I. Károly kivégzéséhez, másrészt pedig a puritánok politikai hatalomba kerüléséhez, majd később a hasonló elvek miatti bukásához.⁴² Annyi bizonyos, hogy maga Lewis Bayly is szembement a *Book of Sports* rendeletével, s ezért 1621-ben több hónapot börtönben töltött.

A korai Stuart királyoknak egyetlen mentsége lehetett: ők sem kívánták a kora újkori munkajog íratlan törvényeit felrúgni. A 18 órás munkanap a 6 napos munkahétre elosztva 108 órás munkahetet jelent, és ehhez járult az egyetlen szabadnap, a vasárnap, ami persze, ismerve a katolikus évi ünneprendet (a háromnapos ünnepeket, a szentek vagy az adott templom névadóinak napjait stb.), még lefoglalt újabb napokat a zárt rendben tartott, fegyelmezett vasárnapokra. A reformációt követően felszabadult jó néhány vasárnap, de még így is alig maradt modern értelemben vett szabadnap, különösen ha hozzátesszük, hogy az ünneptelen 70 vasárnap idején (pünkösd és advent között) a nyári betakarítási időszak zajlott, amikor újra dolgozhatott „az istenadta nép”.⁴³ Egyik oldalról tehát érthető, ha a sport fogalmának királyi lehatárolása érzékenyen érintett bizonyos rétegeket. Másik oldalról viszont tény az, hogy a kegyességi olvasmányok kulturális értelemben vett fogyasztása elé nem gördült akadály, és a conduct-book forma szinte változatlan sikerrel éltette a napi kegyességi olvasmányokat, a már jellemzett rekreációs módszerrel.

A Jakab-kori sportélet három modellje, a katolikus, a puritán és a királyi hatalmat megtestesítő anglikán arany középút egymás mellett élése szemmel láthatólag nem volt problémamentes. Ne feledjük, hogy a sport fogalma is eredendően a romantika előtti, premodern időszak nyitott értelem-együttéséhez kapcsolódott: fogalmi körébe a közvélekedések kialakítóinak különböző csoportjai által térben és időben, tartalmi és formai tekintetben is más és másként definiált sport magában foglalta a szórakozás, a közösségi játék, a Bahtyin-féle karneváli közösségi hagyományok, illetve az ún. szabadidős tevékenységek (*free-time activities*) megannyi változatát, melyek a week-end idején voltak performálhatóak. A tiszta szent élet után áhító puritán lelkipásztorok felkínálta módszer pedig olyan rekreációs jellegű gyakorlatokat tartalmazott, melyek ideálisan helyettesítették volna a katolikus ünneprendet személyes kegyességgel, a középkori brutális csapatjátékokat leszályozott lelki harcokkal, a félreérthető, erotikus táncot és enyelgést lelki elmélkedéssel.

Sport a magyar puritán közegben

Az angol puritán élet egyik fogalmának magyar hasonlóságaira több példát hoztunk a Medgyesi fordítású *Praxistól* a 18. század eleji hajdúvárosok dörgedelmes hangú

⁴² SEMENZA, Gregory M. Colón: *Sport, Politics, and Literature in the English Renaissance*, Newark, University of Delaware Press, 2003.

⁴³ *Histoire de la vie privée* (dir. Georges DUBY et al.), t. 3., *De la Renaissance aux Lumières*, dir. ARIËS Philippe, CHARTIER, Roger, Paris, Seuil, 1986.

prédikátorának, Sajószentpéteri Istvánnak a beszédéig. A szigetországban használt sport kifejezésre a 19. század végéig nem találunk magyar példát, ám a helyette álló rekreációra viszont igen.

A váradai puritánok legismertebb alakja, Martonfalvi Tóth György egyetlen ma ismert magyar nyelvű prédikációjának a témája az ünnepszentelés, az igaz istentisztelet témakörében használja ezt a fogalmat a következőképpen: „de már az emberek az innepeket bujaságra, recreatoria, magok mutogatására, henyélésre, dorbézolásra, és az ételben italban pocsékolásra fordították”.⁴⁴ Az 1663-as első kiadáshoz képest sem változott sokat a Martonfalvi veje, Debreceni Ember Pál által *Szent Siklus* című könyve függelékében 1700-ban megjelentetett második kiadás szövege.⁴⁵ A teljes szövegben több helyütt alkalmazott kiigazítások (rövidítések, számozások helyesbítése, bibliai citátumok elhagyása) mögött a vő és a nyomdász egyszerűsítő, az átláthatóságra törekvő nyelvi és/vagy nyomdászati felfogása egyaránt állhat.⁴⁶ Szembeötlő azonban a jelentősebb változtatás: egyrészt a prelimináriák elhagyása indokolt (pl. az egykori városatyáknak szóló ajánlás), másrészt a szöveg tudatos formálása a kiadó/k szemléletének megfelelően.

Erre hadd álljon itt két példa, egy a címből, egy pedig éppen a minket érintő szövegrészből. A címcseré (1663: *keresztény*, 1700: *keresztyén* szava) jelzi, hogy az eredeti katolikus, általánosító, generális fogalom helyébe lépett a hangsúlyozottan felekezeti, protestáns szempont. Míg az előbbi forma a 17. század kálvinista ünneplései közös keresztény gyökereinek és babonás, színes, katolikus formáinak a különbségére tette a hangsúlyt, az utóbbi a képmutató keresztyéni gyakorlattal szemben követendő krisztusi magatartásra, a kálvinista praxis keretében. Különösen akkor lehet ez érdekes, ha tudjuk, hogy Martonfalvi prédikációjának ez a szakasza (a hasznok intés része) teljesen a *Praxis pietatis* már itt többször idézett, „igaz ünnepszentelésről” szóló 17. fejezetére megy vissza. Az igaz ünneplés gátló tényezői és az ünnep teljes megszentelése Martonfalvinál a „szombat-szentelés” két *Praxis*beli pontját recipiálja, méghozzá tömörítéssel. A *Praxis* első része hét pontját Martonfalvi öt ponttá sűrítette, a második rész szombat estétől a vasárnap estig tartó hosszú, imákkal tagolt részei (melyet fentebb elemeztünk) itt 4 pontban kerültek terítékre.⁴⁷ A másik, a *recreatio* szó kurzíválása a második kiadásban annak kiemelését, hangsúlyát erősíti fel.⁴⁸ Ez itt egy értelmezői helyzetben lévő szó, mely logikai parenthesisiként tudatosítja a bibliai

⁴⁴ MARTONFALVI György: i.m. 1663, A4v.

⁴⁵ „De már az emberek az Innepeket bujaságra, *recreatoria*, magok mútogatásokra, henyélésre, dorbézolásra, és ételben 's italban potsékolásra fordították”, ld. uő.: *Keresztyéni Inneplés*, Kolozsvár, Tótfalusi, 1700² (RMK I, 1001), 484.

⁴⁶ A változtatások megfelelnek Tótfalusi *Apologiaja* 3. részében közölt elveknél („magok mutogatásokra”, a „pocsékolás”, „potsékolás”-ra igazítása). De persze ez Ember Pál hiperkorrekciójának is betudható. Mindenesetre Ember Pál jóbarátai, Kaposi Juhász Sámuel és ifjú Csécsi János voltak az *Aranyas Biblia* korrektorai is.

⁴⁷ MEDGYESI Pál: i.m., 1636/1936, 291–313; MARTONFALVI György: i.m. 1663, B2v–B3r.

⁴⁸ A margináliákat elhagyó, szintén tömörítő, de szép szövegkiadás az utóbbi kiadás alapján készült, ld. FEKETE Csaba: *Martonfalvi György (1635–1681)*, Zsoltár 13 (2006), 5–11.

játék fogalom használatát. Azaz az 1663-as szövegben megidézett helytelen ünneplési szokások mind bevonódnak a bibliai (és csak részben az angliai) értelmű játék fogalma alá, s annak felesleges s káros voltát jelenítik meg.

Ismét más közegben jelenik meg a következő példánk: a Lampe által kiadott Debreceni Ember Pál-féle magyar protestáns egyháztörténet függelékében, a szintén névtelenül közreadott, Kocsi Csergő Bálint-féle *Narratio brevis* egyik apologetikus célzatú utalásában olvashatjuk ezt: „a tanulók szokása szerint a pápai gyerekek és iskolás ifjak kivonultak szerdán és szombaton dobbal, zászlókkal felszerelve a mezőre felfrissülés végett” (az eredetiben: „ut mos erat Studentibus, diebus Mercurii & Sabbathi Recreationis causa prodierunt”).⁴⁹ A volt pápai rektor beszámolója a hagyományról hitelt ad szavainak, jöllehet az ez időbeli iskolai törvények nem maradtak ránk. Ezek alapján annyi mindenesetre kijelenthető, hogy a *Narratio brevis* keletkezésekor (1674 és 76 közt íródott) a pápai református kollégiumban élő gyakorlatról kaphatunk beszámolót, a heti kétszeri rendszerességgel megtartott tornaórákról.

Ez az adat ugyanakkor a református kollégiumokra általában igaz volt: a fennmaradt 1657-es debreceni iskolai törvényekből tudjuk, hogy volt sportalkalom. Az 1657-es, majd az ezt megújító 1704-es debreceni iskolai törvények ugyanis rendelkeztek ennek módjáról („recreandi animi et corporis causa relaxationem a studiis impetratam habet”), sőt visszautaltak az ehhez a törvényszöveghez igénybevett sárospataki 1621-es törvények hasonló cikkelyeire.⁵⁰ A debreceni és a pataki törvény egyaránt kiemelte a test és a lélek pihenését elősegítő testmozgás szükségességét, de egyben eltiltott a felesleges szórakozásoktól (nyilazás, birkózás, kövel hajigálás, kártya- és kockajáték, bárgyú beszélgetések). Ezen túl speciális pénz- és egyéb büntetést kapott a pataki diák, ha az úszás, fürdés, csónakázás, madarászás, falmászás, télen pedig a korcsolyázás, szánkózás, hógolyózás szórakozásaira fecsértelte a drága időt, a debreceni pedig ezen túl eltiltatott a tánctól és a botanikus kert rongálásától.⁵¹ A felvigyázók (custos, mai értelemben a hetes) kötelességei közt tartotta számon a pataki törvény, hogy a gyermekek erkölcsére, magaviseletére és a latin nyelvűségére figyeljenek akkor is, amikor „in pratum recreandi causa dimissos”, azaz hasonlóan a pápai példához itt is volt az iskola réjtén játék és mozgás.⁵²

⁴⁹ KOCSI CSERGŐ: i.m. 556; LAMPE, Friedrich Adolf: [DEBRECENI EMBER PÁL], *Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, Poolsus, 1728, 763.

⁵⁰ *A debreceni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora, I. Törvények 1657-ből. Leges Scholae Debrecinae de studiis, moribus officiisque scholarium. Anno Christi MDCLVII. statutae*, közli: THURY Etele (szerk.) *Iskolatörténeti Adattár*, 2. k., Pápa, ORTE, 1908, 78 (De moribus Scholarium, Art. XXI); *A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei (a latin szövegek és magyar fordításuk)*, szöveggond. végezte: SZENTIMREI Mihály: Sárospatak, 1996, 58–59 (Leges de moribus, XIX. lex).

⁵¹ THURY Etele: i.m., 78–79 (De moribus Scholarium, Art. XXI–XXIII, XXV); SZENTIMREI Mihály: i.m., 58–61 (Leges de moribus, XIX–XXI, XIV), 90–93 (Poena).

⁵² SZENTIMREI MI A kora újkori kegyességi könyvek sport-felfogása hály: i.m., 80–81 (De officio custodum).

A sok tiltás közt egyetlen kivétel maradt: a labdajáték, bár nem a mai értelemben. Valószínűleg erre utal a kolozsvári református kollégiumból Wass László naplójának egy részlete 1714. szeptember 11-éről: délelőtt Szatmárnémeti Sámuel professzornál levizsgázott Burmann néhány tételéből, majd feljegyezte, hogy „ebéd után recreatióra az kertünkben voltam”.⁵³ Ha a szabályoknak megfelelően múltatta az időt a szegény kollégiumi diák, akkor magában labdázgatott: és ez viszont nem jelentette azt, hogy focizott volna. A tanulmány elején emlegetett Jakab-féle *Basilikon dórón* című királytükörben több sport tilalom alá esett, így pl. „az lábbal rúgó tekéctől”, azaz a focitól is kellett tartózkodni. Ez az óvás annyira sikerült, hogy bár ez az első magyar nyelvű említése az európai típusú focinak, még a kétszáz évvel később a *Lear királyt* fordító Vörösmarty sem ismerte a mai nevét, s inkább kihagyta a szövegkiadásból az erre a sportra utaló egzotikus football kifejezés magyarítását.

Ezek alapján még a legfőbb kérdést nem tudjuk megválaszolni: volt-e, lehetett-e releváns bármelyik angolszász típusú sportfelfogás a magyar hallgatók befogadói szemléletére, olvasói nézőpontjára? Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy – mivel részint a vallási egyenletlenségek, részint a sport mint hobbi egész más gyökerű a két országban – magyar földön nem ezzel az elvárással olvasták az olyan könyveket, mint a *Praxis pietatis*, s nem ehhez illeszkedve alakították ki a sporthoz fűződő viszonyukat. Ennek ellenére érdekes lehet a kora újkori angliai mentalitástörténet egyik jelensége, az aktív, (re)kreatív olvasói nézőpont felől újra rátekinteni az egyik legnagyobb hatású kegyességi sikerkönyv angliai, s részben magyarországi recepciójára. Különösen, ha figyelembe vesszük egy nyelvi játéknak a lehetőségét, s igazat adunk Nagy Sándor egyik kollégiumtörténeti megállapításának. A debreceni diáklegáció begyakorlását ugyanis a vasárnap délutáni istentiszteletek jelentették, s ennek sikeres lezárását megünnepezték egy kis vendégséggel, amit szerinte *praxis*nak hívtak.⁵⁴ S ezzel bizony élesen szemben állt a Bayly-, majd Medgyesi-féle puritán *praxis pietatis*, mely a vendégeskedésektől igyekezett távol tartani a keresztyén embert. De nemcsak a symposionoktól, hanem a sporttól is, s kínált fel helyette egyéb, mozgáshoz kötött lelki gyakorlatokat.

⁵³ Czegei Wass György és Wass László naplói 1659–1739, közli NAGY Gyula, Budapest, 1896 (MHHS XXXV, Magyar történelmi évkönyvek és naplók, 3), 475.

⁵⁴ NAGY Sándor: *A vallásos nevelés és oktatás a Debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig*, Debrecen, ORLE, 1933 (Theologiai tanulmányok, 26), 21.

ABSTRACT

“Thy work is great, thy time is but short” – The conception of sport in early modern devotional books

Lewis Bayly bishop of Bangor passed remarks on sport in his famous work *The Practice of Piety*: “Make not an occupation of any recreation. The longest use of pleasure is but short; but the pains of pleasure abused are eternal. Use, therefore, lawful recreation so far as it makes thee the fitter in body and mind to do more cheerfully the service of God and the duties of thy calling.” This book had a great influence on the piety of the Hungarian Reformed Church in the 17th century. My aim was in this essay to find some hints and data on how the meaning of sport appeared in conduct-books in the early modern period of Hungarian literature. They say that the feature of sport could solve the piety, in a perspective of regulation: man should serve God every day not with sportive tricks, but by zealously routine of life. This latter phenomenon is a recreation form of a Christian man. Laws of Protestant Colleges include canons for many arts of sport and conduct books also address regular exercises for preaching and praying as if it would be an act of recreation.

Kovács
Áron

NYELVÉBEN ÉLŐ NEMZET EGY TOPOSZ SZEREPE AZ 1840- ES ÉVEK ERDÉLYI ROMÁN POLITIKAI GONDOLKODÁSÁBAN

Az 1830-as és az 1840-es évek gyökeres átalakulásokat hoztak az erdélyi román politikai életben. Mind a politikai elit szerkezetében, mind kommunikációjában hatalmas változások mentek végbe. A politikai generációváltással a románság képviselőjét az 1840-es évekig ellátó püspökök helyét egy új, Balázsfalváról kikerült világi értelmiségi réteg vette át. I. Tóth Zoltán kifejezésével élve 1830-ban véget ért a „pangás” időszaka. 1837-től a Foaia Duminiicii, majd hangsúlyosabban 1838-tól a Foaie pentru minte, inimă si literatură és a Gazeta de Transilvania című lapok megalapításától a megélnékvélés nyilvánosan is érezhető. Ezen új elit első komolyabb konfliktusvállalására 1842-ben, a Stephan Ludwig Roth által nyelvharcnak aposztrofált vitában került sor. Ez év januárjában a kolozsvári országgyűlés elé került egy törvényjavaslat, mely a magyar állam-, oktatási és templomi nyelvvé kívánta tenni, nagy visszhangot kiváltva ezzel mind a szászok, mind a románok között.¹ Az ekkor keletkezett tiltakozások már erősen magukon viselték a herderi filozófia hatását. A nemzeti nyelv és az azon keresztül hozzáférhető kultúra, mint a nemzet életének biztosítékai jelentek meg. Ez magával hozta az asszimilációtól és a nemzethaláltól való félelmet is. A nyelv ily módon kiemelkedő szerepet kezdett játszani a román politikai gondolkodásban. Cikkünk ezen szerep különböző aspektusait járja körül. Részletesen kitér arra, hogy miként jelenik meg a nyelv az erdélyi román romantika politikai filozófiájában az 1840-es években, és milyen kapcsolatban áll a nemzettel. Tárgyalja továbbá fejlesztésének kérdéseit is: a literatúra megalkotására, a fordítások, a szókincsbővítés és az ábécé szerepére, bemutatva azt az eszmarendszert, melyben a nyelv a nemzeti közösség fejlesztésének motorjává vált.

¹ Tóth Zoltán: *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790-1848)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 65-86.

A politikai reform az erdélyi románok körében is összekapcsolódott a nyelvi reformmal. Az ebben a folyamatban élen járó liberálisok gondolkodására nagy befolyást gyakorolt a német romantika, különösen Johann Gottfried Herder munkássága.² Ugyanakkor folyamatosan figyelemmel kísérték az erdélyi és magyar királyságbeli szerzők munkásságát, amely számukra szellemi keretet és viszonyítási pontot jelentett.³ Vizsgálatunk időben az 1838-tól 1848-ig terjedő tíz évet – a *Gazeta de Transilvania* és a *Foaie pentru minte, inimă și literatură* című lapok létrehozásától polgári forradalomig terjedő időszakot – öleli fel. Térben – bármennyi kapcsolódási lehetőségre is utal Paul Cornea – a társadalmi és politikai rendszerek különbözősége miatt a dolgozat a Magyar Királyság és Erdély határain belül marad, és a benne foglalt elemzés nem terjed ki a két román fejedelemségre.⁴

A korszak legfontosabb erdélyi román publicistája az erdélyi román sajtó két legfőbb orgánumát, a *Foaie pentru minte, inimă și literatură*-t és a *Gazeta de Transilvania*-t szerkesztő George Barițiu. Ő egy, a nyelvharc felindultsága által ihletett cikkében, a *Români și maghiarismul*-ban (A románok és a magyarizmus) saját korára úgy tekint, mint a románok „barbár évszázadok völgyéből” való megmenekülésének időszakára, melyben felébredtek évszázados letargiájukból.⁵ Ezt az évszázados álmodást két eseménynek tulajdonítja: a kálvinizmus erdélyi térnyerésének, melynek segítségével Rákóczi nagy erővel igyekezett elnemzetietleníteni őket,⁶ illetve az 1692 utáni időszaknak, melyben vallási és politikai küzdelmek közben még erősebben rabbá váltak, mint addig.⁷ Ezek miatt került a románság tetszhalott állapotba, és törölték a nemzetek sorából. Halála mindezek ellenére mégsem következett be, minden jogi elnyomás ellenére erősebben életben volt, mint valaha.

Ennek a gondolatsornak a kibontásához először is tisztában kell lennünk azzal, hogy mit is takar Barițiunál és kortársainál a letargiából való felébredés, a „barbár évszázadok völgyéből” való megmenekülés motívuma. A barbárság, mint a csoportra

² A német romantika, és különösen Herder recepciójáról a régióban lásd bővebben: Neumann, Victor: *Tentația lui homo europaeus*, Iași, Polirom, 2006, 151-159.

³ Sata, Kinga-Koretta: *The People Incorporated. Construction of Nation in Transilvanian Romanian Liberalism, 1848-1848*, in Mishkova, Diana (ed.) *We, the People. Politics of National Pecularity in South-Eastern Europe*, Budapest, New York, CEU Press, 2009, 82-86.

⁴ Cornea, Paul: *Originile romantismului românesc*, București, Cartea Românească, 2008, 419-423.

⁵ Bariț, Georgie: *Români și maghiarismul*, (2. rész), *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, V. évfolyam, 10. szám, 1842. március 9., 75. – A bibliográfiai leírásokban minden esetben a műveken feltüntetett névváltozatok szerepelnek. Barițiu és Rusu neve ebbéli konzekvens eljárásunk folytán több alakban is előfordul, a főszövegben azonban konzekvensen a ma használt formát szerepeltetjük. – K. Á.

⁶ Itt feltételezhetően az erdélyi református fejedelmek románok megtérítését célzó törekvéseire gondolt a szerző. Ennek részeként készült többek között II. Rákóczi György támogatásával 1648-ban a gyulafehérvári Újszövetség, az ún. Rákóczi-Biblia, és 1651-ben egy román zsolnárfordítás is. Miskolczy Ambrus: A gyulafehérvári román Biblia „titka”, *Protestáns Szemle*, LVI. évfolyam, 1994/3, 165-170.

⁷ Mindkét fenti érv szoros kapcsolatban áll a *Supplex Libellus Valachorum* által megalapozott érvrendszerrel. (*Supplex Libellus Valachorum*, Ford. Köllő Károly, București, Kriterion, 1971, 81-90.)

alkalmazott jelző, már Samuil Micu és Gheorghe Șincai 1780-ban megjelent román nyelvtanában előkerül. A könyv előszava szerint a románok ősei akkor estek a barbárság állapotába, amikor a firenzei zsinat idején az istentiszteletek nyelveként a szlávot vezették be.⁸ Ez is megerősíti azt a Barițiu cikkéből levonható következtetést, hogy „művelésének megindulását. Az anyanyelv kitüntetett szerepet játszik a nyelvek között. Ennek kultiválása sokkal könnyebb, mint bármely más nyelv. Mi több, Barițiu egyedül csak ezen keresztül látja biztosíthatónak a fejlődést.”⁹ Ez azt jelenti, hogy a nyelv a szerző gondolatmenetében már túllép a kizárólagos kommunikációs csatorna szerepén, és a nemzet művelésének egyedüli közegeként jelenik meg. A többlet, mellyel az anyanyelv rendelkezik, Barițiu gondolkodásában a „keleti egyházban” testesül meg. A vallásra, mint a nemzet belső, lelki tökéletességének megteremtőjére tekint, mely a nemzet harmóniájának egyik letéteményese is.¹⁰ A vallásuktól való megfosztásuk – melyre, mint azt korábban már láttuk, Rákóczi kísérletet tett – egyet jelentene az anyanyelv által hordozott morál elvesztésével, ami számára nem jelent mást, mint sírjuk megásását. Ennek a köteléknek a megszüntével eltűnne a testvéri szeretet is, mely a nemzet tagjait összekapcsolja.¹¹ A „korcs”, „degenerált” nemzeti létben már hiányzik az életerő, polgári erény és az ambíció a nemzetből.¹² Amint azt antik példákkal is bizonyítja, ebben a stádiumban a pusztulás folyamata már visszafordíthatatlan. Ahogy Démoszthenész sem volt elég erős, hogy megmentse a demoralizált helléneket, sem Cato vagy Brutus nem tudott a rómaiakon segíteni, úgy más sem tudja majd a hanyatló népek sorsát megváltoztatni.¹³ A nyelv asszimiláció általi lecserélése, Barițiu kifejezésével élve a „románság elrablása” tehát ettől a speciális tudástól, a „polgári erénytől” és „életerejétől” fosztja meg a népet, anyanyelvű művelődésének megakadályozása pedig középkori állapotba vetné vissza.¹⁴

Ugyan a nemzet halálának fentiekben vázolt lehetősége elvben fennáll, a szerző a románok esetében ennek a lehetőségét kizárta, ezért nem oly erős nála a halálfélelem motívuma sem. Lehetetlennek tartja azt mind erdélyi számbeli fölényük, mind a történelem tanulsága szerint.¹⁵ A rómaiak és a frankok példáját hozta ezzel kapcsolatban. A rómaiak légiókon és kolóniáikon keresztül először a nyelv, majd a vallás átadásával olvasztották be a népeket. A romanizálás békésen folyt, mivel a szenátus célja a nagyobb felfordulástól mentes átmenet volt. A frankok esetében az asszimiláció kapcsán

⁸ Micu, Samuil – Șincai, Gheorghe: *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*, Ford. Zdrenghea, Mircea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, 4-5.

⁹ Bariț, Georgie: *Români și maghiarismul*, (1. rész), *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, V. évfolyam, 9. szám, 1842. március 2. 67-68.

¹⁰ Welcker a nemzet harmóniájáról szóló gondolatairól, és azok magyarországi és erdélyi fogadtatásáról lásd bővebben.: Varga Zoltán: *A szabadságeszme a XIX. sz. első felében*, *Századok*, LXXII. évfolyam, 1938, pótfüzet, 633-638.

¹¹ Bariț, Georgie, *Români și maghiarismul*, (3. rész), *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, V. évfolyam, 11. szám, 1842. március 16. 84.

¹² Bariț, *Români și maghiarismul*, i.m., (3. rész), 83-84.

¹³ Bariț, *Români și maghiarismul*, i.m., (2. rész), 73-75.

¹⁴ Bariț, *Români și maghiarismul*, i.m., (3. rész), 83-84.

¹⁵ Bariț, *Români și maghiarismul*, i.m., (1. rész), 67-68.

csak kisebb „nemzetek” beolvasztására került sor, akik vallásilag sem különböztek. Mivel az erdélyi románok egyik fent említett példának sem felelnek meg, erőszakos asszimilációjuk lehetetlen.¹⁶

A nyelv Bariþiunál felvázolt politikai szerepe generációjának szinte minden tagjánál megfigyelhető. Az 1848-49-ben majd oly fontos szerepet játszó Simion Bärnuþiu hasonlóan gondolkodott a nyelv jelentőségéről, mint George Bariþiu, azonban némely ponton lényeges eltérések találhatók kettejük érvrendszere között. Már Bariþiunál megfigyelhető a tendencia, hogy a nemzeteket, mint individuumokat kezeli, Bärnuþiunál viszont ez kiegészült egy speciális jogi gondolkodással, miután a nemzetekre, mint kollektív jogokkal rendelkező csoportokra is tekintett. Mit is jelentenek tehát egy nép jogai? Bärnuþiu kora természetjogi gondolkodóihoz hasonlóan a törvények két szintjét különbözteti meg: a klasszikus, ember alkotta törvényeken kívül léteznek a morál és a bölcsesség törvényei is. Ez utóbbiak parancsait mindenkire kötelező érvényűnek tekinti, és nem ismer olyan hatalmat a világon, mely felettük állna. A mindennapi politikának is alá kell magát rendelnie ennek az alapelvnek. Ilyen alapvető jogként tekint a népek létezésére, élethez és tulajdonszerzéshez való jogukra.¹⁷ Mind az életéhez, mind a tulajdonához való jogában minden nép egyenlő, ezért mind kötelesek hagyni a másik békés fejlődését, és segíteni azt. Egyik sem akadályozhatja meg a másik gyarapodását, növekedését, és nem gyilkolhatja meg egyik a másikat.¹⁸

Itt érünk el ahhoz a ponthoz, ahol összekapcsolódik a nyelv elvesztésének és a nemzethalálnak gondolata Bärnuþiunál. Bärnuþiu a kulturális javak között legértékesebbnek a nyelvet tartotta. A nyelv kulcsszerepet játszik az emberi természet kialakulásában: „*a beszéd ereje, mely a kulturális terveket szüli, örökre mozdulatlan maradna, ha nem lenne a nyelv, a nyelven keresztül testesül meg az emberi szó, és mutatkozik meg a világban.*”¹⁹ Az emberi gondolatok, így a kulturális tervek is, e közvetítik a tudományt, rajta keresztül virágoznak a művészetek, és fedezik fel az emberek a vallást. Ezek nélkül az államok szárazak, élet és szépség nélküliek lennének, morál és vallás nélkül pedig a társadalom se lenne több ijedt lények gyülekezeténél. A nyelv így Bärnuþiu értelmezésében – hasonlóan ahhoz, ahogy azt Victor Neumann Herder esetében megmutatta – már túlmutat egy szimpla kommunikációs csatorna szerepén, és az emberré válás és a társadalommá szerveződés kulcsa lesz.²⁰ Amennyiben valakit

¹⁶ Bariþ, României și maghiarismul, i.m., (2. rész), 73-74.

¹⁷ A népek által megszerezhető tulajdon jellegét tekintve lehet külső és belső. Belső tulajdonnak számítanak például a tudományok, a nyelvek, az anyanyelv, a művészetek.

¹⁸ Bärnuþiu, Simion: Unu documentu pentru limba română din an 1842. O tocmeală de rușine și o lege nedreapta, (2. rész), *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XV. évfolyam, 39. szám, 1853. szeptember 30. 295-296.

¹⁹ Bärnuþiu, Simion: Unu documentu pentru limba română din an 1842. O tocmeală de rușine și o lege nedreapta, (1. rész), *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XV. évfolyam, 38. szám, 1853. szeptember 23. p. 286.

²⁰ Neumann, Victor: *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Curtea Veche, 2005, 56-60.

nyelve megtanulásában akadályoznak, azzal fékezik a kultúrában való előmenetelét is, ezzel emberi hivatásának beteljesülését.²¹

Bărnăușiu szerint a nyelv és a kultúra szoros kapcsolatban állnak a nemzeti karakterrel. Ahogy egy ember személyisége elvesztése után nem lenne többé ember, úgy egy nép is, mely elveszti nyelvét, elveszti karakterét és nemzetiségét is.²² A nemzeti nyelv megléte élet és halál kérdése egy nemzet számára. Saját nyelve nélkül egyetlen nép sem lehet egészséges, hanem csak „söpredék”. Bărnăușiu lehetségesnek tarja a nyelvtől való erőszakos megfosztást is, melyet a „nemzetgyilkosság” jelzővel aposztrofál. Mit is jelent ez? A nyelv erőszakos elvételét a Prümi Regino²³ apát krónikájában leírtakkal vonja párhuzamba, és a román nép nyelven keresztül történő feláldozását „barbár emberáldozatként” mutatja be, mely szemben áll az igazság törvényeivel, a morállal és az értelemmel. A 9. századi német krónikaíró a magyarok őseit úgy mutatta be, hogy azok emberi szívet ettek orvosság helyett. Ugyanez a nép, a magyar, az 1842-es nyelvtörvény-tervezettel most a románok feláldozását tervezi szívük, azaz nyelvük elfogyasztásával.²⁴ A szerző a magyar jogkiterjesztő folyamat árát a románok számára anyanyelvük feláldozásában látta. Hazafiúságukért, művelődésükért és boldogságukért anyanyelvüket – a fenti logika mentén népük szívét - kell adniuk, a barbárság pedig nem jelent mást értelmezésében, mint hogy egy nép nem ismeri el más népek jogait, és nem tartja tiszteletben őket.²⁵ A románok asszimilálásának célja szerinte a származás, érdekek és kultúra szempontjából sok részre szabdalt Erdély és a Magyar Királyság megerősítése. Ennek alapelve a korban, hogy a külön-külön kicsi és gyenge országok számára az egyetlen lehetőséget az összeolvadás jelenti, és nem csak állami, hanem nemzetiségi szinten is. Ez a gondolat Bărnăușiu szerint már eljutott a törvényhozásig, melynek kezében van Erdély minden népének boldogsága vagy boldogtalansága.²⁶

Bărnăușiu tanulmánya a XIX. századra, mint fényes, jogokat elismerő és az emberséget szerető korra tekint. Ennek a századnak az alapeszméivel áll szemben szerinte a magyarok azon törekvése, hogy a románokat nemzetileg alávéssék. Cikkében felhívja a figyelmet, hogy nem a magyar nyelv oktatásával van problémája, hanem oktatási nyelvként való bevezetésével. Balázsfalván és Szébenben a román oktatási nyelv célja, hogy a falusi iskolákban és templomokban is románul folyjon az oktatás és a liturgia.

²¹ Bărnăușiu, Simion: i.m., (1. rész), 286-287.

²² uo. 287.

²³ Prümi Regino: (840k – 915) bencés apát, jogász, krónikaíró. 899-től a trieri St. Martin monostor apátja. Itt írta három nagy művét, köztük a Bărnăușiu által hivatkozott *Chronicont*, mely Krisztus születésétől 906-ig mesélte el a világ történetét. A *Chronicon*ban 889 évnél szájhagyományban fennmaradt adatokat közölt a honfoglaló magyarokról, akiket a szkitákkal azonosított, és őket „minden szörnyetegnél kegyetlenebb népként”, nyers húst evő és vért ivó népként mutatta be. (*Magyar Katolikus Lexikon*, 11. kötet, *Pob-Sep*, Budapest, Szent István Társulat, 2006, 306-307.)

²⁴ Bărnăușiu, Simion: i.m., (1. rész), 285-286.

²⁵ Bărnăușiu, Simion: i.m., (1. rész), 287.

²⁶ uo. 285.

Ennek ellehetetlenülése az otthoni nyelvhasználatot is befolyásolná, mely hosszabb távon elnemzetietlenedéssel járna.²⁷

Bárnuțiu minden nép természetesen célját a boldogság elérésében látta, melyhez az út a kultúrán keresztül vezet. Ez a kultúra nemzeti: a magyarok a magyar, a románok a román, a szászok pedig a német úton haladnak. Minden ilyen út igazságos és egyenjogú, ezért nem lehet egyetlen nyelvtől függővé tenni Erdély boldogságát sem. A népek között kölcsönös tiszteletnek és a jogok kölcsönös elismerésének kell uralkodnia. Ezért is tartja egoizmusnak a magyarok asszimilációs törekvéseit, olyanoknak, mint az oszmán hódítás, mely számára nem más, mint népek jogainak semmibevétele.²⁸

Összefoglalva tehát Bárnuțiu nézőpontja szerint az emberré válás kulcsa a nyelv. Ennek veszélyeztetése a művelődést, közvetve a nemzetiséget és magát az emberi léter is veszélyezteti. A nyelv és nemzetiség jogai nem elidegeníthetőek, ezért minden erre irányuló törekvés is szégyenletes. Semmiféle jogkiterjesztést nem tart elfogadhatónak, mely veszélyezteti a nyelvet.

Mivel az államnak is érdeke, hogy könnyítsen polgárai helyzetén, ezt nem lehet más feltételekhez hozzárendelni.²⁹ Barițiu – a nemzetet, mint nyelvében élő individuumot kezelő – gondolataihoz nagyon hasonló elvek mellett Bárnuțiunál megjelenik egy hangsúlyos jogi szemlélet is, mely a morált, mint a törvények legmagasabb szintjét összekapcsolja a nemzet létével és a nyelvvel.

Mint azt a fentiekben láttuk, mindkét gondolkodó a nemzetet a nyelvvel kapcsolta össze: a nyelven és az azon terjesztett kultúrán keresztül lehet eljutni az „igazi boldogságoz”, hiánya pedig „barbárságba”, „korcs”, „degenerált” állapotba veti vissza a népeket. Ebből az 1840-es évek erdélyi román szerzői azt a következtetést vonták le, hogy nemzetiségük a nyelv és irodalom fejlesztésén keresztül megerősíthető. Erre tett gyenge célzást G. Barițiu már 1838-ban, és ennek jellemző programját hozza Ioan Rusu A föld képe (Icoana pamentului) című könyvének bevezetőjében az 1842-es erdélyi diétára beterjesztett nyelvtörvény-tervezet apropóján. A nyelv nála is – hasonlóan ahhoz, ahogy a fentiekben már Barițiu és Bárnuțiu esetében is megmutattuk – a nemzet életét jelenti, elvesztése halálához vezetne: *„A halál nagy dolog minden ember életében, és annál nagyobb kell legyen egy nép számára. Az ember – keresztényként beszélve – akkor hal meg, ha elválik a lélek a testtől, a nép, amikor elfelejti nyelvét, vagy amikor a szablyák élével levágják”* – írta könyve előszavában.³⁰

Rusunál kortársaihoz képest nagyobb hangsúlyt kapott a nyelv és kultúra szétválaszthatósága. Ennek kivitelezhetetlenségét bizonyítandó megvizsgálta a román kultúra magyar nyelven való megalapozásának lehetőségét is, és tartotta megvalósíthatónak. A magasabb iskolákat magyar vagy más nyelven végzőket már nem tudja a románok közé számítani, mivel azok már elidegenedtek a románoktól, és már arra is

²⁷ Bárnuțiu, Simion: i.m., (2. rész), 295-296.

²⁸ uo. 295.

²⁹ Bárnuțiu, Simion: i.m., (1. rész), 287-288; Barițiu, Simion: i.m., (2. rész), 297.

³⁰ Rus, Ioan: *Icoana pamentului sau carte de geografie*, 1. kötet, Blaj, Tipografica Seminarului, 1842, IV, VIII.

szerencseként tekint, ha az idegen nyelv mellett nem felejtik el anyanyelvüket. További akadálya a románok magyarul történő oktatásának, hogy a két népesség elkülönült életmódja folytán a mindennapi életben nem nyílik lehetőség a nyelv megtanulására, az iskolákban pedig olyan román tanítóktól kellene ezt elsajátítani, akik maguk is csak most tanulják a magyart. Ezzel sok idő elmenne, és ez is csak más tanulmányoktól venné el az időt.³¹ Ebből a logikából kiindulva egy az idegen nyelvűeknél fejletlenebb román irodalmat is sokkal hasznosabbnak tartott Rusu népe számára, mint bármely mást.³²

Programjának kiemelkedő pontja, hogy eltérően például Barițiu fent idézett cikkétől, mely a románok nehéz sorsának okát – a Supplex Libellus Valachorum érvelését átvéve – az idők mostohaságából eredezteti, ő az elmaradottságot a literatúra hiányában találta meg.³³ Rusu programjának kulcsa tehát a tágabban értelmezett literatúra, melyen magyar kortársaihoz hasonlóan nem korlátozódik a belletrisztikára, hanem kiterjed a tudományos irodalomra is. Mint magyar kortársai, ő is ebben a kettőben – a nemzeti nyelvben és literatúrában – találta meg a nemzet műveltségének emeltyűit, amely aztán a közboldogsághoz és a polgári jóléthez vezet.³⁴ „Az irodalmi kultúra egy templom, melyet az emberiség felvirágoztatására emeltek, és a nyelv csak az ajtó, melyen keresztül be lehet jutni.” A nép felemelésének előfeltételül szolgáló kultúra létrehozásához tehát először a nyelvet kell alkalmassá tenni a kultúra terjesztésére. Szükség van funkcionális modernizációjára.³⁵

Rusu szerint a román nyelv akkori állapotában nem volt megfelelő minden tudományos munka megírására. Néhány területen szókincsét igen szegényesnek ítélte, máshol pedig igen sok idegen – szláv – szót tartalmazott. A tudatosabb nyelvművelést, a román megtisztítását és minden területen való alkalmazhatóságának megteremtését több szerző munkáján keresztül, a literatúra kitágításával látta kivitelezhetőnek.³⁶ Szavaival élve a román műzsákat hosszú időn keresztül nem oltalmazták.

³¹ Rus, *Icoana pamentului*, IV-VI.;

³² Rus, *Icoana pamentului*, VIII; Majoros András: *Az értelem- és nyelvtudománynak különösen a nemzetinek honi nyelven tökélyesítettnek, az értelmi műveltségre kiható munkálatai*, S. Patak, Nádaskay András, 1838. 16-17.

³³ Rus, *Icoana pamentului*, I.

³⁴ A kor sok magyar gondolkodója is ehhez hasonlóan gondolkodott, így a sárospataki tanár Majoros András is: „(...) a nemzeti nyelvnel és literatúránál semmi sem mozgítja jobban előtérbe a’ nemzet’ értelmi műveltségét, és így a’ polgári jólétet, boldogságot. Mert minél nagyobb valamely népnél az értelmes emberek száma, annál nagyobb az értelmesség kiterjedése, térímeje.” (Majoros András: i.m. 16-17.)

³⁵ Rus, *Icoana pamentului*, XII-XIII.

³⁶ Rus, *Icoana pamentului*, VIII.; A nyelv funkcionális modernizálásának ezen literatúra kibővítésén alapuló elmélete nagy hasonlóságot mutat magyar kortársra Bitnicz Lajos elveivel, aki a következőképp ír erről: „Azután az írők tanítják a’ nemzetet, ők terjesztik az új képzeteket, ők fejtegetik bővebben a’ már esmerteket, tehát képzeitek’ helyesb, s tökéletesb előadhatása végett a’ köznyelvet bővíteni, hajlékonyítani, szóval: csinositani tartoznak. Következéleg még a’ nemzet az írásbeli előadás minden nemében sok, igen jó művet nem mutathat, író nyelve mindig tökéletlen, mindig nevedésben van, szabad az írónak elavult szavakat feléleszteni, a’ nyelv’ kincsében kényére válogatni, sőt módjával új szavakat és szólásokat is alkotni. De ha már a’ nemzet minden

Bár Klein, Şincai és Maior munkái léteztek, kevés nyomot hagytak a Rusut megelőző generációkban. Az értelmiségiek nevelése idegen nyelven folyt, és csak saját korában lett divat, hogy a román papok a katekizmuson kívül mást is románul tanuljanak, és hogy jobban beszéljenek románul, mint a kishemesség és a szerzetesek.³⁷

Nem csak hirdette a funkcionális modernizáció szükségességét, de az írói kezdeményezést magához ragadva neki is kezdett annak. Várakozás helyett részben saját szabályrendszert alkotva, az erdélyi kiejtést követve írta meg könyvét. Új kifejezéseket vezetett be, régieket élesztett fel, hogy a román alkalmassá váljon olyan eszmék kifejezésére is, melyeket korábban lehetetlen volt rajta magyarázni.³⁸ A hasznosság ezen céljának rendeli alá a stílust is. Alaptézise, hogy egy könyv jóságát nem stílusának szépsége határozza meg, hanem a mű hasznossága.³⁹ Ilyen alapként tekint saját művére is. A földrajztudomány a világ jobb megértésében segíti az olvasót, aki a földrajz által nyújtott ismeretek nélkül képtelen lenne megérteni a múlt és a jelen összefüggéseit. A tudományt egyfajta információs csatornának tekinti, mely az emberi nem megértésében segít. Az általa nyújtott tudás befolyással van a szívre és lélekre, és meghatározó szerepe van az emberi nem művelésében, boldogságában és a népek felvirágoztatásában.⁴⁰

Mint azt Ioan Rusu fenti példáján már láttuk, az írók és tudósok új szerepkörbe kerülnek. A irodalom megalkotóivá válnak, és mint ilyenek, kulcsfontosságú szerepet kezdenek játszani.⁴¹ Politikával való összekapcsolásukra Bariţiu vállalkozott. Az írókra és tudósokra, mint politikusokra is tekint, akik a nehéz időkben kénytelenek a irodalommal felhagyni, hogy nemzetük politikájával foglalkozhassanak. Bár Bariţiu szerint ez hibás megközelítés, mert ő politikában sem ismer biztosabb perspektívát, mint a irodalom, mely a csöndben dolgozó „buzdító szellemet” terjeszti. A szellem olyan teremtő erővel bír, melyet mástól várni sem lehet. A fordítások kapcsán jegyzi meg, hogy azok egy része is elhagyja a belletrisztikát, és a szónokok szolgálatába áll.

---

nemben több jó művet bír, irányelve némiképp állandóvá vált mert az írók' munkái fenmaradnak. Ekkor a' közbeszéd szokása, melly a' nyelv' első műveltetésekor egyedül, s még az írókon is uralkodik, kénytelen az írók' közmegegyezésből eredő írásszokásnak engedni, s magát alája vetni." Bitnicz tehát a nyelv funkcionális modernizációjában az íróknak szánja a kulcsszerepet, akik a irodalom kibővítése közben, régi szavak felélesztésével és újak alkotásával minden területen történő használatra alkalmassá teszik a nyelvet. Ennek megtörténetek a Bitnicznél kiemelt szerepet játszó – közmegegyezésként értelmezett – irányelv létrejötté az írók alávetik magukat ennek. (Bitnicz Lajos: Magyar nyelvtudomány, 1. kötet, Pesten, Trattner-Károlyi, 1847, 11-12.)

³⁷ Rus, *Icoana pamentului*, XIII.

³⁸ Rus, *Icoana pamentului*, XVII-XIX.

³⁹ Rus, *Icoana pamentului*, XIV-XV.

⁴⁰ Rus, *Icoana pamentului*, IX-XI.

⁴¹ A költők a nemzet szempontjából kiemelkedő szerepét Herder hasonló formában fogalmazta meg. Erről bővebben lásd: Neumann, Victor: *Neam, popor sau naţiune?*, i.m., 61-67. A szerepkörök ilyen jellegű összekapcsolódása a kortárs magyar gondolkodásban is megjelenik. Erről lásd: Veliky János, *A programalkotó politikai viták nyelvi-kulturális kerete a reformkor második évtizedében, Irodalomtörténet*, XCII. évfolyam, 2011/3, 298-300.

„De mást is mondok: fordítsanak Démoszthenészt és Cicerót, és politikájuk annyit fog nyerni, amennyiről profánul sohasem álmodtak” – írja a fordítások szerepét boncolgatva.⁴²

A nyelv funkcionális modernizációjában nagy szerep jutott a fordításoknak is. Közép-európai kortársaihoz hasonlóan Barițiu is saját irodalma részének tekinti a fordításokat. Úgy gondolja, hogy a fordítás eszköz, a literatúra megteremtésének és a szókincs gyarapításának legjobb útja.⁴³ Felveti velük kapcsolatban a módszertani kérdést, hogy „tudományosabb” vagy „népiesebb” formában készüljenek-e. Barițiu a népiesebb – de hangsúlyozottan nem parasztos – stílust látja járható útnak. A fordítások előkészítik a nyelvet, aztán idővel – feltételezhetően akkor, amikor a nyelv már alkalmassá válik rá – új fordítások születnek majd ugyanazon szerzők műveiről, melyek azonban már sokkal jobban tükrözik az eredetiséget, és nyelvileg tisztábbak. Mindez már a szókincsbeli szűkölködés és idegen szavak használata nélkül történik majd, és anélkül, hogy a szöveg jó hangzását feláldoznák az értelem kedvéért.⁴⁴

Egy másik szerzőnél merül fel a szókincs bővítésének és az idegen szavaknak a kérdése: „A nyelv előrehaladása a kultúrában csak akkor válik élő forrásunkká, ha gazdagítani tudjuk jó és a nyelv természetéből eredő szavakkal, párhuzamban a lattinnal, ha nem, akkor torz marad.”⁴⁵ A nyelv fejlesztése tehát csak akkor halad jó irányban, ha az a természetének megfelel. Hasonlóan gondolkodott a kérdésről Ioan Rusu is, aki lehetségesnek tartja a hiányzó kifejezések latin nyelvekből való átvételét, azonban szükségesnek tartja azok román hangzáshoz való közelítését. Az idegen szavak átvétele mellett több más forrás is létezik a nyelv gazdagítására. Ilyenek a már nem használt szavak újjáélesztése, a tájszavak használata és az új szavak képzése is.⁴⁶ Mint minden változás, így a nyelv bővítése kapcsán is előkerülnek a túlzások és azok kritikája. Az ismeretlen A.⁴⁷ például helyteleníti, hogy a már latin betűkkel író szerzők egy része olyan helyzetekben is változtat, ahol nincs hiány a latinizmusban. A cirill betűket használókat viszont azért kritizálja, mivel szókincsiük túlságosan heterogén. Esetenként ott is idegen eredetű szavakat használnak, ahol megvan rá a saját szó is.⁴⁸ A latinizálás nagy visszhangot váltott ki a 40-es évek végén is, amikor a balázsfalvi tanár, Timotei Cipariu lapját már latin betűkkel kezdte kiadni. Az ebben megjelent szövegekben latinhoz közelített szóalakokat használt, sok más latin nyelvből pedig

⁴² Barițiu, G.: *Scriitori clasici, Foaie pentru minte, inimă și literatură*, I. évfolyam, 16. szám, 1838, 123; Barițiu, G.: *O încercare de traducție, Foaie pentru minte, inimă și literatură*, VIII. évfolyam, 33. szám, 1845, 265.

⁴³ A fordítások hasonló szerepét emeli ki Fried István Csokonai olasz átköltései, Dositej Obradović Lessing fordításai és France Prešeren Byron fordításai esetében. (Fried István: *Nyelvújítás, nyelvválasztás – üttévesztés?*, *Tiszatáj*, LXII. évfolyam, 6. szám, 2008, 19.

⁴⁴ Barițiu, *O încercare de traducție*, i.m., 265.

⁴⁵ *A din Ungaria, Români în privința literaturii*, 2. rész, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, VI. évfolyam, 26. szám, 1843, 203.

⁴⁶ Rus, *Icoana pamentului*, XVI-XVIII.

⁴⁷ A szerző kilétét nem ismerjük. Cikkét A-ként szignálta, és tudjuk róla, hogy a Magyar Királyság területén élt.

⁴⁸ *A din Ungaria, Români în privința literaturii*, 2. rész, 203.

szavakat vett át. A szerkesztő lapja második számában már jegyzetet volt kénytelen közölni, melyben megmagyarázta álláspontját azoknak, akik nem értettek minden szót az első számból, túlzottan érezték a latin kifejezések számát, vagy csupán a végződések hangzásával voltak elégedetlenek. Cipariu a latin kifejezésekkel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy azok használata annyira megszokott, hogy nem hiszi, hogy megértésükhöz szótárra lenne szükség. Emellett kiemeli, hogy lapját a fiataloknak és olyan férfiaknak szerkeszti, akik az előre menő úton haladnak, nem a múlt, hanem a jövő felé tekintenek. Ezzel a programmal lényegében burkoltan maradnak nevezett minden, a lapja nyelvét ért kritikát.

Bár jelen cikkünkben nem áll módunkban a román nyelv szókincsének modernizációjára hosszabban kitérni, nem kerülhetjük meg az 1830-as és 40-es évek korszakának jelentőségét ebben a kérdésben. A *Foaie pentru minte, inimă și literatură* és a *Gazeta de Transilvania* szerkesztője, George Barițiu mindig kiemelkedő szerepet tulajdonított a politikai és gazdasági kérdéseknek, és lapjaiban nagy számban jelentek meg ismeretterjesztő jellegű cikkek és fordítások ezekről a témákról, feltételezhetően óriási szerepet játszva a szakszókincs bővítésében és elterjedésében is.

Példaként megemlíthetjük a szerkesztő *Gazeta de Transilvania*-ban 1843-ban megjelent Bank című cikksorozatát, melynek szakszókincsét az 1825-ben kiadott *Budai lexikon*⁴⁹ szócikkeivel összeverve meglepő gyarapodást állapíthatunk meg: A Budai lexikonban még nem szerepel például a bank kifejezés, Barițiu cikkében viszont már öt banktípust különböztet meg, és külön szavakat használ a jegybank, a biztosítási bankok, a letéti bankok, a váltóbankok és kölcsönöket folyósító bankok típusaira. Hasonló jelenség mutatható ki a lexikonhoz képest pénzügyi eszközökre vonatkozó területén is: van külön kifejezés a részvényre, államkötvényre és a lottókötvényre is. Ezekon kívül egyről háromra bővült a kamatra használt szavak száma, és olyan fogalmak is leírhatóvá váltak, mint pénzügy, nemzeti tőke, spekuláció, krízis és államadósság.⁵⁰ Összességében tehát – amint azt Barițiu cikke igazolja – a két forrás kiadása között eltelt 18 évben elkezdődött a román nyelv gazdasági szakszókincsének fejlődése, mely alkalmassá teszi arra, hogy a 19. század első felének pénzügyeit leírja.⁵¹

A román nyelv funkcionális modernizálásának programjában a szókincs mellett további lényeges elem az ábécé és az ahhoz szorosan kapcsolódó helyesírás kérdése. A. a románok sürgető ébredésének elmaradásaért az ábécét teszi felelőssé, és az ébredés első lépésének ő is az irodalmi nyelv megteremtését tekinti. Az irodalmi nyelv egy olyan közeg, melyet mindenki megért. A megértés legfőbb akadályát a románok körében a cirill betűk használatában találta meg:

⁴⁹ Az általam az összevetéshez használt kiadás bibliográfiai adatai: Maior, Petru: *Lesicon românescu-lătescu-ungurescu-nemțescu seu lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*, Budae, Typis et Subtimus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.

⁵⁰ Bariț, Gheorghe: Bank, 1. rész, *Gazeta de Transilvania*, VI. évfolyam, 3. szám, 1843.; Bariț, Gheorghe: Bank, 1. rész, *Gazeta de Transilvania*, VI. évfolyam, 4. szám, 1843.; Maior, Petru: i.m.

⁵¹ A fenti gondolatsort a szakszókincs kibővüléséről sokkal inkább szánjuk figyelemfelkeltésnek, mint bármiféle konzekvencia levonásának. (K. Á.)

„Ez buzdít arra, hogy egységes írásunk legyen, a legszükségesebb hiánynak, vagyis a latin betűknek bevezetése, mivel az eddig megszokott cirillen keresztül soha nem fogjuk elérni az irodalom kívánt célját, vagyis a literatúrával előkészíteni, hogy megfelelő közeg vagy szerv lehessen a tudományok terjesztésére minden román között. Es ezért vagyunk kicsik más népekhez hasonlítva, de ha továbbra is az egyet nem értésben maradunk mi lesz velünk?”⁵²

A betűk formája és az ábécé nagy fontossággal bír. A cikkben visszaköszön Herder azon elképzelése, hogy a gondolatok megfogalmazásának ereje a legnagyobb égi ajándék, melyet az emberiség kapott. Bármennyire is fontos ez, a szerző szerint a románok nem lehetnek vele tökéletesen elégedettek, mivel a 24 alapbetű a nyelv könnyű használatát nagyon megnehezíti.⁵³ Erre egy hasonlattal világít rá: a betűket a zene hangjaihoz hasonlította, melyeknek harmóniában kell lenniük a nyelvvel, ahogy a hangok harmóniában vannak hangszerükkel, és a zene természetének megfelelően szólnak. Ezért, mivel az emberek a betűkön keresztül adják át egymásnak a gondolataikat és az eszméket, a tökéletes megértés érdekében a betűk kiejtésének a nyelv természetével harmóniában kell állnia. A feltett kérdés tehát nem más, mint hogy a latin vagy a cirill betűk felelnek-e meg jobban a román nyelv természetének.⁵⁴ A cirill ábécét egyértelműen alkalmatlannak találta a románok számára. Azt Cirill a szlávok számára dolgozta ki. Az általa megalkotott 24 betű a szerző véleménye szerint nem alkalmas a nyelv minden hangjának visszaadására, ezért minden hangzásbeli változást speciális karakterrel kellett jelölni, és ez gyakran zavart okozott. A kívánatos változások a „nyelv természetéből” erednek, így az anyanyelvű nyelvhasználók számára a hangalak külön jelölés nélkül is magától értetődő, írásban pedig egy mássalhangzó és magánhangzó összekapcsolásával visszaadható.⁵⁵

A speciális karakterek elhagyása egyben a latin betűk átvételének a lehetőségét is megteremtené. A szerző a Dáciába települt rómaiak által beszélt vulgáris latint tekintve közvetlen ősenek, így az általuk használt ábécére is, mint ősi és sajátja tekint, mely sokkal inkább megfelel a román nyelv természetének, mint a cirill.⁵⁶ Nincs nagyobb tisztesség szerinte, mint saját ábécét használni, és nem más „idegen ábécé vazallusának” lenni. Az áttéréssel egyben feloldanak az ellentmondást is, hogy a rómaiak leszármazottai a rómaiak nyelvét „szlavo-szerb” ruhába öltöztetik.⁵⁷ A latin betűk ellenzői által leggyakrabban felhozott érv, hogy nem létezik a szabályozott helyesírás a latin betűkre, a szerző ezt a dilemmát azzal oldja fel, hogy egy népnek sem

⁵² A din Ungaria, Româniî în privința literaturii, 1. rész, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, VI. évfolyam, 25. szám, 1843, 195.

⁵³ A din Ungaria, *Româniî în privința literaturii*, 2. rész, 201; Neumann, Victor: Neam, popor sau națiune?, i.m. 56-60;

⁵⁴ A din Ungaria, *Româniî în privința literaturii*, 1. rész, 196.

⁵⁵ A din Ungaria, *Româniî în privința literaturii*, 2. rész, 201-202.

⁵⁶ A din Ungaria, *Româniî în privința literaturii*, 1. rész, 196.

⁵⁷ A din Ungaria, *Româniî în privința literaturii*, 2. rész, 203-204.

volt a kezdetektől helyesírása, de ez nem jelenti azt, hogy nem írtak, a nyelv szabályai folyamatos használat során fokozatosan alakultak ki.⁵⁸

Összefoglalva tehát mindazt, amit a fentiekben bemutatunk, a nyelvében élő nemzet toposza nem csak a magyar, hanem a román gondolkodásban is nagy szerepet játszott az 1840-es években. A nemzetet az általunk bemutatott tíz évben a szerzők mint organikus egységet kezelték, melynek életében kulcspozíciót töltött be a nyelv. Kommunikációs eszköz szerepén túllépve – nem kis mértékben Herder és a 19. század természetjogi gondolkodói hatására – a nyelv speciális tudás hordozójává vált. Elvesztésével a nemzet fejlesztésének egyetlen módja – a kultúrán és literatúrán keresztüli előrehaladás – is elveszne, az általa hordozott morál hiányában pedig az emberek egymás közötti kapcsolatainak szabályai is eltűnnének, egyes szerzők szerint egyenesen felborítva ezzel a társadalom szervezetét. Ahogyan a nyelv elvesztésének negatív hatásait felismerték a 19. század közepének román szerzői, úgy ébredtek rá a fejlesztésében rejlő lehetőségekre. Ennek eredményeként tulajdonítottak az íróknak megkülönböztetett szerepet, és gondolkodtak a nyelv funkcionális modernizálásáról, fordítási, szókincs bővítési és a helyesírást meghatározó programokat kidolgozva.

ABSTRACT

„The nation lives through its language”.

The role of a topos in the Transylvanian Romanian political thinking of the 1840's.

One of the most profound change of the Transylvanian Romanian political life took place in the period of the 1830's and 1840's. The structure of the political elite, as well as its communication was reshaped in the two decades before the 1848 revolution. A new generation of the political elite – trained mostly in Blaj, but already lay people –, took the leading role of the Romanian bishops. As Zoltán I. Tóth, a well known researcher of the period wrote, the „stagnation” of the political life ended in the 1830's. After the foundation of *Foaia Duminicii* in 1837, and the *Foaie pentru minte, inimă si literatură* and *Gazeta de Transilvania* in 1838, the new ideas reached a wider publicity. With this, a new era began in the life of Transylvanian Romanian political literature. One of the most important field in this process was the functional modernisation of the Romanian language. The article aims to answer the question, what role did language play in the Transylvanian Romanian political thinking of the 1840's. It examines the philosophy of making language, the use of translations in this process, as well as the extension of vocabulary and the role of the ABC. Through this it highlights the importance of language in the field of modernization.

⁵⁸ A din Ungaria, Români în privința literaturii, 2. rész, 201-202.

KÖZLEMÉNY

FODORNÉ NAGY SAROLTA

HÖRCSIK RICHARD

TAMCKE, MARTIN

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: A gyermek imádása

Fodorné
Nagy Sarolta

MEGMARAD A SZERETET ÉLETKÉPEK AZ ARADI VÉTANÚKRÓL ÉS ÖZVEGYEIKRŐL

Az életsorsok tanítanak. Kritikus helyzetekben eligazíthatják a tanácsalant, példájuk erőt nyújthat a helytállásban, mert személyiségükön keresztül Isten országa ragyog át. A magyar történelem sok drámai eseménye között ekként tekintünk az aradi vértanúkra és özvegyeikre. A tábornokok az igazságtalanságba haltak bele, asszonyaik a szeretetlenség mártírjává váltak. Helytállásuk arról tanúskodik, hogy van egy megmaradó ország, amelynek törvénye az igazságosság és a szeretet. Különös, hogy legtöbbjük a kivégzést megelőző években kötött házasságot. Mintha sorsukban a minősített gonoszság a minősített szeretettel ütközött volna meg. Hol vannak a kivégzők az utókor emlékezetében – és hogyan éltek tovább azok, akiknek élni rendeltetett? Alább ezt tekintjük át röviden, de méltó tisztelettel.

**DAMJANICH JÁNOS (SZ. 1804) –
CSERNOVICS EMÍLIA (1819-1909)**

Damjanich „határőrvidéki szerb, de testesül lelkestül magyar.”¹ A temesvári katonaiskolában végzett. A császári-királyi hadsereg századosa. A vidám természetű, nagyhangú Damjanichnak nem volt jó híre, kicsapongó és költekező életet élt, emiatt Emília édesanyja ellenezte a házasságot. Szerelmük sokáig reménytelennek tűnt, végül 1845-ben jegyezték el egymást. A katonaságtól várt házassági engedély késett, ezért az esküvővel még 2 évet kellett várniuk. Esküvőjük 1847. augusztus 30-án volt, Aradon. Emília, az aradi főszolgabíró lánya 28 éves volt, amikor férjhez ment. Csak 2 évig élhettek együtt boldog házasságban. Házasságkötésük után a katona férj Temesvár-ra kérte áthelyezését, a fiatal pár itt rendezke-

¹ HAMVAY Ödön: *Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveliből*. 2. kiad. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1904. 9.

dett be. Damjanich parancsnoka – későbbi hóhéra –, Haynau többször vendégeskedett otthonukban. Damjanich szerb származása ellenére büszke volt magyarságára; házasságukban ő vezette be, hogy otthon magyarul beszéljenek egymással:

„Miért beszél maga mindig németül – figyelmezette Emiliát – hiszen ez Magyarország, s mi magyarok vagyunk.”

1848 áprilisában szóváltásba keveredett a magyarokat szidalmazó Haynau altábornaggyal. Haynau valószínűleg előre kigondolt tervvel délelőtt bement az ügyeletes szobába, ahol minden bevezetés nélkül elkezdte szidni a magyarokat², mire Damjanich védelmébe vette a bántalmazottakat. Haynau sarkon fordult, de nemsokára parancsot küldött Damjanichnak, hogy este hat órakor induljon Olaszországba harcolni. Erről Damjanichné így számolt be:

„1848. április 4-én férjemnek szolgálati napja volt. Haynau, ki is felment a hivatalos helyiségbe, indulatosan kiabált, hogy: die Rebellen, die Hunde, Lumpen, Betyaren', ily címeket adott a magyaroknak, férjem elibe állt, és kikérte, hogy ő mint magyar nem tűri, hogy jelenlétében ily neveket osztogasson. Mindezt nem tőle hallottam, mert ő soha katonai dolgokat velem nem közölt, azt mondta, hogy felesége vagyok, de nem katona-asszony. Hogy kapott-e indulási parancsot, nem tudom, mikor hazajött egy órakor, elmondta, hogy kellemetlen szóváltása volt Haynauval, mivégett ő megparancsolta, hogy ő hat órakor elutazzon Olaszországba, ahol ezrede az ellenség előtt áll.”³

A fékezhetetlen erejű, lobbanékony természetű kemény katona gyengéd levelekkel vigasztalta otthon maradt fiatal hitvesét.

„Egészséges és jökedvű vagyok... jól vagyok, légy nyugodt, nem mindenki hal meg, aki a harcmezőre vonul, és aztán tudod, hogy nékem százhusz évig kell élnem!... Ismered fizikai alkatomat, tehát ne is gondoldj arra, hogy beteg lehetek; ... a halálról nem is lehet szó. Es erre valóban még soha sem is gondoltam”... Mialatt te mindent ilyen feketén képzelsz, addig én mint katona jól érzem magam. ...⁴

Másik levelében így ír: *„Bízzál az Istenben, s ne légy hát szomorú, mert ha haza megyek és rosszul fogsz kinézni, haragudni fogok.”⁵*

A szeretet erősít, bátorít, vigasztal, és közben erősödik, bátorodik, vigasztalódik. Nem terheli meg fölöslegesen a maga helyzetével szeretteit. Nem sajnáztatja magát, ha nincs rá oka. Meri kimondani, hogy minden rendben. Talán még helyzetét felülmúló módon tréfál is, hogy felvidámítsa azt, akit szeret.

² HAMVAY, i.m., 20.

³ DAMJANICH Jánosné levele Hamvay Ödönnek. 1903. in: KATONA, i.m., 249.

⁴ HAMVAY, i.m., 31-34.

⁵ CSERNOVICS Emília, <http://oktober6.kormany.hu/damjanichne-csernovics-emilia>. 2015. november 17. 11^b

A szabadságharc idején Damjanich zászlóalja „vörössipkások” néven vált ismertté, 5/6-uk vérével pecsételte meg a nemzet ügyét. Csak győztes csatái voltak. A harcok végén a már törött lábú táborkot Emília ápolta. Az aradi osztrák fogságban csak kétszer látogathatta meg, a második egyben az utolsó is volt. Küldeményeivel látta el férjét: borral, étellel, könyvekkel, ruhával, és megígérte, hogy hitében erős marad.

„Csak egyszer, szeptember 27-én engedték meg, hogy bemehessek őt meglátgatni, nyugodt volt, és előkészített az ő halálára. »Ha megkegyelmeznek a többieknek – mondta –, de nekem nem.« [Október] 5-én egy katona tizenegy órakor jelentette, hogy feljebbvalója üzeni, hogy azonnal menjek a várba, férjemhez. Jó jelnek véltem, örömmel mentem azonnal. Midőn beléptem a börtönbe, csodálkozva láttam, egy katona őrt a szoba közepén állni. »Mi ez?« – kértem. »Siralomházba jöttél, holnap kivégeznek«. Lerogytam ágya előtt, alig tudtam magamhoz jönni. Rövid idő múlva figyelmeztetett, hogy válnunk kell; az rettenetes volt! Utolsó percben kért, ígérjem meg, hogy másnap, 6-án, szobámat nem hagyom el. A küszöbre érve felkiáltott: »Emil!« Visszanéztem; könnytel szemé és kétségbeesés kifejezésével nézett. Visszafordultam feléje, szó nélkül intett kezével, hogy menjek. [...] 5-én éjjel írta férjem azt a szép imát, mit reggel egy katolikus lelkésznek átadva, kérte, hogy adja nekem át. És a nyakkendőjét mikor leoldotta nyakáról, azt is a lelkésznek átadva nekem küldte.”⁶

Az ima így hangzik:

Ima kivégeztetésem előtt, 1849. október 5-ről 6-ra virradóra
„Mindenség ura! Hozzád fohászokdom!
Te erősítettél engem a nőmtől való elválás borzasztó óráiban, adj erőt továbbra is, hogy a kemény próbát: a becstelen, gyalázatos halált erősen és férfiasan állhassam ki. Hallgasd meg, ó, Legfőbb Jó, vágyteli kérésemet!
Te vezettél, Atyám, a csatákban és ütközetekben – Te engedted, hogy azokat kiállhassam, és a
Te védelmező karod segített némely kétes küzdelemből sértetlenül kilábolni – dicséretessék a Te neved mindörökké!
Oltalmazd meg, Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további veszedelemtől! Hajlitsd az uralkodó szívét kegyességre a hátramaradó bajtársak iránt, és vezérelj akarátát a népek javára!
Adj erőt, ó, Atyám, az én szegény Emíliámnak, hogy beválthassa nékem adott ígéretét: hogy sorsát hitének erejével fogja elviselni.
Aldd meg Aradot! Aldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot!
Te ismered, ó, Uram, az én szívemet, és egyetlen lépésem sem ismeretlen előtted: azok szerint ítélj fölöttem kegyesen, s engedj a túlvilágon kegyes elfogadást találnom. Amen.
Emíliának vigasztalásul Damjanich⁷

⁶ DAMJANICH Jánosné levele Hamvay Ödönnek, in KATONA, i.m., 250.

⁷ DAMJANICH János imája, in KATONA, i.m., 206.

Később ez az ima a „nemzet özvegyének” mindennapi imádságává vált, és százszámra sokszorosították.⁸ Minden bizonnyal jó illatú áldozatként felszáll a többi ima között, amelyeket az oltár alatt lévő szentek kiáltanak a Jelenések könyve 6.9-10-ben: „Urunk, aki szent és igaz vagy, meddig nem ítélsz, és meddig nem állsz bosszút a mi vérünkért azokon, akik a földön laknak?”

Csernovich Emília távolból kísérte fogoly férje szállítását Arad-Nagyvárad-Gyula-Arad között. Ezalatt az osztrákok minden poggyászat elárverezték mint hadizsákmányt. Howiger az aradi vár osztrák parancsnoka

„... a beteg foglyot a börtönbe kísérte, engem kidobott az előszobába. De őt megverte az Isten, pár hétre rá saját katonái robbantották fel lakását, ő kirohant, és leszakadt a pincéig honnan halva hozták ki.”⁹

A történelem lapjai pontosítanak, amikor följegyzik, hogy Howiger vezérőrnagyot 1849. október 15-én érte ez a súlyos baleset, és csak huszonhárom nap múlva halt meg.¹⁰ Más följegyzés szerint mindez éppen egy héttel az aradi kivégzések után történt, október 13-án, hogy ti. az aradi várban büntetőfeladatokra beosztott, kényszerosztott honvédek nem tudták, hogy az épület pincéjében még Damjanich várparancsnoksága idejéből robbanóanyagot halmoztak fel, és ezért égő fákllyával mentek a pincébe tüzelőért... ekkor robban fel az aradi vár kétemeletes központi parancsnoki épülete.¹¹

Kivégzése előtt Damjanich a távozni készülő gyóntató papnak utána szólott:

„Tisztelendő barátom! Ön tán nem is tudja, ki vagyok. [...] En ugyan rác vagyok vallásomra [értsd ortodox], de mint rác meghalni nem akarok. Aldjon meg engem! [...] Kezeimet fejére tette és azokat saját kezeivel fejére szorítván egész imám alatt ott tartotta. Miután ez megtörtént, így szólt: Most már nyugodtan halok meg, mert magyar pap által áldattam meg.”¹²

A kivégzett Damjanich testét egy rokon, volt esküvői tanújuk, Csernovich Péter temesi főispán szerezte meg a hóhértól és remette el saját birtokán, a mácsai kastély parkjában.¹³ 1974-ben helyezték el az aradi emlékmű alatt.

Az aradi katasztrófa után az özvegy visszavonult. Mély magányából egy baráti házaspár emelte ki, akik egy hosszabb külföldi útra hívták magukkal. Ettől kezdve új célok körvonalazódtak az özvegy előtt: dacolva az önkényuralmi terrorttal, hasonló

⁸ BALÓ Béni református lelkész visszaemlékezése Kacziány Géza lejegyzésében. in KATONA, i.m., 278.

⁹ DAMJANICH Jánosné levele Hamvay Ödönnek, in: KATONA, i.m. 251.

¹⁰ DAMJANICH Jánosné levele Hamvay Ödönnek, <http://mek.oszk.hu/06100/06162/html/ara-div02703/aradiv02703.html> 2015. november 25. 3.00^h megjegyzés rovatban.

¹¹ NEMESKURTY István: *1848-49 „Kik érted haltak, szent világszabadság!”* Budapest-Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, LAP-ICS Könyvkiadó, 1998. 332.

¹² SUJÁNSZKY Euszták minorita szerzetes visszaemlékezése, in KATONA, i.m. 254.

¹³ RÉTHY Endre és TAKÁCS László: *Aradi vértanúk*, <http://mek.oszk.hu/03700/03749/html/> 2015. november 17. 14.00^h

sorsú asszonyok és honvéd árvák ügyét karolta fel, megkereste a megtorló hatalom kivégzettjeinek jeltelen sírjait, hiszen az aradi Tizenháromat követte még 162 nevesíthető áldozat 1848 és 1854 között: huszár, kereskedő, mézeskalácsos, molnár, kovács, újságíró, ügyvéd, százados, lelkész,¹⁴ aztán ez a sor folytatódott. Amint lehetett, emléket állított nekik.

Az 1850-es évek elején Emília Makón élt édesanyjával és Láhner tábornok özvegyével, valamint annak kislányával. Kézimunkák készítéséből tartották el magukat. Makó város azonban tisztelete jeléül adómentességet biztosított számukra. Csernovics Emília jóságával, mosolyával enyhítette a körülötte élők szenvedését.

1861-ben Barthyány grófnéval együtt megalapította a Magyar Gazdasszonyok Egyesületét, amelynek célját az alábbiakban határozták meg:

a) Az anya magasztos hivatásáról való fogalmat a nemzet minden osztályánál terjeszteni.

b) A feleség hivatásának fogalmát kifejteni, megkedveltetni, a háziipar számos ágának művelését s terjesztését eszközölni.

c) A honleányi kötelességek kifejtése, megismertetése s azok betöltésére való serkentés.

A több mint egy évtizeden át tartott folytonos elemi csapások s az ország nyomora miatt az egyesület eleinte minden erejét a köznyomor enyhítésére áldozta, s ahol arra szükség volt, rögtön segítséget nyújtott. Árvízkárosultakat segítettek, aszály-sújtotta vidéken népkonyhákat állítottak, árvaházat nyitottak. Pénzt gyűjtöttek a rászorulóknak, s ehhez meg tudták nyerni hazánk nagy férfijait is. Egyik jótékonsági vásárunkon pl. minden sátorban kaphatók voltak olyan bonbonok, amelyekre Jókai Mór sajátkezűleg írta fel emléksorait, és Deák Ferenc sajátkezű faragványai. Az Egyesület kiállításokat rendezett a fővárosban, melyen a vidéki jó háziasszonyok állították ki háztartási készítményeiket és kerti terményeiket. A pesti előkelő szalonok műhelyekké, varrodákká változtak át, s az elkészült ruhákat és fehérneműket az egyesület tagjai személyesen vitték el vidékre, hogy kiosszák. Az egyesület alapítói az irodalom művelését is felkarolták. 1863-ban megalapították saját lapjukat. Általában a gyorsaság jellemezte a lelkes alapítók minden ténykedését. Az egyesület működésének első éveiben az akkori hatóság folytonos akadékoskodása s az egyesület iránt tanúsított ellenszenvé is szükségessé tette azt, hogy gyorsan tudjanak cselekedni s a hatóságot már befejezett tények elé állítsák, melyeket az „kénytelen-kelletlen tudomásul vett.” A Magyar Gazdasszonyok Egyesülete 1861. évi március 15-én tartotta első, alakuló gyűlését. Működésüket a királyi Helytartótanács csak azzal a feltétellel volt hajlandó engedélyezni, ha nem az eredetileg választott „A Nemzet Gazdasszonyai” címet adják az egyesületnek. A „nemzet” fogalmát nem volt szabad emlegetni. Így meg kellett azzal elégedni, hogy felsőbb engedéllyel „Magyar Gazdasszonyok Egylete” címmel alakult meg az egyesület, a bemutatott alapszabályokból pedig a hatóság törölte a „honleány”

¹⁴ N.n.: *Népszövetség* 1897. október 16.

és „hazaí” szavakat, s azokat „nő” és „férfi” kifejezésekkel¹⁵ helyettesítette. A kiegyezés után (1867) az országos hírű jótékonyági szervezetet, ill. annak immár saját árvaházát Erzsébet királyné (Sissy) is felkereste, ám a két özvegy, a két alapító feltűnő módon nem jelent meg a királyné fogadásán.

Damjanichné barátai biztatására kérvényezte, hogy a magyar állam térítse meg neki nagy értékű kelengyéjét, melyet férje kivégzése után az osztrák katonaság eltulajdonított. Ám ez a kérése nem teljesülhetett. Egyszer Ivánka Imre, volt 48-as honvédtiszt azt javasolta neki, menjen el Ferenc Józsefhez audienciára csak egy térdhajtásra, és meg fogja kapni. A javaslatot hallva Emília egyszerűen hátat fordított, és szó nélkül távozott.

Kossuth Lajos Torinóból többször küldte üdvözlét Damjanichnének, aki mindig megköszönte a megemlékezést, de soha sem üzent vissza semmit. Egyszer egy képet is küldött magáról, melyen ez állt: *„A hős Damjanich tábornok özvegyének, aki hazám női közt tiszteletben legmagasabban áll, emlékül.”* Halála előtt nem sokkal Kossuth üzent Emíliának, hogy látogassa meg, ám mire az asszony rászánta magát az utazásra, a volt kormányzó meghalt. 1894-ben, mikor Kossuth holttestét hazahozták, a Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel. Este az üres teremben, ahová letették, egy fekete ruhás nő jelent meg. A múzeumi őr személyesen vezette Damjanichnét, mert ő volt, a koporsóhoz. Emília néhány percig mozdulatlanul állt a tetem mellett magába mélyedve.¹⁶

„Idővel úgy hozta a sors, hogy Damjanichné napi sétája során rendszeresen össetalálkozott a klagenfurti száműzetéséből hazatért Görgei Artúrral, és korabeli feljegyzések szerint ezek az érintkezések igen különös módon estek meg az életben maradt tábornok és a halott hős özvegye között. Damjanichné érkezésekor a hadvezér megállt az utcán, vigyázállásban szembefordult az asszonnyal, korabeli katonai szóhasználatlalt frontot csinált és fővetéssel tisztelgett, amíg a hölgy elvonult előtte. Ő fejbólintással viszonzta a köszöntést és némán haladt tovább. Soha egy szót nem szóltak egymáshoz, és senki nem tudná megmondani, mit hordozhatott ez a két ember a lelkében.”¹⁷

1909-ben a Zalai Közlöny így adta hírül Damjanichné halálhírét.

„Az egész ország áhítata kísérte sírjába a 90 éves nagyszonyt. Mintha az utolsó szál szakadt volna meg vele, mely a legendás 48-as időkhöz kötötte a nemzetet. Nem lesz érdektelen olvasóink előtt, ha megemlékezünk arról a gyűrűről, melyet valamikor a reményteljes boldogság közepette adott a hősök hőse deli hölgyének. »Emlékül D. J. « van belevésve az antik stíliú gyűrűbe. Középen egy smaragd, mellette két kis rubinkó van. Nemcsak azért említjük meg ezt az ereklye értékű gyűrűt, mert a nagy vértanú özvegye hordta ujján, hanem mert most Nagykanizsán van dr. Horváthné Kenedi Erzsébet polg. isk. rajztanár birtokában [aki...] ugyanis keresztleánya az immár örök pihenőre tért

¹⁵ N.n.: *A Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületének rövid története. 1861-1932. és Alapszabályai.* Kiadja a MGOE, Budapest. (é.n.)

¹⁶ HERNÁDY Zsolt: *Az aradi vértanúk özvegyei.* <http://www.klauzal.hu/cikk/536.html?PHPSESSID=3d1d51cc9fa8ffb9fd4242ce947b5271>

¹⁷ <http://www.szoljon.hu/jasz-nagykun-szolnok/kultura/halalaig-uldozte-a-kiralyt-az-ozvegy-atka-366461>

nagy honleánynak, Damjanichnének, ki a gyűrűt egykor kedves keresztleányának ajándékozta.”¹⁸

...Mert a szeretet ismeri a rendelt időket: „a kövek összehordásának és szét-hordásának idejét.” Úgy látszik, az özvegy hamarabb vált meg e kedves emléktől, mint ahogy örökösödési per tárgya lehetett volna. Életében építette a szeretetkapcsolatot – a jövőt. Akkor szeretett, amikor lehetett, megelőlegezve a bizalmat, egész életére elkötelezve magát hűséggel. Tudott rangos társaságban forgolódni, de tudott veszteni, amikor a szeretet azt kívánta. Mert a szeretet észreveszi a nélkülözőt, és miközben szétosztja magát, megtartja az életét

DESSEWFFY ARISZTID (SZ.: 1802) – SZINYEI MERSE EMMA (1822-1871)

Dessewffy Arisztid az Abaúj-Torna megyei Csákányban született. Öt év házasság után 1847-ben elveszítette feleségét, meghalt öt gyermeke is. A szabadságharc idején, 1849 júniusában jegyezte el Szinyei Merse Emmát. Az eljegyzésről egy szemtanú így ír:

„A kisasszony, mintegy 26-28 éves, egyike volt a megye legszebb hölgyeinek. Deli természet, szabályos vonások, világos gesztenyeszín haj, fehér arcbőr s nyájas és vidám társalgás meghódítottak a vitéz katonát. Az eljegyzés megünneplésére a völegény a megyeházán vacsorát adott, másnap pedig a cseméthei fürdőben táncmulatságot rendezett [...] július 5-én, feleségül vette Emmát.”¹⁹

A vitéz férj azonban még aznap nyeregbe szállt, indult vissza a táborba. Legközelebb már csak szeptemberben találkozott, az aradi vár cellájában. Emma élelmet is vitt, amit a tábornok megosztott bajtársaival. Dessewffy külföldre menekülhetett volna, de nem akarta itthon hagyni feleségét.

Baló Béni református lelkész így emlékezik vissza Dessewffy Arisztid utolsó óráira:

„Legnyugodtabb, sőt teljesen vidám volt a református Dessewffy Arisztid. [...] Tiszta lelkiismeretem van, s az hagyott aludni” – mondta derülten, s azzal felöltözött, hatalmas szőke bajuszát huszárosan kipödörte, mintha csak ünnepélyre menne.”²⁰

Ki tudja, talán az övéihez is készült... Búcsúlevelében, melynek csak töredéke maradt fenn, a két asszonyt összekapcsolta:

¹⁸ Zalai Közlöny. 1909. december 2. 48. évf. 96. sz. 4.

¹⁹ HERNÁDY, Az aradi... i.m.

²⁰ BALÓ Béni református lelkész visszaemlékezése Kacziány Géza lejegyzésében, in KATONA, i.m., 279.

„Az a bizonyos evőeszköz, amellyel Tonim [első felesége] mindig étkezett, a női óra, amellyel Kálmán [Dessewffy testvére] Velencében megtisztelte, üvegképekkel díszített ágya, az éjjeliszekrény és a kockadíszes adassék nagyon szeretett feleségemnek, Emmának.”²¹

Dessewffy a siralomházban megkérte a szintén rab Máriássy János ezredest, hogy viselje gondját feleségének. Máriássyt is halálra ítélték, később azonban ezt módosították. A honvédtiszt 1856-ban szabadult. Szepes vármegyei birtokára, Harasztra vonult vissza gazdálkodni. Egy évvel később, beváltva bajtársának tett ígéretét, feleségül vette Emmát, aki 49 évesen, 1871-ben hunyt el.

Dessewffy bár polgári öltönyben ment ki utolsó útjára, de kezére akkor is tiszta fehér kesztyűt húzott.²²

KISS ERNŐ (1799) - SZENTGYÖRGYI HORVÁTH ANNA KRISZTINA (1805 - 1827)

Kiss Ernő nagyon gazdag örmény családból származott. Császári tisztként szolgált, amikor 1825. július 26-án megismerkedett Balatonfüreden későbbi feleségével, Szentgyörgyi Horváth Anna Krisztinával, akinek tiszteletére édesapja bált rendezett. Ez volt az első, azóta legendássá váló Anna-bál. 1826-ban összeházasodtak. Az ifjú feleség ekkor 21 éves volt. Az esküvő után Kiss Ernő délvidéki birtokaira vonult vissza feleségével. 1827-ben született meg közös gyermekük. Az asszony belehalt a szülésbe, s rövidesen a kislány is követte édesanyját. Kiss újra beállt a seregbe, és különböző lovasezredekben szolgált. A szabadságharc végén csatlakozott a főserghez. Időközben született még egy fia is, Turati Ernő, aki Olaszországban élt, de 1848-ban ő is meghalt. Az aradi várból két lányának írt búcsúlevelet, akik házassága előtti élettársától születtek: Augusztá és Róza. A két lány ekkor már férjnél volt, de édesapjuk miatt sokáig üldözésnek voltak kitéve, és megfigyelés alatt álltak. Augusztát még a temesvári várba is bezárták egy rövid időre.²³ Lányaitól így búcsúzott a tábornok: *„Ne tegyetek senkinek szemrehányásokat.”²⁴*

KNEZIC KÁROLY (SZ.: 1808) – KAPITÁNY KATALIN (1818-1849/53?)

Az apai ágon horvát katonacsaládból származó, anyai ágon magyar Knezić a jegygyűrűbe vésett dátum szerint 1842. július 14-én jegyezte el az egrit születésű 23 éves, hazafias érzelmű Kapitány Mihály szenátor szép és lelkes lányát. Két év múlva az egrit főszékesegyházban összeházasodtak, és két lányuk született: Olga és Irén. Knezićné sokat volt együtt férjével a szabadságharc idején is, a női intrikáival kapcsolatosan

²¹ DESSEWFFY Arisztid levelének töredéke. in: KATONA, i.m., 207.

²² Az aradi gyásznap egy szemtanúja, Ellenzék, Kolozsvár. 1890. I. 896. in KATONA, i.m., 273.

²³ Az özvegy Kiss Ernő lányai. <http://oktober6.kormany.hu/ozvegy-kiss-erno-lanyai>

²⁴ Kiss Ernő levele lányainak, Dániel Jánosnénak és Bobor Györgynének. in KATONA, i.m., 209.

Leiningen meg is jegyezte naplójában: „*Nem kell asszony a haditáborban.*”²⁵ Férjét fogsága alatt, amikor csak engedték, látogatta. Szeptember végén azonban, nem számítva a végzetes eseményekre, az asszony visszatért Egerbe a szüret idejére. Utána már soha többé nem találkozhatott férjével.²⁶ Férje utáni bánatába Katalin hamar utána halt. Pontos idejét nem ismerjük, a család szerint „*szegény asszony, mikor meghallotta urának gyászos végét, összeesett és meghalt szívszélhűdésben*”. Egy másik forrás szerint megőrült, és 1853-ban halt meg. 30-34 évesen vesztette életét. Gyermekeik árvák lettek, gyámhoz kerültek.²⁷

A szeretet nem éktelenkedik. Nem avatkozik mások dolgába, megfékezi a nyelvét. A szeretet félre tudja tenni fontosnak tűnő dolgait is, amikor a másinak láthatólag nagy szüksége van rá. A szeretet arra törekszik, hogy szépen fejezze be azt, amit szépen kezdett. A szeretet nem intrikus, nem ver éket az emberek közé. A szeretet épít.

LÁHNER GYÖRGY (1795) – LUCIA CONCHETTI (1821-1895)

Láhner György német polgári családból származott. A magyar nyelvet csak törte, de az általa szervezett fegyvergyárakban öntött ágyúkon ez a felirat ékeskedett: „Ne bántsd a magyart!”. Ő volt a szabadságharc hadiiparának irányítója. Zseniális szervező, nagy lendülettel dolgozott, irányítása alatt a magyar honvédség fegyver-ellátottsága napról-napra javult. A nagyváradi fegyvergyár élén állt a szabadságharc bukásakor. Mindezek miatt kellett bűnhődnie.

Felesége Lucia Conchetti olasz, milánói születésű. 1839 novemberében a milánói San Alessandro templomban esküdtek. Ekkor Láhner 44, felesége 18 éves volt. Később egy leányuk született. Kedves kis följegyzés róla, hogy Lucia, olasz honfitársaikhoz hasonlóan nem tudta helyesen kiejteni és alkalmazni a „h” hangot. Urát rendszeresen látogatta a börtönben, s látogatásai során nemcsak őt látta élélemmel, hanem éhező társait is. Schweidel külön megemlíti naplójában, hogy

*Láhnerné: „valóságos őrangyal. Hozott nekem egy üveg magyarádi bort és három szál kolbászt, nagyon jól esett, szívükből jövő köszönettel adóztam érte.”*²⁸

Damjanichné látta a borzasztó búcsúzást, amikor Láhner elvált feleségétől és 5 éves gyermekétől:

²⁵ LEININGEN-WESTERBURG Károly Rövid napi jegyzetei, in KATONA, i.m., 149.

²⁶ Aradi Vértanúk Emléknappja október 6. <http://oktober6.kormany.hu/knezicne-kapitany-katalin>

²⁷ HERNÁDY, Az aradi... i.m., 2011. április 30. 2015. november 19. 14.00^h

²⁸ KATONA Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*, Budapest, Neumann Kht., 2001. <http://mek.oszk.hu/06100/06162/html/aradiv02500/aradiv02500.html> 2015. nov. 17. 19.30^h

„Kitántorogtam Láhner szobájáig, ott is a végbúcsú jelenetét láttam. Az apa búcsúzott feleségétől és ötéves gyermekétől. Láhnerrel kocsiba ültünk.”²⁹

Amikor Láhner elbúcsúzott feleségétől, Donizetti: Lammermoori Lucia című operájából a haldokló Edgár búcsúáriáját játszotta. Saját születésnapján lépett a bitófa alá. A kivégzés után Láhner holttestét is megvette a hóhértól Csernovich Péter, így őt is Damjanichcsal együtt temették el. A két özvegy sorsa is összefonódott egy időre.

Lucia sorsát nehezítette, hogy egy 50 év körüli nő, aki honvédözvegynek adta ki magát, meglopta Lucia szállásadóját. Később Bécsben tünt fel Láhnerrel megbízottaként, és ajándékokat csalt ki jóhiszemű emberektől. Élete második felében visszaköltözött Olaszországba. Sokáig levelezett még magyar barátaival. 1895-ben halt meg Collecampigliiban, Varese mellett. Ott is temették el a masnagói temetőben. A temetőt néhány éve felszámolták, és a vértanú özvegyének sírját nem sikerült megmenteni.³⁰

LÁZÁR VILMOS (1815)– BÁRÓ REVICZKY MÁRIA (1812-1873)

A Magyar Királyság délidéki részén, Torontál vármegyében született vagyontalan magyar-örmény nemesi családban. Mária nagyrozvágyi, bárónő, 3 évvel idősebb, özvegy, híresen szép asszony, három gyermekkel; sajátjuk nem volt. Esküvőjüket 1844-ben tartották. Rendkívül boldog házasságban éltek. Már kilépett a hadseregből, zempléni birtokukon gazdálkodott, de 1848-ban újra fegyvert fogott. Tekintettel arra, hogy a császári hadseregnek adta meg magát, és mivel csak a szabadságharc utolsó napjaiban lett ezredes, „kegyelemből” főbelövetésre ítélték. Először Temesvárra vitték. Temesváron ifjúkori évei idéződtek föl benne.

„Szomorú látvány volt ez nekem. Itt, ahol mint tanuló a gondtalan ifjúság napjait élveztem, ahol minden talpalatnyi hely tanulóéveim egy-egy ártatlan eseményére emlékeztetett, itt mint fogoly vonultam be! Már az iszonyún összelövöldözött vár látása is komor hangulatba ejtett, de mennyire kellett ennek fokozódnia, midőn börtönömül az új vármegyeházat jelölték ki, ahol egykor mint életvidor tanuló, egy télen át szálláson voltam a várnagynál. Elmélkedtem az akkor és most felett, ami még inkább elkomorított, [...]Azonnal tudakozódtam a várnagy felől, még most is ott volt, sőt anyja is élt még, az öreg hárpia. Elmentem hozzá, sokat bántott engem, éppen azért akartam elébe menni. Kezeimet nyújtám neki, de ő a magáét csak vonakodva nyújtotta, félt egy felségárulót iránt – mint akit bennem látni vélt – nyájas lenni. Rossz jelt sejtettem ebben. Azonban egy mosoly alá rejtém balsejtelmemet, hiszen neveléses is volt.

²⁹ DAMJANICH JÁNOSNÉ levele Hamvay Ödönnek. 1903. <http://mek.oszk.hu/06100/06162/html/ara-div02703/aradiv02703.html> 2015. november 25. 3.40^h

³⁰ Aradi Vértanúk Emléknapja. <http://oktober6.kormany.hu/lahnerne-lucia-conchetti>

[...] Dessewffyvel együtt délután Aradra értünk, s a várban helyeztettünk el. [...] Kétnapi hiú várakozás után délután végre megjelent egy dzsidástisz egy nyílt levéllel tőle [feleségétől]. Atfutottam a kedves sorokat – nem engedik, hogy meglátogasson. Fájdalmam nagy volt, de összeszedtem magamat, ne legyen a tisztnek diadala rajta – gondolám magamban –, és nem is volt. Néhány sorban válaszoltam. A távozó után az ajtó becsukódott. Összegörnyedtem mélyen égető fájdalomban, szememből könnyek perdültek ki. El voltam választva a világtól, s ami nekem e világon legkedvesebb, nőmtől. [...] Egyedül voltam e világon! Hagyjuk ezen első napokat, éveket raboltak el életemből.³¹

A szeretet megbékül múltjával. Ha valaki onnan „hárpia”-ként tekint vissza rá, békejobbot nyújt neki. Ha az változni nem akar, a szeretet akkor is békességre jut, mert megtette a magáét, a többit az Igazán Ítéltre bízta.

Lázár Vilmos reménykedés és a halálközelség között vívódott, de feleségét bátorította: „De légy, mondom, erős, légy nőm, miként én férfiú.”³² Október 5-én az alábbi búcsúlevelet írta (részlet):

„Kedves szentem, egyetlen Marim! Mindenem e földön! [...] aki szívem minden hézagját bírtad [...] Isten Veled! Isten veletek! Szeretném beléd lehelleni utolsó sóhajtásom – de az ügyis meg fog történni. Az Isten, aki még sohasem hagyott el, most sem fog elhagyni. [...] Képzetelemben dobogó szívemhez szorítlak, csókollak. Vilmosod

[...] Kedves gyermekeim! jók legyetek! Szeressétek egymást! Éljetek anyátokat vigasztalva, szeretve. – Szerető apátok Vilmos.³³

...Pedig nem is édesgyermekei voltak...

Az egyik szív kipótolja a másik „hézagjait”. A szeretet közösnek tekinti a gyermekét, ha már úgy döntött, hogy összeköti életét a másikkal. Amikor a szeretet bevonja köreibe a körülötte élőket, akkor tapasztalja, hogy „mégis van hely”, még több hely van, még többen beférnek a törődésébe. A szeretet nem tartja ridegtartáson övéit, érinti, öleli, csókolja, testközelbe engedí őket.

³¹ Lázár Vilmos 1849-i honvéd ezredes aradi várfogságában kivégeztetése előtt írt emlékirata. Fordította: Matolay Etele (1883), in Katona, i.m., 177.

³² LAZÁR Vilmos levele feleségének, in KATONA, i.m., 210.

³³ LAZÁR Vilmos levele feleségének, in: KATONA, i.m., 211.

Utolsó sóhajtása valóban a felesége volt: „összetett kezekkel égre emelve szemeit hangoztatá: Istenem! nőm s három gyermekem!”³⁴ – aztán a parancsnok karjával jelt adott, és tizenkét fegyver egyszerre dördült...

Aznap, mikor Lázárt golyó által kivégezték, felesége már betegen feküdt. „A szenvedések elkábítottak, megbénítottak. Alig vagyok képes gondolataimat összeszedni” – írta négy nappal később fájdalomában sógornőjének. Aztán így folytatta:

„Hatodikán volt. Igen. Vilmos reggeli fél hét óraker három vitéz bajtársával az aradi sáncokban agyonlötvetett. Hősi halált halt. [...] Ó én édes Istenem, mi lesz velem, szegény özvegyen maradt asszonnyal, ha az erős férfiakkal így bánnak! Négyet agyonlöttek a sáncokban, kilencet pedig felakasztottak. Az elítélteket ily sorrendben végezték ki: Reggel félhatkor: Schweidel, Kiss, Dessewffy és Vilmos. Felakasztattak: Poeltenberg, Török, Láhner, Nagysándor József, Aulich, Leiningen, Knezic, Damjanich és Vécsey. [...] Mily boldog voltam öt éven át az én Vilmosommal! Nagy boldogságotat megirigyelte a sors tőlem, s széttépte, szétszaggatta azt. Vilmosom, szentem csókol téged meg a többi rokonokat, tartások meg ti is az ő emlékét szívetekben. Szeretettel szomorúsággal ölel-csókol a te szerencsétlen Máriád.”³⁵

Az özvegy megkísérelte megszerezni férje holttestét, de nem sikerült. Élete végéig ápolta és őrizte férje emlékét. Napjait nehezítette, hogy saját rokona, báró Reviczky József, volt honvédtiszt örökösödési pert indított ellene – de elvesztette. Végül sikerült bizonyítani, hogy a férfi hamis papírossal akarta bizonyítani igazát. A papír ugyanis a rajta lévő dátum idejében még nem is volt forgalomban. A csaló börtönben fejezte be életét. Lázár Vilmosné 1873. január 9-én halt meg.³⁶

LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY GRÓF (1819)– SISSÁNYI ELÍZ (1827-1898)

A legfiatalabb vértanú. 1819. április 11-én született a Hessen nagyhercegségbe. Családja egyike volt a legősibb német arisztokrata famíliáknak, s rokonságban állt Viktória angol királynővel is.³⁷ Evangélikus volt. Felesége Sissányi Elíz görögkeleti vallású, törökbecsei (délvidéki), gazdag magyar család legifjabb leánya. 1844-ben a bécsi belvárosi evangélikus templomban esküdtek, a gróf ekkor 26, az ifjú asszony 18 éves volt. Pozsonyban éltek.

Leiningen 1848 őszén jelentkezett honvédek. Mivel testvérei, unokatestvérei, számos rokona tisztként szolgált a császári seregben, gyanakvó, bizalmatlan légkör

³⁴ VINKLER Brúnó minorita szerzetes visszaemlékezése, in KATONA, i.m., 260.

³⁵ LÁZÁR Vilmosné levele sógornőjének, Moldova Imréné Lázár Matildnak. Surján, 1849. okt. 10-én, in KATONA, i.m., 251-252.

³⁶ HERNÁDY, Az aradi... i.m., 2011. április 30.

³⁷ HERMANN Róbert: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6. Nyíregyháza, az Oktatási Minisztérium kiadványa, 2000. 36.

fogadta.³⁸ Ezért jegyezte föl naplójába: „Szomorú háború, mely testvért testvér ellen hí fegyverbe. Béke, béke – hogy sóvárgok utánad!”³⁹ Ugyanakkor elszántan akarta az igazságot: „*inkább érjen engem bármi, semhogy rablókkal együtt harcoljak egy addig békés nemzet ellen. Ki sem mondhatom, mennyire megvetem az uralkodó párt nyomorult üzelmeit.*”⁴⁰ Utolsó napjaiban felségének ezt írta:

*„Sorsom Isten kezében van, és ha végtelenül szeretem is az életet, mert hisz olyan boldog voltam, mint kevés halandó, mégis készen várom a halált, sőt néha bús sejtelmek lopóznak szívembe. De ha Isten a legrosszabbat méri is reánk, legalább tudd meg e lapokból, hogy szívem az utolsó pillanatig híven és hön dobozott érted, és hogy nem nagyravágyás és dicsőség keresése ragadtak ki karjaidból, hanem a jog és szabadság érzete.”*⁴¹

Bár törve beszélt magyarul – honvédei rajongtak érte:

„Nem tudom, miért szerettek engem annyira katonáim – talán érezhették, hogy én is nagyon szeretem őket. – Damjanich egyszer azt mondta nekem: »Alig tudsz magyarul beszélni, és mégis, ha csak egypár szót szólsz legényeidhez, nevet a szemük örömeükben, még ha nem értik is a mondókát.« Igaz, gyakran magam is elbámultam zagyva beszédem hatásán»⁴² – jegyezte fel naplójába.

A szeretet is ejt hibát. Mivel emberek vagyunk, a szeretetünk kifejezése sem lehet tökéletes, csak a forrása: Isten. S ha a szeretet ügyetlenül fejezi is ki magát, a másik akkor is úgy örül neki, mintha tökéletes lenne.

Leiningen október 4-én ezt írta rövid jegyzetben naplójába: „*Holnap reggel hétkor hadbírótság elé. Élet vagy halál, Uram, amint parancsolod!*” A fegyverletétel előtt Görgey – mint barátja – ajánlotta, hogy meneküljön ki az országból, de nem fogadta el. Így került ő is Aradra. Halálos ítéletét súlyosbította, hogy a Soldatenfreund nevű osztrák újság egy névtelen hírforrásra hivatkozva azzal vádolta meg, hogy Leiningen Buda bevételekor osztrák hadifoglyokat gyilkoltatott volna meg. Ez azonban annyira nyilvánvalóan csak rágalom volt, hogy a vértörvényszék sem foglalkozott vele. A hír viszont világgá röppent. Helyreállítani becsületét már nem volt módja. Sógornőjének írt levelében írja: „*Légy nyugodt, kedves Claire, nem hagyok becstelenséggel bemocskolt nevet a gyermekeimre.*” Újságban már nem volt módja tisztázni magát, ezért a bitófa

³⁸ RÉTHY, i.m.

³⁹ KATONA, i.m., 87.

⁴⁰ Katona Tamás (szerk.): Az aradi vértanúk. Budapest: Neumann Kht., 2001 <http://mek.oszk.hu/06100/06162/html/index.htm> Leiningen-Westerburg Károly levelei feleségének., Pest, 1848. október 30. 2015. november 18, 23.00h

⁴¹ LEININGEN-WESTERBURG Károly Naplója. Cibakháza, 1849. II. 22. in KATONA, i.m.: 79.

⁴² LEININGEN-WESTERBURG Károly Naplója, in KATONA, i.m., 133.

alatt kiáltotta bele a világba, hogy ez rágalom, de Tichy őrnagy parancsára a dobpergés elnémította – s aztán örökre elhallgatott. Rövid naplójegyzésében (október 1.) arra is utal, hogy a feleség a férj nevének becsületét vagy kárhozatát viszi tovább. „*A férje becsülete az övé*” - írja. Mint igazi katona nem csak a hazát, hanem családját is védi, akik ezt a nevet tovább viselik az élők között. A férfinak pedig tiszte és kötelessége, hogy védje asszonyát:

„A nő leglényegesebb tulajdonsága és ereje: gyöngesége. Olyan lény, akit vigasztalnunk és óvnunk kell; milyen kedves dolog ez a férfi büszkeségének! A gögös nő, ki egyedül is megáll, és nem szorul a mi támaszunkra, elveszti nemének varázsát.”⁴³

Még kivégzése előtt Leiningen megvesztegette az öröket, így ő volt az egyetlen, akit az elítéltek közül honvédtábornoki egyenruhában vezettek a bitófa alá – a többiek fekete atillát viseltek. Ebben a ruhában látjuk őt Barabás Miklós festményén. A szabadságharc bukása után az özvegy kérésére Barabás Miklós átfestette Leiningen 1844-es, császári tisztként ábrázolt képét. A megújult festményen a vértanú vörös, honvédtábornoki egyenruhában áll, mellén a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályú kitüntetésével.⁴⁴ A festmény idén tért haza kalandos úton Angliából.⁴⁵

A szeretet legyőzi a gonoszság erőit. A holtig hű szeretet legyőzi azt, ami őt legyőzni látszott. Búvópatakaként rejtőzködik, míg innen vagy onnan felszínre tör..

Leiningen búcsúlevelében így köszön el szeretett hitvesétől:

„Egyetlen, utolsó leheletemig szeretett Lizám! A kocka eldőlt, és csak kevés órám marad még e világban. [...] Szívesen, ó, mily szívesen éltem volna, hisz megvolt mindenem, ami boldoggá teszi az életet, olyan boldog voltam a veled való házasságban, amilyen csak lehet az ember. Most, ebben a komoly órában, amikor minden földi dolog teljes mulandóságában áll előttem, amikor mintegy föltáruul a múlt, minden emlék megrohan, és nehezzé teszi a válást. Milyen tisztán és fénségesen áll előttem emléked, mennyire szeretném, ha ki tudnám fejezni szavakkal, milyen fájdalmas érzéssel gondolok rád! [...]

Adjon erőt a mindenható Isten, aki szívembe lát, hogy úgy halhassak meg, mint egy keresztyén. Mindig híven hódoltam őseim vallásának, a lelkész kezéből

⁴³ LEININGEN-WESTERBURG Károly Rövid napi jegyzetei, in KATONA, i.m., 154.

⁴⁴ Hazatért Barabás Miklós akvarellje Leiningen Károlyról. 2015. május 5. <http://mult-kor.hu/hazatert-barabas-miklos-akvarellje-leiningen-karolyrol-20150505> 2015. 11. 19. 13.20h

⁴⁵ Ficsor Benedek: Kalandos úton tért haza az aradi vértanú portréja. Magyar Nemzet online, 2015. május 5. <http://mno.hu/grund/kalandos-uton-tert-haza-az-aradi-vertanu-portreja-1284927> 2015. nov. 18. 21.00h

fogadtam hitem vigaszát, és kész vagyok uram és teremtőm ítélőszéke elé lépni.

Nekem pedig bocsásd meg, drága Lizám, ha ez életben megbántottalak vagy nem voltam elég gyöngéd hozzád. [...]

Es szegény gyermekeim – ó, nagy Isten! Nekik kell, hogy élj, drága Lizám, sorsod súlyosabb, mint az enyém, neked éveken át kebledben kell rejtened a bánatot, [...] Neveld őket az Úr félelmében jó és nemes emberekké; ha én már nem öröködhetem is fölöttetek, legyen anyjuk, anyjuk, aki megtanítja őket, hogy tiszteletben tartsák szerencsétlen apjuk emlékét. – Csak tehetném fejetekre áldó kezem. [...] Kérlek, felelj meg kötelezettségeimnek, hogy nevem becsülete megmaradjon. Tudod, mennyivel tartozom Fritznek és Viktornak [megj.: testvérei FNS]. Damjanich tábornoknak ezernégyszáz forintjával tartozom. – Fizesd meg ezt az adósságomat leendő özvegyének, mert ő is vértanúhalált szenved holnap reggel. [...] Victorom talán nem is tudja, hogy az életem veszélyben forog, őt nagyon érzékenyen fogja sújtani ez a csapás: de Isten, aki a sebet üti, balszámot is ad, meg is gyógyítja. [...]

Igen, Lizám, remélem, hogy te is, habár fájdalmasan, de engedelmesen és alázatosan szembe tudsz nézni sorsoddal. – Imádkozom érted és gyermekeimért forró áhítattal, és azt mondják: egy halni induló imájának és áldásának különleges ereje van. – Tudom, hogy vérezni fog a szíved; de a gyerekek iránti kötelességeid érzete meg fogja enyhíteni fájdalmadat, és nem sok idő múlva eleven másomat láthatod majd Arminunkban, aki annyira hasonlít rám. [...] ők a te szavaidból fogják megismerni apjukat, és ki mondhatná meg nekik jobban, mint te, hogy apjuk, bár az emberi törvények elítélték, szívében becsületes ember volt, aki meggyőződéséért halt meg. Rövidre van szabva az idő, melyet még e földön tölthetek, a levelet nemsokára át kell adnom, és nehezemre esik megválnom ezektől a lapoktól, hiszen ezek az utolsó szavaim hozzád. Isten áldjon és oltalmazzon, drága nemes feleségem, és adjon neked erőt, engem pedig részesítsen örök békéjében. Edes drága Lizám!

Gyermekeim! Eljetelek boldogan! Nemsokára kiszenvedek. Még egyszer köszönet hű szerelmedért, mindenért, amit értem tétél. – Istenem, Istenem! Nem bírom tovább. Isten veled, életem, mindenem! Arad, 1849. október 5. Holtig hű Károlyod.⁴⁶

A szeretet nem tartozik, nem akarja mások kárát. A szeretet tud köszönetet mondani.

Holttestét sógora Monyoróra (Arad megye) vitette, ahol – kívánsága szerint – a vaskertben négy tölgyfa közé – melyek négyszöget alkotnak – temette el. Innen Bo-

⁴⁶ Leiningen-Westerburg Károly Levele feleségének. 1849. október 5., in: Katona, i.m., 220.

rosjenőre vitték (ugyancsak Arad megye), ahol a templom sírboltjában helyezték el – emlékéét márványtábla őrzi -, majd 1974-ben maradványait átszállították az aradi emlékoszlop kriptájába. Baló Béni aradi református lelkész megrendítő levélben számolt be Leiningen-Westerburg Károlynének férje utolsó óráiról. Keresetlen szavakkal, egyszerűen, mégis ünnepélyesen idézi fel azokat az órákat. A levélben tükröződik, milyen sokat számít a lelkipásztori-lelkigondozói szó az elmenőnek és az itt maradónak: segít reménységgel elmenni, az itt maradónak pedig segít az életet tovább élni.

„Nagyságos Grófnő! [...] A gyermekektől elvette a végzés az édesapát. Mi lenne sorsuk, ha elvenné a fájdalom az édesanyát is? Az erős tölgy kidől és elrohad, ha gyökereit a benne termő férgek megörlik, a bú is féreg, és az emberélet egy gyenge növény, melyet a bú már nem egyszer temetett a sírba! A Nagyságod élete azon egyetlen reményhorgony, melyben a dicsőült Gróf gyermekeinek boldogsága csendesen pihenhet. Szedje tehát össze lelkének minden erejét megóvni e drága életet a bűnnek emésztő hatalmától. [...]

En a lelkész vagyok, kinek a fájdalmas nehéz kötelesség jutott Gr. Leiningent a szent vallás malasztjával elkészíteni azon nagy útra, melyet a mostoha sors számára kimért. Enyim volt az ő utolsó kézsorítása és csókja e földön.

[...] A gyászos emlékü nap előtti délután három órakor látogattam meg először a Grófot. Tudtára adatván az ítélet, lelkézt kívánt. Mentem megtört szívemnek fájdalmával. Azt hittem, nem leend elég erőm a nehéz kötelessége végezni, de a Grófnak vallásos fölemelkedettsége – szemeiből kisugárzott hős bátorsága – szellemi fensége erősítőleg hatottak reám. Amint észrevett, hirtelen fölkel, és férfi as erővel szorította meg kezemet, és engem – az ismeretlent elhalmozott a szeretet drága csókjaival. »Meg kell halnom – monda -, de mint keresztény halok meg – az úri szent vacsorában kívánok részesülni, és lelkemet az Istennek kezeibe ajánlani.« És imádkoztunk szent áhítattal, részesült azon szent jegyekben, mik az idvezítő Jézusra, az igazság legdicsőbb vértanújára emlékeztetik a keresztényt. [...] Az est választott el egymástól, de éjjél után három órakor viszont [újra] meglátogattam. Agyában ledölve ébren találtam. Kérdésemre: »Aludt-é?« – »Egy keveset« – felelé. Ismét beszélgettünk. Ki volt békélve nehéz sorsával, a megdicsőülés és átszellemlés minden nyomai látszottak rajta. »Az éjen megírtam – úgy monda – végbúcsúmat nőmhöz, és egy ismerős tisztnek át is adtam kézbesítés végett, önt csak arra kérem, írja meg nőmnek, mi ezután történik velem, és – mondta szakadozottan – vigasztalja. «

[...] A nagy éjszakának nehéz percei elmúltak, hajnalodott kelet felől – a Gróf megmosdott. Ama rémes oct. 6-ának reggeli hat órája volt. Menni kellett, karján vezettem, és mentünk, a Grófon kívül még nyolc áldozat, mind hősök voltak, s e hősök hőse, Nagyságodnak, míg élt, büszkesége – mostan pedig mély keserve, Gr. Leiningen volt. Egy óranegyedet tartott a menet, s talán többet is; ki tudja, talán akkor Nagyságod éppen szenderegte a bánat miatt siralmak között keresztülvirasztott éjnek fáradoalmait, és a gyermekek a borzasztó eseményekről

semmit sem tudó ártatlanság bájos álmait; mi mentünk. Annyi hete óta először lengette a reggeli szellő a Grófnak szöke ifjú fürtjeit; keserű, sóvár epedéssel nézett körül a világ minden tájai felé, és mondá mély sóhajjal: Ah, mily kedves az Istennek szabad levegője!” – „De dicsőbb világ van túl a felhőkön” – szólék.

[...] A menet megállott. Ott voltunk a rémes helyen... Nagyságod tudja, mi történt. Az én hősem volt az ötödik áldozat; »Az utolsó áldás imádságát kérem« – mondá hozzám fordulva; és így ajakinak utolsó rezgése – mint a Krisztusnak – imádság volt.

[...] állítom, hogy e megdicsőült férfiú azon tiszta jellemű, magas erényű kevesek közé tartozott, milyent bírni a hölgynek legmagasabb földi szerencse – az emberiségnek valódi ékesség. Áldott és szent legyen az ő emlékezete!!!!...

[...] Nem lehet, hogy ily férfiú hős szerelmének tárgya kicsiny lelkű hölgy lett legyen, azért – úgy vagyok meggyőződve -, amilyen hős volt a megdicsőült nagy és nemes szíve utolsó dobbanásáig, oly hősnő leend Nagyságod is a vesztés fájdalma fölötti diadalomban.

[...] Az özvegyiség oly keserű pohár, melyre mindig készen kell lenni minden hölgynek, mert a halál ezer meg ezer alakban hordja áldozatait, honnan és mikor nem is képzelnők. Ez az Istennek bölcs és jótékony intézése erkölcsi célunkra nézve. És kivált a bajnok hölgyének mindég készen kell lenni! Neki sohasem lehet váratlan, hogy szívének férfia – kinek élete fölett a csaták tüzeiben ezer halál lebeg – elvérezett.

Engedjen ugyan szabad folyamat könnyözőnének, mert nincs e földnek drágább gyöngyszeme, mint a szerető nőnek férje emlékére hullatott könnyesője, de a könnyük szerezzék meg Nagyságodnak ama legszebb diadalkoszorút, a sors és fájdalmak fölötti győzelmet. Keressen vigasztalást a szent vallásban; [...] jönni fog egykoron a viszontlátás és együtt örvendezés órája. A vallásnak ezen édes, boldogító reménye, melyben a dicsőült nemcsak keresett erőt és megnyugtatót, hanem talált is, enyhe balzsamot adhat Nagyságodnak. [...] Mivel dicsőültje után hiában terjeszti epedve karjait – szorítsa az anyai szeretet szent érzelmeivel keblére gyermekeit. [...] 1849. nov.20. Tisztelője Baló Benjámin óaradi ev.ref. lelkész.”

A szeretet Jézus szeretetéből táplálkozik az úrvacsorában, és ezzel bekapcsolódik Isten népébe. A szeretet reménységet táplál. A szeretet az örökélet ígéivel vigasztal, és emberként van a szenvedő mellett. Legnagyobb mélységekben sem retten vissza attól, hogy együtt szenvedjen a szenvedővel. A szenvedővel szemben figyelmes, szívességet lelkiismeretesen tesz meg. A szeretet büszkeségre bátorítja a sárba tiport önéretét. A szeretet ügyel arra, hogy ne keverje össze szerelme tárgyait: gyermekeit továbbra is szülőként szereti, az elveszített hitves iránti szeretetét nem hárítja át gyermekeire. Másokat szeret tovább, de nem az elveszített személy pótszereiként.

Leiningen naplóját az osztrák hatóság elkobozta. A család megkísérelte visszaszerezni, de nem tudta. Ezek után fordult a 23 éves özvegy (1850-ben) magához Haynauhoz az alábbi levéllel:

„Nagyméltóságú uram! Egy kérést merészkedem nagyméltóságod szívéhez intézni; szeretnék szerencsétlen férjem naplójának birtokába jutni. Ezek az utolsó gondolatai és szavai, végtelen, felbecsülhetetlen értékük van a feleség – az özvegy – számára! A kérés teljesítését hálásan remélve maradtam tisztelettel gróf Leiningen Károlyné.”⁴⁷

Elemzők leírják, hogy a Haynauhoz intézett kérvények közt ez a levél tömörségével, merészségével, fojtott szenvedélyével és burkoltan vádló hangjával a ritka kivételek közé tartozik. A levelet Haynauinak bemutatták, majd Leiningen perének gyászos emlékü tárgyalásvezetője ráírta az elutasító végzést: *„Magasabb utasításra ad acta.”*

A szeretet megbecsüli azt, ami az övé. Nem mond le róla hanyagul, ragaszkodik hozzá. A szeretet nem fél. Farkasszemet néz akár a „hiénákkal” is.

A napló Karl Thun gróf osztrák tábornok és aradi várparancsnok jóvoltából később mégis visszakerült a családhoz. Az 1890-es években még Leiningen fiának birtokában volt. A naplót aztán kiadták. Marczali Henrik rendezte sajtó alá. 1900-ban magyarul, 1911-ben pedig angolul is közzétette – némi kihagyásokkal. Az iratok a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárába, majd az Országos Levéltárba kerültek. Az 1848-ban írt levelek még a Magyar Nemzeti Múzeumban elvesztek – ezeknek szövegét Marczali 1900-as kiadásából ismerhetjük.

A tragédia után öt év elteltével, 1854-ben Elíz újra férjhez ment, mégpedig Leiningen barátjához és bajtársához, gróf Bethlen Józsefhez. Négy gyermekük született, István, Béla, Miklós, Anna. A hetykes évek végén Temesvárott laktak. Sissány Elíz haláláról a Vasárnapi Újság adott hírt:

„Özu. gróf Bethlen Józsefné szül. Sissány Erzsébet elhunyt november 2-án Budapesten, 72 éves korában. Az elhunyt kétszer szenvedte át az özvegység fájdalmát. Első férje az aradi vértanúk közt dicsőült meg, gróf Leiningen Károly tábornok. [...] Az öreg úrnőt sokan ismerték a fővárosban, de kevesen tudták, hogy Leiningen özvegye. A nyarat még Visegrádon töltötte, hol Görgei tábornok is többször meglátogatta. Holttestét [...] Kolozsvárra szállították.”⁴⁸

⁴⁷ Leiningen-Westerburg Károly és felesége irathagyatéka. VIII. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. Közli: Electronic Library, Országos Széchenyi Könyvtár, Országos Levéltár R 128. <http://www.elib.hu/06100/06162/html/aradiv02000/footnoteARADIV02000LBj0001.html> 2015. 11. 19. 17.15h

⁴⁸ Vasárnapi Újság. 1898. november 6. 45. évf. 791.

S hogy az utókor „megdicsőült vértanúnak” nevezi, igazolja, hogy a hamis vádak leperegtek nevérol, amelyekkel kivégzése előtt bemocskolták. Kívánsága teljesült: nevének becsülete megmaradt.

A szeretet pártfogója az igazság.

NAGYSÁNDOR JÓZSEF (SZ. 1804) - SCHMIDT EMMA (1832-1898)

Nagysándor József Nagyváradon született, magyar nemesi családban. „Éljen a haza!” kiáltással halt meg. Schmidt Emmával, aki saját unokahúga volt, éppen csak eljegyezték egymást. A házassági engedélyük már megvolt, de a házasságkötésre a szabadságharc fejleményei miatt már nem kerülhetett sor.

Nagysándor József így ír menyasszonyáról sógorának, Schmidt Jánosnak:

„... nemcsak a külseje olyan meglepően tökéletes – olyan ritka szép, hogy mindenkire a legmélyebb, legmaradandóbb hatást gyakorolja – hanem a szelleme, a szíve, a lelke is olyan ritka értékű, hogy mindenkinek csodálattal és megbecsüléssel kell adóznia neki. ...”⁴⁹

A szeretet szavakat talál megajándékozottsága érzésének kifejezésére.

Nagysándor József menyasszonyától 1849. szeptember 9-én írt levelében így búcsúzik:

„...mindent elvesztettem, csak irántad való végtelen, határtalan szeretetemet nem – ez a legmélyebb, legszentebb érzés, amit valaha éreztem, és ez el fog kísérni a sírba – az emlék, az irántad érzett rajongás lesz egy jobb, örökké tartó jövődőbe vetett végső vigaszom, melyet már nem felhősíthetnek el földi dolgok. – Fogadd őszinte köszönetemet azokért a mennyei en szép órákért, melyekkel szereteted megajándékozott. ... gondold rám szeretettel és együttérzéssel, mint ahogy én is mindig, az élet utolsó percéig szüntelenül szeretlek és imádlak. Isten legszentebb, legszebb áldása rád [...] légy boldog [...] Emlékiül küldök egy hajfürtöt – Isten veled, Emmám!”⁵⁰

Nagysándor József a kivégzése előtt visszaküldte Emmának a házasságkötési engedélyt és a jegygyűrűt, így érzelmileg is szabaddá tette menyasszonyát. A hajfürt mellett küldött még egy fésűt és egy inggombot. Barabás Miklós személyesen ismerte mindkettőjüket. Jegyességük tragikus végkifejlete mélyen megérintette a fes-

⁴⁹ NAGYSÁNDOR JÓZSEF levele sógorának Schmidt Jánosnak, in KATONA, 223.

⁵⁰ NAGYSÁNDOR JÓZSEF levele menyasszonyának, Schmidt Emmának, in KATONA, i.m., 224.

tőt, és a tragédia után megfestette az özvegy menyasszonyt. A festményen Schmidt Emma egészalakos képét látjuk. A kép középpontjában áll egy egyszerű fakorlát előtt, amilyenekhez a lovakat kötik. A gyászt a fején lévő fekete, könnyű csipkefátyol jelzi. A fakorlára dobott üres, piros bélést kivillantó honvédtábornoki köpeny jelképezi a halott vőlegényt, a szeretett férfiú hiányát. Emma két kezével a köpeny fölé egy nemzeti szalaggal ékesített koszorút emel, amivel a nemzetnek tett felejthetetlen szolgálataira is emlékeztet. Ez a koszorú jelzi az elhunyt hősi tetteinek földi elismerését és mennyei dicsőségét. A háttérben a Budai vár látható, mégpedig a nyugati része, ahol Nagysándor József 'oly' emlékezetesen hősiessé küzdött, miképpen a szabadságharc alatt is oly' bátran harcolt.⁵¹

A szeretet tud megtartani, és tud elengedni.

A menyasszony négy évig visszavonultan élt. 1853-ban ment férjhez a nála ugyan-csak 28 évvel idősebb – Klauzál Gáborhoz, a Batthyány-kormány miniszteréhez. 3 gyermekük született. Időközben Schmidt Emma Kovácsra magyarosította a nevét. Férje 1866-ban meghalt. Emma rövidesen Drezdába költözött néhány évre, ahol lányait taníttatta. Hazatérve visszavonultan élt, gyermekeinek szentelve életét, 1898-ban halt meg.

POELTENBERG ERNŐ GRÓF (SZ. 1813) - PAULINA KAKOWSKA (1822 - 1874)

Poeltenberg Ernő, osztrák származású nagybirtokos, nagy műveltségű, rendkívül egyenes jellemű ember. Így mondta: „*Csak a nyelvem német, szívem magyar, mert a szabadságért dobog.*”⁵² Poeltenberg Ernőről maradt fenn a szólás, amit a „szelíd kedélyű tábornok” a bitófa alatt végignézve társain mondott: „Szép deputáció megy Istenhez a magyarok ügyébe 'reprezentálni!’”⁵³

Menyasszonyával, a lengyel Paulina Kakowskéval akkor ismerkedett meg, amikor huszárezrede Galíciában állomásozott. 1840. december 12-én esküdtek Tarnopolban. Ő ekkor 33 éves, menyasszonya 18. Házasságukból három gyermek született. A szabadságharc előtt és alatt a család Bécsben lakott, Poeltenberg szüleinél. Az após, az idősebb Poeltenberg udvari és törvényszéki jogász, ügyvéd. Az ifjú feleség hiába kérte férjét levélben, valószínűleg osztrák nyomásra, hogy köszönjön le a magyar honvédségből. Bár kezdetben nem akart részt venni ezredével a magyarországi esemé-

⁵¹ Bartos Mihály: „Isten legszentebb, legszebb áldása rád...” 2009. szeptember <http://www.klauzal.hu/cikk/434.html?PHPSESSID=23b8049a1f901666ff13091dc0aaf963> 2015. 11. 21. 23.00h

⁵² NEMESKÜRTY István: 1848-49 „Kik érted haltak, szent világszabadság!” Budapest-Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, LaAP-ICS Könyvkiadó, 1998. 142.

⁵³ SZÉPFALUDI F.: Poeltenberg Ernő. *Vasárnapi újság*, 1868. 15. évfolyam 40. sz. 474.

nyekben, később már nem hagyta el az ügyet, amire felesküdt.⁵⁴ Már egy éve nem látták egymást, amikor az alábbi levelet írta „imádott Pauline”-nek 1849. aug. 28-án:

[...] Írj sokat! egyetlen boldog percem és erőforrásom az lesz, ha megtudom leveleidből, hogy te, a kedves és jó gyerekek és tisztelt apánk jól vagytok, nyugodtak vagytok – nem aggódtok túlzottan miattam, mert az csak növelné fájdalmamat. [...] legyőzhetetlen vágy és érzés ég bennem, hogy szívemre szorítsalak téged, akitől már egy éve el kellett válnom. [...] Csókold meg gyöngéden jó és tisztelt apám kezét, és mondd meg neki, hogy nagyon megvigasztalna, ha néhány sort kaphatnék tőle! – A gyerekeket szorítsad nevemben szívedre, mint ahogy gondolatban én is gyöngéden csókollak, imádott Pauline-om! Isten óvjon!!”

[Folytatólagosan ráírva Poeltenberg Ernőné kézírásával:]

„Drága és jó apa, átküldöm magának szegény Ernőnk levelét, melyet most, vacsora után kaptam, és én is kérem, hogy írjon neki néhány sort jóságosan – nagy vigasz lenne számára, ha szeretett kezétől kaphatna néhány szót.

Jó éjszakát kívánok, drága apám, és maradok odaadó és ragaszkodó lánya, Pauline”

Október elején felesége meg akarta látogatni, miközben a császárvárosban állandóan a kegyelemért könyörgött. Erre azonban már nem kerülhetett sor. Október 5-én Poeltenberg Ernő apjának írt levélben kérte szüleit, viseljék gondját jóságosan feleségének és gyermekeinek:

„Leopold Poelt von Poeltenberg lovagnak

Legdrágább szegény apám!

Isten a tanúm, majd megszakad a szívem, amikor ezt a szomorú, rettenetes hírt közlöm: mire ezeket a sorokat megkapja, már nem leszek. Tíz perccel ezelőtt halálra ítélték.

Hogyan kerültem ebbe a szerencsétlenségbe érzésem ellenére, nézeteim ellenére, az uralkodó és a haza iránti minden szeretetem ellenére, legjobb apám, maga is tudja! és mindenki, aki ismert engem!

Szerencsétlen sorsomra való tekintettel bocsássa meg, drága apám, ami fájdalmat okoztam magának életemben.

Vegye magához jóságosan hön szeretett szerencsétlen feleségemet és gyermekeimet. Vigasztalja ezeket a szegény, szegény teremtéket, áldja meg érte az Isten!

Jó anyám, utolsó kérésem, legyen vigaszom ebben a szomorú búcsúórában, hogy nem hagyja el angyali jóságú szegény feleségemet és gyermekeimet.

Ha tudok, írok még drága szeretteimnek. Isten vigasztalja meg őket, és törölje ki szívükből emlékem keserűségét!

Mint gyermeke, hő tisztelettel csókolom meg apai kezét gondolatban, és még egyszer istenhozzádot mondok magának! Szegény fia, Ernő.”

Arad, 1849. október 5. reggel 9 órakor.

⁵⁴ HERNÁDY, Az aradi... i.m. 2015. november 21. 17.00^h

[A túloldalon: A bíróság felbontotta.]⁵⁵

Ugyanaznap megírja levelét feleségének is:

Imádott szegény feleségem!

Nem tudom, imádott Pauline-om, hogyan írok neked, hogy a csapás ne sújtsa nagyon gorombán szerető szívedet – és csak azt kívánom, hogy szerencsétlen sorsomat olyan részvevő ajakról halld meg, amely a lehető legkíméletesebben közli veled, még mielőtt ezeket a sorokat megkapod.

Örökre istenhozzádot kell hát mondanom neked!! – megáldva téged mindazért a boldogságért, mellyel gazdagon megajándékoztál, és szívemből köszönve mindazt a szeretetet, melyet tőled kaptam!!

A Jóisten óvjon téged és a kedves és szegény gyerekeket, ne hagyja, hogy túlságosan átengedjétek magatokat a mély fájdalomnak. Terjessze ki kedves fejetek fölé mindenható és óvó kezét! ... ez utolsó és hő fohászom!!

Te is, hön szeretett Pauline-om, érzem! megbocsátod mindazt a keserűséget, amit életemben okoztam neked!

Megbocsátod, hiszen mindig a jóság angyala voltál! Ó, mennyire fáj a szívem, hogy nem láthatlak, nem csókolhatlak többé.

Légy hát erős, jó Pauline-om, légy erős irántam érzett szereteted kedvéért, gondold meg, hogy gyerekeid vannak! hogy értük kell élned!! – Isten veled hát, imádott angyalom!! Gondolatban szorosán magamhoz öllelek mindnyájatokat, téged és a kedves gyerekeket! és maga, jó Pauline-om, legyen még boldog! mert megérdemli. Isten veled!!

*Szerencsétlen Ernőd*⁵⁶

Felesége élete végéig gyászolta férjét, ahogyan egy korabeli tudósítás írta: „Derék özvegye még a mai napig is gyászruhát visel, mi a nemes arcvonásokkal bíró szép matróna hófehér hajával sajtáságos ellentétben vagy inkább jól illő összhangzásban áll.”⁵⁷

Három gyermekük közül Lipót hadnagy lett, és 1862-ben önkézzel vetett véget életének. Lányuk, Ilona Fackh Guidóhoz, Poeltenberg egykori segéd tisztjéhez ment feleségül. Guidó fiuk pedig erdészeti tanácsos lett. A család Magyarországra telepedett át, Ilonáék Badacsonytomajon, az özvegy Pesten élt, nyaranta gyakran lehetett látni a budai Császárfürdőben. Egyébként visszavonulva élt, sok fáradtsággal nevelve gyermekeit.⁵⁸ 52 éves korában hunyt el. Az özvegy koporsóját Krivácsy József volt ezredes felhívására honvédtisztek is kísérték.

⁵⁵ POELTENBERG Ernő levele apjának, Leopold Poelt von Poeltenberg lovagnak. in Katona 228,

⁵⁶ POELTENBERG Ernő levele feleségének, in: KATONA, i.m., 229.

⁵⁷ Idézi: HERNÁDY, Az aradi... i.m.

⁵⁸ HERNÁDY, Az aradi... i.m.

SCHWEIDEL JÓZSEF (SZ. 1796) - DOMICELLA BILINSKÁ (1804 - 1888)

A Bács megyei Zomborban született. A kormány mindenkori székhelyének parancsnoka. Ő volt az egyetlen, akit az aradi vészbíróság kegyelemre javasolt Haynaunak.⁵⁹ Haynau - régi tisztvárosa és barátja⁶⁰. Ennek ellenére a „bresciai hiéna” elutasította a kegyelmi kérvényt. Pontosabban az volt a kegyelem, hogy, agyonlövete. Így kegyelmezett meg Haynau összesen négy elítéltnak, ezek voltak: Schweidel, Kiss, Dessewffy és Lázár.

Schweidel József huszonnyolc esztendősen vette feleségül a lengyel származású Domicella Bilinskát 1827-ben. Házasságukból öt gyermek született, közülük két lány fiatalon elhunyt, egyetlen fiúgyermekük, Albert pedig édesapja nyomdokán maga is huszár lett, és 21 éves huszárcapitányként apjával együtt raboskodott az aradi várbörtönben. A fiút Haynau később nevére akarta venni és örökösévé tenni „cserébe” apja haláláért, hogy ne a megbélyegzett Schweidel névvel kényszerüljön élni. Schweidel Albert azonban nem fogadta el, inkább elment gazdatisztnak, és egy uradalmi intézőségben élt saját megharcolt nevén afféle gazdálkodóként.⁶¹ Haláláig tagja volt az 1848/49-es Honvédegyetek Országos Egyesülete központi választmányának. Örízte az édesapja vérével befröcskölt keresztjét, amelyet az apa utolsó kívánságaként reá hagyott. A fiú honvédszázados volt apja ezredében. Apjával egyidejűleg raboskodott az aradi várban. A kivégzés előtti nap délutánját apa-fia együtt töltötte.

Schweidel végrendeletében az alábbiakat írja családjáról: „*ami hitvesemet és gyermekeimet illeti, mindig a legboldogabb embernek tarthattam magam.*” Szeretett feleségének „*boldoggá tételét tartotta legfontosabb, egyetlen céljának*”. Végrendelete második felében, mintegy búcsúlevélként, hitveséhez így szólt:

„Es most, miután siettetni látszanak kivégzésünket, nem maradt más számomra, mint kinyilvánítanom, hogy szeretett drága feleségemnek odaadó, hűséges szerelméért, ragaszkodásáért szívem legbelsejéből köszönetet mondjak, te szegény, saját szerencsétlen sorsomba taszítottalak, ő, az angyali lélek, jobb sorsot érdemelne, Isten jutalmazd meg őt irántam tanúsított szerelméért.”

Halálát is felajánlotta szeretteiért: „*Bárcsak halálom lenne az engesztelés mindenki másért; bárcsak én lennék egyedül, aki az enyéme kis vétkeiért vérével fizet; s ebből virágzana ki az enyéme java és üdve!*”⁶²

A börtönben már nem láthatta hitvesét, mert Domicella a gyerekekkel Pesten volt. Domicella Bilinska a kivégzés után is Pesten maradt. Tejgazdaságot vezetett, abból tartotta fenn családját. A Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Később fiát is mellé temették.

⁵⁹ Október 6. Aradi vértanúk emléknapja., <http://oktober6.kormany.hu/schweidel-jozsef-2012>

⁶⁰ Réthy Endre és Takács László: Aradi vértanúk, <http://mek.oszk.hu/03700/03749/html/>

⁶¹ N.n.: Az aradi tizenhárom vértanú története 1848-1910. Kolozsvár. Jókai Irodalmi és Nyomdai Műintézet Nyomása, é.n. 20.

⁶² Aradi Vértanúk Emléknapja. <http://oktober6.kormany.hu/schweidelne-domicella-bilinska>

VÉCSEY KÁROLY GRÓF (SZ. 1807) – DUFFAUD KAROLINA (1815-1900)

Vécsey Károly Pesten született – a tárgyalási jegyzőkönyve alapján⁶³ – magyar főnemesi családban. Nővére udvarhölgy volt, Ferenc József egyik nevelője.⁶⁴ 1848 nyarán csatlakozott a magyar szabadságharchoz, öccsei a császári seregben maradtak. Bem hívta, hogy meneküljön vele, de ő ezt nem tette. A hadbírótság előtt higgadt fölénnyel mondta: „*sajnos a magyar nyelvet nem bírtam tökéletesen*” – majd folytatta - *”a magyar hadsereg nem volt felkelő hadsereg, mint azt önök számba adni igyekeznek”*, és kifejtette, hogy pontosan tudja, milyen ítélet vár rá, hagyják tehát abba a bíraskodási komédiát. Csaknem ugyanezt mondta Aulich Lajos is.⁶⁵

Mivel Vécseynek személyes ellenségei is voltak a császári udvarban, sőt saját apja is – aki később megőrült – követelte fia kíméletlen megbüntetését, végignézve bajtársai haláltusáját, utolsóinak kellett meghalnia. Vécsey, amikor a bitófához lépett, zavartan kereste, kit csókoljon meg búcsúzóul, mint ahogy őt sorba csókolták azóta már kivégzett társai. Majd hirtelen odalépett Damjanichoz, s annak minkét lelógó kezét többször megcsókolta⁶⁶ - pedig a szolnoki győzelem után nagyon összevesztek.⁶⁷ Vécsey a kézcsókját jelképnek szánta, és az is maradt: egy magyar főnemes szövetkezett a halálban egy félparaszt szerb katonával.⁶⁸ Vécsey ekkor 42 éves volt.

A „szeretet tökéletesen összefog mindent” (Kol 3,14). Összekapcsolja a Krisztus-test tagjait, nemzetiségre, származásra való tekintet nélkül. Kibékíti az ellenfeleket, az Isten országa távlatában új alapokra helyezi az emberi kapcsolatokat.

Vécsey 1848 forradalmi hangulatában ismerkedett meg Duffaud Karolinával, egy francia mérnök lányával. A hölgy első férje Hesse János állami számadó, zombolyai földbirtokos volt, akitől egy Gizella nevű lánya is született. Vécseyék szerelme nem múló fellángolásnak bizonyult. A hölgy nemzeti elkötelezettségét jellemzi, hogy három fivére is harcolt a magyar szabadságért, és egyikük hősi halált halt. Egy szemtanú visszaemlékezése szerint 1849 nyarán Soborsinban (Arad megye) „az este gróf Vécsey tábornok, talán érezve sorsát, melynek elébe ment, megesküdött szeretőjével”. A tárgyalási jegyzőkönyvben is nősként szerepel.⁶⁹ A kivégzés előtti nap valószínűleg találkozhattak, ami nem meglepő, hiszen Karolina az ostromseregbe is elkísérte férjét.

⁶³ VÉCSEY Károly – A tárgyalásvezetői előterjesztés. Votum informativum, in: KATONA, II., 118.

⁶⁴ RÉTHY

⁶⁵ NEMESKÜRTY, i.m., 330.

⁶⁶ BALÓ Béni református lelkész visszaemlékezése Kacziány Géza lejegyzésében, in: KATONA., 283.

⁶⁷ HERMANN Róbert: Az 1848-49-es... 39.

⁶⁸ NEMESKÜRTY, i.m., 332.

⁶⁹ VÉCSEY Károly – A tárgyalásvezetői előterjesztés. Votum informativum. Katona Tamás II. 118.

Vécsey közvetlenül kivégzése előtt írta búcsúlevelét Karolinának:

„Drága, imádott Linám! szeretett, erényes, legkedvesebb feleségem! Látom, ez életem utolsó pillanata – meg kell halnom, tehát még egyszer Isten veled, óvjon Isten, vezessen minden lépésedben – utolsó leheletem, Lina, hogy odaát egy jobb életben bizonyosan újra egyesülünk. – Isten veled, jó lélek; és bocsáss meg mindazért a fájdalomért, amit talán akaratlanul is okoztam neked; csókollak, csókolom kedves lányomat – lányodat –, Gizellát. Isten veled.

Szerencsétlen Károlyod

A kifizetett bérletről szóló nyugtát itt küldöm – elfelejtettem tegnap személyesen odaadni. Kérlek, drága feleségem, ne küldj Milliért, hanem menj mindjárt ma Zsombolyára.”⁷⁰

Az özvegy élete végéig gyászolta Vécseyt. Sokat nélkülözött, zaklatták az önkényuralom idején, és birtokait is elkobozták. 1897-ig Aradon lakott, majd Temesvárra költözött. A kiegyezés után a magyar kormány nyugdíjat biztosított neki, de csak hosszas, több évtizedes pereskedés után, 1899-ben, tehát a vértanú halála után 50 évvel ismerte el az özvegy és lánya jogait, és adta vissza birtokait. Vécseyné visszaköltözött zsombolyai birtokára, és egy évvel később, 1900. október 18-án ott halt meg: „A hatfogatú gyázkocsit két oldalt az agg honvédek kísérték, utána pedig gyászbaborult leánya ment a rokonság közt.”⁷¹

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF (1807) – GRÓF ZICHY ANTÓNIA (1816 - 1888)

Bár Batthyányt Pesten végezték ki, nem Aradon, neve szorosan összefonódott az aradi vértanúkkal. Batthyány az első felelős magyar kormány miniszterelnöke. 1833-ban egy fogadáson pillantotta meg gróf Zichy Antóniát. Az ifjú gróf szerelemre lobbant, és egy hét múlva megkérte a kezét, egy év múlva pedig feleségül vette a tizennyolc éves grófnőt. Az elkövetkező években kettesben beutazták egész Európát. Szerelmükből öt gyermek született, de csak hárman éltek meg a felnőttkort: Emília, Ilona és Elemér.

Miután Batthyány 1849 januárjában osztrák fogságba került, Zichy Antónia mindenhová, ahová csak engedték, követte rab férjét. Október 5-én, utolsó találkozásukkor szinte szótlánul fogták egymás kezét – búcsúztak. Zichy Antónia így emlékezik:

„Csak fél hangon beszélhattünk, és fél szavakkal, hogy a körülállók ne hallják, inkább szememből olvastam, mit akart mondani, egymás kezét szorítottuk és a könnyek szemünkben többet mondtak, mintsem mondhattunk volna a sok tanú előtt. ... Csak akkor tudtam meg, mennyire

⁷⁰ VÉCSEY Károly levele feleségének, in KATONA, 229.

⁷¹ Aradi vértanú emléknapja, Vécseyné Duffaud Karolina. <http://oktober6.kormany.hu/vecseyne-duffaud-karolina>

*szerettem őt. Szerettem volna ott nála maradni, és vele együtt meghalni.*⁷²

Batthyány pedig búcsúlevelében, melyet 1849. október 5-én este 9 órakor írt, így köszönt el feleségétől:

*[...]„Ismételem tehát e sorokban mélyen érzett kijelentését legforróbb há-
lámnak és csodálatomnak a te tiszta szerelmed mind azon kincsei iránt, melyeket
megérdemleni soha sem tudtam; s oly igaz, aminthogy a halál küszöbén állok,
ez bennem a hibának egyetlen tudata, mit magammal a sírba viszek. [...] A
gyermekeket csokold s áldd meg nevemben. Ne szégyenljék, nem kell szégyelniük
magukat atyjok miatt. Előbb vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom
gyalázata, kik engem hálátlanul s igazságtalanul gyilkolnak meg. Hagyd el most
az országot a gyermekek miatt; itt az ő jövőjük csirájában megmérgeztetnék.
A te vagyondod elég leend nekik; jobb egy szerény sors, mint az alamizsna azok
kezeiből, kik őket árvákká tették. [...] És most még egy búcsúcsókot! Isten veled!
Szívemben egyedül képeddel, ajakimon a te neveddel halok meg. A viszontlátás-
ra! Battyhány Lajos.*⁷³

Hatalmas, elkobzott vagyonából férje akaratának megfelelően nem kért vissza semmit az osztrák államtól. Özvegyiségének súlyos szerepét viselve, nemcsak a férje iránti, hanem saját példaadása, jótékonyága és hazaszeretete miatt is tisztelet és szeretet övezte. Tüntetésszámba ment, ha a mindig gyászruhát viselő, de soha sem panaszkodó özvegy megjelent egy-egy társasági eseményen. Bárhol megjelent, az az önkényuralom elleni tiltakozássá vált. A kiegyezés után sem változtatott nézetein. Amikor 1867. június 8-án, a koronázás estéjén fényárban úszott a főváros, csak egyetlen palota ablaksora maradt sötét: az övé. Soha nem fogadta el a kiegyezést, ahogy azt sem, hogy a férjét kivégeztető Ferenc Józsefből szeretett király lett. Inkább lassan visszavonult a nyilvánosság elől, de nem tett semmilyen erkölcsi engedményt a hatalomnak. Leányait is magyar családok sarjaihoz adta feleségül, esküvőjük a magyar közélet fő eseményének számított. Élete utolsó szakaszában is sokat jótékonykodott, Damjanich János özvegyével megalapította a Magyar Gazdasszonyok Egyesületét.

A kiegyezés utáni politikai légkör már nem az ő világa volt, hiszen Ferenc Józsefből, a zsarnokból az ország királya lett. Ahogyan egyik barátnőjének megfogalmazta a diktatúra idejével összehasonlítva:

„Akkor az egész ország szenvedett, és az én hangom szimpátiát gerjesztett, és minden ember sietett vigasztalni, most az ország örvend, meg vannak elégedve az emberek, az én szomorú hangomat nem szívesen hallják, mert mintegy szemrehányás hangzik!”⁷⁴

⁷² múlt-kor történelmi portál, október 6. egy asszony szemével. 2007. október 5. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18507&pldx=2&print=1> 2015. november 24. 22.45h

⁷³ Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, 1870. Vasárnapi Újság Kiadó-hivatala.19.

⁷⁴ Batthyányné gróf Zichy Antónia. <http://oktober6.kormany.hu/batthyanyne-grof-zichy-antonia>

Zichy Antónia 1888. szeptember 29-én hunyt el. Kívánsága szerint férje búcsúlevelét a szívére helyezve temették el.

Illyés Gyula alábbi négy sorosában a költő, az ige szolgája a próféta metaforájaként is tekinthető. A jövődő igehirdetői azok a próféta-Petőfik, akiket az előző nemzedék nevelt a maga igei-történelmi látásával és bölcsességével:

Kezét – mert ő ölt, maga a király –
egy nép arcába törölte bele.
Nem volt e földnek Petőfije már!
Így kezdett lenni Ferenc Józsefe.

/ Illyés Gyula: Október 6./

Damjanich Jánosné Csernovics
Emília (1819-1909)

Desseuffyné Szinyei Merse
Emma (1822-1871)

Lázár Vilmosné báró Reviczky
Mária (1812-1873)

Poeltenbergné Paulina
Kakowska (1822-1874)

Batthyány Lajosné Gróf Zichy
Antónia (1816 - 1888)

Schweidel Józsefné Domicella
Bilinská (1804 - 1888)

Leiningen-Westerburg Károlyné
Sissányi Eliz (1827-1898)

Nagysándor Józsefné
Schmidt Emma (1832-1898)

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: A szent család macskával (1644)

1. BEVEZETÉS

Ebben az évben van 25 éve annak, hogy az 1951/52-ben államosított Sárospataki Református Kollégium visszakerült egyházi tulajdonba. Amíg az egykori államosítás előre eltervezett forgatókönyv szerint zajlott, a visszavétel sokkal komplikáltabban lett valósággá. Mindkét folyamatban mégis láthatunk valamifajta fokozatosságot.

A kommunista hatalom, az általa számtalanszor gyakorolt „szalámi taktikával,” 1951-52-ben fokozatosan államosította a Kollégiumot. Először 1951 nyarán az Egyetemes Konvent „felajánlásaként” a Teológiai Akadémiát szüntették meg. 1951 decemberében pedig a Kollégium gazdasági gerincét roppantották ketté a Gazdasági Választmány megszüntetésével. Majd 1952-ben a Gimnáziumot vette állami kezelésbe a hatalom. Sőt, 1953-ban magát az eljárás ellen tiltakozó Tiszáninneri Református Egyházkerületet is megszüntették, püspökét likvidálták.

A részeire szétszedett Kollégium utolsó egysége azonban, a „Tudományos Gyűjtemények”, úgymint a Nagykönyvtár, a Levéltár, az Adattár és a Múzeum együttese, mégis maradt az egyházkerület tulajdonában. Az elvtársak azzal bizony „hibát” követtek el, hogy nem voltak következetesek az államosítás folyamatában. Mert így állhatott elő az paradox helyzet, hogy a kollégiumi udvart ketté kellett osztaniuk. Míg a bal oldalon állami, addig a jobb oldalon egyházi intézmény működhetett, ami közel 38 éven keresztül „hordozója” lehetett a „pataki kollégiumi gondolatnak.” Öröközje annak a „pataki református örökségnek”-nek, ami a 16. század óta meghatározta ennek az intézménynek a működését. Mutatja ezt a tudathasadásos állapotot a Kollégium 450 éves jubileumi ünnepe 1981-ben, amikor az állam szeptember 1-én évnnyitó keretében tartot-

Hörcsik
Richárd

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM A RENDSZERVÁLTÁS IDEJÉN

ta a maga szimpla ünnepségét, „*vállalva meg nem is*” a 450 éves múltat. Az egyházkerület szeptemberben jóval nívósabban és méltóságteljesebben emlékezett. Jól mutatja a különbséget a gimnázium és az egyházkerület jubileumi kiadványa is.¹

A Kollégium 38 évi szüneteltetés utáni visszavétele egy ún. *fordított szalámi-taktikával történt*, azaz az egykor felszeletelt részeket csak fokozatosan lehetett egy egésszé összeragasztani. A rendszerváltoztatás évétől lehetünk tanúi ennek a folyamatnak: 1989-ben az egyházkerület rászánja magát a régi tulajdonának a visszaszerzésére. 1990. március 21-én az egyházkerület megköti Sárospatak Város Tanácsával a „Megállapodást”, ennek eredményeképpen szeptember 1-től újraindul a Református Kollégium Gimnáziuma. 1991. október elején pedig 49 elsőéves hallgatóval 40 évnyi kényszerű szünet után – egyelőre ideiglenes jelleggel, egy ún. előkészítő évfolyam beindításával² - a Teológia is elkezdte a munkáját. Ezzel 1992-re *de facto* visszaállt a Sárospataki Református Kollégium 1952-ben megszüntetett egysége: tehát a gimnázium, a teológia, a tudományos gyűjtemények, úgymint a nagykönyvtár, a levéltár, a múzeum és az adattár működésével! Azonban ezek kollégiumi egységgé való öszszegyúrása még jó ideig eltartott.

2. A RENDSZERVÁLTOZTATÁS ÉS AZ EGYHÁZAK

Huszonöt év távlatából érdemes megvizsgálni azt, milyen okok vezettek oda, hogy mindez megtörténhetett. Elsősorban számba kell vennünk magát a „*rendszerváltást*” mint kedvező külső, politikai körülményt. Hiszen ennek eredményeképpen indulhatott el 1989/90-ben az egyházi iskolák visszavételének, illetve alapításának a hulláma Magyarországon (a protestánsok részéről például a Fasori Evangélikus Gimnázium vagy a Baár-Madas Gimnázium).³

De emellett számos más körülmény is közrejátszott, amelyek jelentősen elősegítették, illetve gyorsították a visszavételt. Ilyen volt a rendszerváltás civil kezdeményezéseit visszatükröző, a *Pataki Diákok Baráti Köreinek* és az általuk kezdeményezett „*A Sárospataki Református Kollégium Alapítványa*” egyre aktivizáló munkája; a külpolitikai dimenzióban mozgó amerikai „*Friends of Sárospatak*” támogatása; a kedvező helyi körülményeket kialakító *városi vezetés*; valamint a pataki polgárok és civil egyesületek pozitív hozzáállása. Természetesen ide kell sorolnunk a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspökének és főgondnokának hathatós támogatását is.

Az 1989-es esztendő a rendszerváltoztatás első éve „... *politikai kulcsszava, s minden felelős tényező ösztönte törekvése a békés átmenet volt*” – írja 1990-ben Pozsgay Imre.

¹ A Sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve, Sárospatak, 1981. 328. A Sárospataki Református Kollégium, Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerkesztette a Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöksége. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztály, Budapest, 1981. 322.

² SZABÓ Dániel: Teológia nyílik Sárospatakon. *Sárospataki Református Lapok* (SRL), XLIV. évf. 3. sz., 1991. december, 10.

³ NAGY Péter Tibor: Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején, *Magyar Pedagógia*, 95. évf. 3-4. szám, 293-313.

– „Ezzel tartozott minden politikai erő a nemzetnek, ezzel kívántuk európaiságunkat megmutatni, és ezzel vívtuk ki a világ elismerését.”⁴ A sokak által emlegetett gorbacsovi peresztrojka hazai térnyerésének köszönhetően 1989 nyarára egyértelműen a pártállami intézményrendszert radikálisan felszámolni akarók kerültek döntési pozíciókba.

A rendszerváltozás folyamatában hatályon kívül helyezték az egyházak működését korlátozó jogszabályokat és intézkedéseket is. A Németh-kormány javaslatára az Elnöki Tanács 1989. június 30-i rendelete jogutód nélkül felszámolta az Állami Egyházügyi Hivatalt, megszüntette az állami hozzájárulás kötelezettségét az egyházi állásokhoz.⁵

Július 1-jével megszűnt az egyházi kiadói tevékenység és az egyházi sajtótermékek ellenőrzése.⁶ Az állam már nem rendelkezett a továbbiakban speciálisan egyházi területre érvényes igazgatási jogokkal. Ugyanekkor a 66/1989. MT sz. rendelet kibővítette a művelődési miniszter feladatkörét: mindazokat a jogokat, amelyeket az egyházakkal kapcsolatban az állam gyakorolhat, a művelődési miniszterre ruházta.⁷ E feladatok koordinálására Glatz Ferenc művelődési miniszter 1989. július 1-jén felállította a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Egyházi Főosztályát, aminek elnevezése 1990-ben Egyházi Kapcsolatok Főosztályára, majd Egyházi Kapcsolatok Titkárságára módosult.

A rendszerváltozás első szakaszában, az átmenet hónapjaiban kapott szerepet az 1989. október 20-án létrehozott közös állami-egyházi tanácskozó testület, az Országos Vallásügyi Tanács. Elnöke Németh Miklós miniszterelnök volt, aki a tanács megalakulásakor beszédében „*megkövette az egyházakat az ellenük elkövetett bűnök miatt*”⁸

A magyarországi egyházak, felekezetek szabad működésének utolsó formai akadályai az 1948-ban és 1950-ben kötött megállapodások voltak. Számukra ez volt a rendszerváltás kézzelfogható mérföldköve, amikor 1990. február 6-án Németh Miklós miniszterelnök és Paskai László bíboros, esztergomi érsek prímás közös nyilatkozatban hozták nyilvánosságra, hogy kölcsönösen semmisnek tekintik az 1950. augusztus 30-án aláírt egyezményt. 1990. március 19-én pedig Kocsis Elemér, a zsi-

⁴ POZSGAY Imre: 1989 – sorsdöntő lépés a demokrácia felé, in KURTÁN Sándor, SÁNDOR Péter, VASS László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve*, AULA–OMIKK, 1990. 54.

⁵ Vallás és egyház a rendszerváltozás után Magyarországon, Ökumenikus tanulmányi füzetek, 6. szám, 1993. december, 11.

⁶ Megszűnt az egyházak azon kötelezettsége, amelynek értelmében egyetértést kellett beszerezniük a helyi tanácsoknál, ha istentiszteletre szánt épületet kívántak kialakítani. Megszűnt az előzetes állami hozzájárulás azon esete, ha külföldiek magyar egyházi főiskolára kívántak felvételt nyerni.

⁷ Ezek: az állami költségvetésből az egyházpolitikai célú eszközökkel való gazdálkodás, a felekezetek állami bejegyzése, az egyházak és az állam közötti kapcsolatok alakítása, az állam egyházpolitikai céljainak megvalósítása.

⁸ Vallás és egyház... 12.

nat elnöke tette ugyanezt az 1948. évi megkötött Egyezményvel. „Végérvényesen befejeződött egy korszak” – írta a Reformátusok Lapja tudósítója.⁹

A kommunista múlt intézményeinek és jogalkotásának fölszámolása mellett folyamatosan születtek a polgári demokráciát előkészítő jogszabályok. 1989. október 23-án kihirdették a Magyar Köztársaság Alkotmányát, amelynek 60. §-a (2) bekezdése meghatározta a lelkiismereti és vallásszabadság lényegét.¹⁰

A rendszerváltás folyamatában szintén fontos mérföldkövet jelentett az 1990. január 24-én elfogadott IV., *A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról* szóló törvény, amely alapvető emberi szabadságjognak minősíti a lelkiismereti és vallásszabadságot. Valamint hatályon kívül helyezte az 1949. évi 5. sz. törvényerejű rendeletet: a vallásoktatást fakultatív tárgyként szabaddá tette az állami oktatási-nevelési intézetekben. Egyben kimondta az egyházi személyek szabad, törvénybe nem ütköző működését a nevelés-kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetve gyermek- és ifjúságvédelem területén.¹¹

A történelmi múlttal való szembenézés – *Pozsgai Imre* köréből irányított – részeként a korszak vezető reformlapja, a Magyar Nemzet mintegy előkészítette azt a történelmi igazságtételt, hogy „*az egyházi iskolák államosítása beleillett a Rákosi-rendszerféle törvénytelenségek sorába*”.

Az erősen kompromittálódott ÁEH helyett az egyházakkal kapcsolatos ágazati politika mindinkább a Művelődési Minisztériumba helyeződött. *Glatz Ferenc* művelődési miniszter nyilatkozatai a történelmi egyházak köreiben már ekkor komoly szervezkedést generáltak, és számolni kezdtek államosított ingatlanjaik sorsával. „*Az egyházi ingatlanok visszaadása nemzeti érdekünk*” – nyilatkozta a kultuszminiszter 1989 nyarán Megersdorffban, összel – a Fasori Evangélikus Gimnáziumban megtartott országos évnyitó után – pedig már megbeszélést tartott katolikus főpapokkal az ingatlanok leendő visszaszolgáltatásáról.¹² Az iskola visszaigénylés elsőnek a budapesti Mórincz Zsigmond Gimnáziummal kapcsolatban merült fel. A református egyház kifejezetten világi, részben emigráns értelmiségi csoportok szorgalmazására 1989 januárjában igényelte vissza a volt Baár-Madast, s a pozitív válasz októberre meg is érkezett. Igazgatónak a református értelmiség egyik vezető alakját, a szekularizált értelmiségi körben is nagyra becsült történelmi nevet viselő *Bibó Istvánt* kérték fel.¹³

Az 1948-as, illetve 1950-es megállapodások felmondásával megszűnt a felekezeti iskolák számának a korlátozása is. Az 1985-ös oktatási törvény 1990 eleji módosítása az egyházak alanyi jogává tette az iskolaalapítást. Közel sem volt ennyire természetes azonban az egyház finanszírozási rendszerének megváltoztatása – ennek sem általánosan elfogadott demokratikus nyugati modellje, sem könnyedén követhető magyar hagyományai nem voltak.

A költségvetést módosították és egyenlősítették az állami és egyházi iskolák államtól kapott támogatását. A minisztérium már ekkor – azaz a választások előtt – fel-

⁹ KOMLÓS Attila: Egy korszak vége, Felbontották az 1948-as Egyezményt, *Reformátusok Lapja*, XXIV. évf. 13. sz. 1990. április 1. 1.

¹⁰ Vallás és egyház... 12.

¹¹ uo., 13-15.

¹² *Vasárnapi Hírek*, 1989. január 29. 1.; *Esti Hírlap* 1989. október 4. 4.

¹³ *Mai Nap*, 1989. október 13. 7.

ismerte, hogy az egyházi iskolafenntartóval kötött külön-megállapodás jelentős befolyást, mérlegelési jogot biztosít a tanügyigazgatásnak. Az 1990-es oktatási törvény szerint a helyi tanács vagy a Művelődési Minisztérium dönti el, hogy az adott településen az állami oktatás feladatainak ellátásához kell-e magániskola, s a Művelődési Minisztérium egyes munkatársai szerint a támogatás csak az Művelődési Minisztérium engedélyének birtokában járt.¹⁴ Az egyházakról szóló 1990/IV. törvény azonban végül megszorítás nélkül garantálta a teljes normatívát az egyházi iskolafenntartóknak. Az 1990-es tavaszi választások után, ahogy ez várható volt, nemcsak az egyházak, hanem az ún. egyházas értelmiség iskola-szervező aktivitása is felgyorsult.

3. AZ ÚJRAINDULÁST ELŐSEGÍTŐ TENYEZŐK

Az 1951/52-ben államosított Kollégium újra egyházi kezelésbe vételének – a rendszerváltozás folyamatában – számos jelentős támogatója volt. Érdekes számba vennünk azon intézményeket, egyesületeket és társaságokat, akik elősegítették a visszavétel gondolatát. Akár itthon, akár külföldön számukra a közös kapcsot: a történelmi Református Kollégiumhoz való erős kötődés jelentette.

Ezen civil szervezetek szinte azonnal felismerték azt a történelmi lehetőséget, amit a nyolcvanas évek közepétől az enyhülés hozott, az ún. peresztrojka gorbacsovi politikája magyarországi leképződése jelentett. Itthon ehhez az egyesületi törvény újraszabályozása adta meg a törvényi feltételeket.¹⁵ Míg külföldön a Grósz- és a Németh-kormány „kényszerű” nyugati nyitása hozta meg a hatékony segítség lehetőségét.

3.1. A Sárospataki Öregdiákok Baráti Körei adták a legrégebbi „társadalmi háttér” a kollégiumi gondolatnak. Az öregdiák baráti körök közül az első Budapesten jött létre, majd Miskolcon, Debrecenben, Nyíregyházán, Sárospatakon, Ózdon is megalakultak és működtek ezek a jogi személyiség nélküli társaságok.¹⁶ Dr. Harsányi István kezdeményezésére az 1960-as évektől először asztaltársaságként, később a Hazafia Népfront keretében működő budapesti társaság bizonyíthatóan minta, bátorító erő, módszertani segítség volt számos civil szerveződés létrejöttéhez.

A budapesti egyesület prominens tagjai – mint Harsányi István, Béres Ferenc, Pécsi Sándor, stb. – már 1968-ban megmutatták igazi erejüket, amikor a velük egyetértő volt pataki diák politikusokkal tevékenyen lobbiztak Sárospatak újra várossá nyilvánításáért.

De a budapesti mellett a miskolci egyesület is jelentős befolyással bírt a megyei állami vezetőknél. Palumbo Gyula, Deák Gábor, illetve Újszászy László és Prónay

¹⁴ *Heti Világgazdaság*, 1990. 23. június 9. 19.

¹⁵ 1989. január 24-én hirdették ki az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvényt, amely ismét lehetővé teszi a szabad egyesületalapítást.

¹⁶ KONCZ Gábor: Alapítványunk bölcsőjénél, in *A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve, 1989-1998*. Sárospatak, 1999. 9.

Gábor személyén keresztül a Miskolcon lévő egyházkerület ún. „társadalmi hátterét” adták.

3.2. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány az öregdiákok baráti köreiből nőtt ki önálló szervezetté, ami a Kollégium visszavételének előkészítésében és anyagi vonatkozásában talán a legtöbbet tette.

A budapesti öregdiákok baráti köre 142. klubestjén, 1988. november 14-én me-
rült fel egy a Kollégium visszaszerzést elősegítő alapítvány létrehozása.¹⁷ Aztán 1989.
február 3-án, az alapítók akaratának megfelelően, sor került az alakuló közgyűlésre.
A 114 alapítónak az volt a kitűzött célja, hogy elősegítse az 1951-52-ben a pártállam
által megszüntetett Sárospataki Református Kollégium újraindítását. Tagjai elsősor-
ban az öregdiák egyesületek sorából kerültek ki, de számos prominens szimpatizánst
is sikerült megnyerni.

Az alapítványt 1988/89 fordulóján hozták létre, egy olyan pillanatban, amikor a
Kollégium visszaszerzéséért folytatott tárgyalások holtpontra jutottak mind a pártál-
lam vezetőivel, mind pedig a református egyház lelkesi vezetőjével.¹⁸

Hiszen ne felejtjük el, hogy 1987/88 fordulóján egyfajta versenyfutás kezdődött
a református egyházban: a második református gimnázium létrehozásáért. A Zsinat
pedig nem Sárospatakot preferálta! Ugyan 1988 júliusában Grósz Károly minisz-
terelnök az USA-ban tartózkodván kimondta, hogy „a sárospataki kollégiumot az
állam hajlandó visszaadni az egyháznak, ha van rá társadalmi akarat és működtetési
fedezet.”¹⁹

Az alapítvány megszületése ezért is volt történelmi jelentőségű, mert „... igazol-
ta, hogy a Sárospataki Református Kollégium újraélesztése társadalmi igény, amelyért a
magánszemélyek és egyházközségek anyagi áldozatra is készek. Ez az állami szervekkel
folytatott tárgyalások során jelentős érvek bizonyult, és egyéb indítékokon túl, az illeté-
keseket a Kollégium visszaadására ösztönözte” - fogalmaz Tukacs Béla.²⁰ Az Alapítvány
létezése tehát igazolta, hogy a magyar társadalom részére fontos a Kollégium műkö-
dése, szerepvállalása az ifjúság nevelésében. Szóval Patak ügye közügy!

3.3. A Kollégium újraindításában feltétlenül meg kell emlékezni az USA-ban lévő szervezetek működéséről. A Pataki Diákok Köre utódként, főleg a leszármazottak

¹⁷ BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája, Intézmény-
történet és közművelődési dimenziók.* A kutatómunkát támogatta a Sárospataki Református
Kollégium Alapítvány (intézménytörténet) és a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szak-
mai Kollégiuma, Budapest–Sárospatak, 2011. 85.

¹⁸ Lásd erről bővebben Kürti László visszaemlékezését: „Historia Restitutionis Scholae Pataki-
ensis – A sárospataki iskola visszaszerzésének története.” in DEÁK Gábor, DEMETER Gyula, SIMONNÉ
GAJDA Edit (szerk.): *Tanúim lesztek, Emlékkönyv, Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a
465 éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében,* Miskolc, 1996. 80-83.

¹⁹ *Magyar Nemzet*, 1988. július 26.

²⁰ TUKACS Béla: *A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve, 1989-1999,* Sárospatak,
1999. 19.

részvételével alakult meg a „*Friends of Sárospatak*” (Sárospatak Barátai) alapítvány, aminek vezetői az egykori szenior Bertalan Imre és M. Eugene Osterhaven professzor, a Kollégium háború utáni egykori vendégtanára voltak. Az ő közreműködésükkel jött létre az a szervezet, ami a visszavételhez, az újrainduláshoz szükséges plusz anyagi fedezetet biztosította. „*Az iskola helyreállítását célzó igyekezetek Patak amerikai barátai részéről 1987-ben már tettere készen jelentkeztek*” – írja Bertalan Imre.²¹

1988. január 15-én alakult meg a michigani Holland város Western Theological Seminary könyvtárában a „Sárospataki Kollégium Újraalapítási Bizottsága” (The Committee for Re-establishment of the Sárospatak Reformed Academy).²² Négy szekciót hoztak létre, valamint egy végrehajtó-bizottságot, ami felvette a „*Reclaim Sarospatak. Committed to the reestablishment of the Sarospatak Reformed Academy, Hungary*” nevet.

Ez egy profin megszervezett csapat volt. 1990 kora tavaszán magam is tapasztaltam ezt, amikor a michigani Grand Rapidsban lévő Calvin College-ban kutattam, és két hónapon keresztül részt vettem a munkájukban. Bertalan Imréék gondoskodtak arról, hogy Amerika- szerte olyan embereket szólítsanak meg, akik főleg református háttérrel, kiváló üzleti és politikai kapcsolatokkal rendelkeznek, valamint maguk is elismert üzletemberek, illetve tudós és egyházi vezetők. Például James McCord és James De Jong neve a teológiai tudományok terén csengett jól, vagy Henry Witte, Anthony Diekema, Nancy Miller a keleti part igen tehetős emberei voltak. Természetesen a fő szervező munkát Osterhaven nyugalmazott professzor irányította.

Tevékenységük legfontosabb része az adománygyűjtés volt. „*Közel kétmillió dollár segítséget szereztek a Kollégiumnak. A jelentős összeg nagyban hozzájárult ahhoz, hogy viszonylag zökkenőmentesen történjék meg a tulajdonos váltás, a régi kollégiumi épületek visszavásárlása és a több évtizedes elhanyagoltság megszüntetése*”²³ – fogalmaz Szabó Csaba, az amerikai követségünk egykori kulturális attaséja.

De képesek voltak arra is, hogy egyfajta nyomást gyakoroljanak a visszavétel előkészítésében, például Magyarországon a Tóth Károly püspökkel vagy éppen Kürti Lászlóval folytatott tárgyalások során. 1988. augusztus 15-én például nyílt levelet fogalmaznak a Zsinat elnökségének,²⁴ tárgyalnak a budapesti követség munkatársaival stb.

Amikor 1990. március 21-én a Nagykönyvtár dísztermében aláírják az egyházkerület és a városi tanács közötti „megállapodást”, akkor az amerikaiak láthatóan is teljes súlyuknak megfelelően képviseltetik magukat a ceremónián!

²¹ Lásd ezzel kapcsolatban Bertalan Imre visszaemlékezését. „Resurrectio Patakiana. Ötven éves törődésem Patakka, Patakért!..Világ pataki diákjai egyesüljete!..” in DEÁK Gábor, DEMETER Gyula, SIMONNÉ GAJDA Edit (szerk.): *Tanúim leszte, Emlékkönyv, Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465 éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében*, Miskolc, 1996. 73-76.

²² BOLVÁRY-TAKÁCS Gábor: i.m., 81.

²³ SZABÓ Csaba: Külföldi kapcsolataink, in: A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány... 114.

²⁴ BOLVÁRY-TAKÁCS Gábor: i.m., 84.

3.4. De nemcsak az „öregek”, hanem az ún. Rákóczi Gimnáziumban végzett „fiatal-öreg” pataki diákok is elkezdtek mozgolódní a visszavétel ügyében. Így alakult meg 1989. március 12-én Sárospatakon, a Comenius Tanítóképző Főiskola Kollégiumának társalgójában a **Sárospataki Diákegylet**, aminek nem titkolt célja a legfiatalabb öregdiákok országos összefogása hagyományápoló és közművelődési jelleggel. Rendes tagjai 14 és 40 év közötti pataki diákok, öregdiákok és tanárok voltak, a tagfelvétel alsó korhatára 30 év. Elnöke Takács Gábor, társelnöke Zelnik Csaba, alelnöke Mezey Tamás és főtitkára Erdős Tamás volt.²⁵

Az egyesület tevékenysége fontos volt nemcsak a gimnázium és a tanítóképző diákjai között végzett munkájukban, hanem magában a városban is segítették a fél-évvvel korábban, 1988. november 11-én megalakult Értelmiségi Körrel²⁶ együtt a „rendszer váltó hangulat” folyamatos fenntartását. Például Habsburg Ottó sárospataki meghívásával.²⁷

3.5. A Kollégium ismét egyházi kezelésbe vételének az állandó tűzön-tartását, az ún. kollégiumi-gondolat ébrentartását néma tanúként szolgálta a **Tudományos Gyűjtemények**. Hiszen 1952 után a régi kollégiumi egység utolsó maradványaként megmaradhatott egyházi kezelésben. *„A Tudományos Gyűjtemények iskola nélkül fél szárnnyal repülve, ha keveset is, de megpróbált valamit pótolni a megszüntetett Kollégium szolgálatából”* – írja Szentimrei Mihály egykori igazgató.²⁸ – *„Próbált kisugározni valamit abból az evangéliumi hitbe gyökerező humanizmusból, amit a Kollégium képviselt. Persze ezt sem nézték mindig jó szemmel az „illetékesek”, s előfordult, hogy figyelmeztetésül a Gyűjtemények egy munkatársát fényes egyházkormányzati segédlettel eltávolították Patakról.”*

Ilyen, sokszor kutya-macska barátság közepette is a Tudományos Gyűjtemények mementóként szolgált a megszüntetett Kollégium udvarának déli részén. Pusztá léteével is emlékeztette a közös dufart alatt naponta áthaladó diákokat és tanárokat, az idelátogatókkal együtt a Református Kollégium 400 éves valóságára. De hallgassuk tovább Szentimrei Mihályt! : „A Gyűjtemények munkatársai nemcsak imádságban hordozták... a pataki Kollégium feltámasztásának ügyét, hanem kihasználva az ott évente több száz kutatóval folytatott beszélgetés lehetőségét, valamint a fejlődő idegenforgalmat, amely az utóbbi évtizedben már 45-50 ezer látogatót jelentett, mást is tettek. Miközben ismertették a Kollégium és tudományos gyűjteményei egyes részlegeinek történetét, nemzet- és történelemtudatot, hitet igyekeztek ébreszteni és erősíteni, azt is hirdették, hogy egyházunk, népünk, a magyar oktatás- és nevelésügy ellen vétkeztek azok, akik... Patakot is megszüntették”²⁹

²⁵ BOLVÁRY-TAKÁCS Gábor: i.m., 81.

²⁶ uo. 84.

²⁷ Észak-. Magyarország, XLVI. évf. 1990. február 6. 1-2. o.

²⁸ SZENTIMREI Mihály: Szeptemberi becsengetés, Református Egyház, XLII. évf. 9. sz., 1990. szeptember, 199.

²⁹ SZENTIMREI Mihály: A Sárospataki Református Kollégium visszaállításáról, SRKNkt. An. 11.693. 1-6.

Ezért nagyot hibáztak Rákosiék 1952-ben, amikor egyházi kezelésben hagyták a Gyűjteményeket. Hála Istennek! Mert az egyházi intézmény, az ott dolgozó „hitvalló” személyeken keresztül (Czeglé Imre, Koncz Sándor, Szentimrei Mihály, Takács Béla, Újszászy Kálmán stb.) a Kollégium visszavételének központi – mondhatni konspirációs - területe lett. Különösen Újszászy Kálmán sokoldalú és az állam, valamint az egyház által is egyaránt respektált személye jelentett sokat ebben a folyamatban. Egyszerre tudta ápolni a magas rangú országos állami-, párt-, és megyei vezetőkkel a jó viszonyt. Mint a sárospataki városi tanács tagja szavára figyelt a helyi vezetés. Mint az egyházkerület főgondnoka pedig a háttérben maradva tudta a mindenkori püspököt „patakivá nevelni”. Miközben a képzős, teológus és népfőiskolás egykori tanítványai százainak zarándokhelyévé lett a Gyűjtemények mellett, a kertjében álló nagy diófa.

3.6. Végül említést kell tennem arról a körülményről is, ami körülvette az egykori református kollégiumot: az államosított gimnáziumot intézményeivel karöltve a gyűjteményekkel együtt. Pontosabban látnunk kell azt is, hogy Sárospatak a város, a változás folyamatában hogyan találta meg a maga „rendszerváltó” arcát. Mindezzel természetesen jelentősen segítve a Kollégium egyházi kezelésbe vételét. Hiszen olyan politikai légkört sikerült kialakítani – a pártállam besúgói ébersége ellenére –, ami megkönnyítette az említett folyamatot.

A pataki fiatalok közötti erjedés már 1987-ben megindult, az általam szervezett *História Klub*-bal, aminek alkalomról alkalomra több száz hallgatója volt prominens „ellenzéki gondolkodók” előadásain. Az évenként megrendezett *Népfőiskolai találkozók*on olyan előadókat hívtunk (Illyés Gyula, Pozsgay Imre, Fekete Gyula, Csurka István stb.), akik hatalmas vitákat folytattak. 1988 novemberében létrejött egy alternatív, független helyi társadalmi mozgalom, az *Értelmiségi Kör* (ÉK), aminek célja a város szellemi erőinek összefogása volt. Motorjai: Balácsi Károly, Dobrik István, Szentirmai László főiskola tanárok és természetesen a minden lében kanál öregdiákok, köztük én is.

Alig pár hónapra rá újabb szervezet dugta ki a földből a fejét: a *Sárospataki Diákegylet*, ami a fiatalabb pataki öregdiákokat állította hadrendbe Takács Gábor örökmozgó szervező vezetésével. Legemlékezetesebb eseményünk 1990 februárjában Habsburg Ottó meghívása volt egy rendkívüli történelemóra megtartására, amit a képző dugig tömött gyakorlójának a hallgatósága előtt mondott el.³⁰

Aztán másnap robbant a bomba, amikor Habsburg Ottó találkozott Tőkés Lászlóval a Tudományos Gyűjtemények igazgatói szobájában. „*Feljegyzí a történelem: Tőkés László és Habsburg Ottó kézfogása Sárospatakon*” – szalagcímmel jelent meg a megyei napilapban az erről szóló híradás.³¹ Mondanom sem kell, hogy az én konspirációs tevékenységem állt a háttérben. Ennél már csak az volt szebb, amikor azt is sikerült megszervezni, hogy a városi tanács épületében Habsburg Ottó adja át Tőkés Lászlónak Sárospatak Város díszpolgári oklevelét!

³⁰ Habsburg Ottó Sárospatakon, *Észak-Magyarország*, XLVI. évf. 31. sz., 1990. február 6, 1-2.

³¹ *Észak-Magyarország*, XLVI. évf.. 32. sz., 1990. február 7. 1-2.

Egyetlen kérésem volt Tőkés Lászlóhoz, hogy a másnapi istentiszteleten, a zsúfolásig megtelt református templomban és a hideg ellenére is a templomon kívül rekedt több ezres hallgatóságnak mondja el: miért kell ismét egyházi kezelésbe venni a Gimnáziumot! Mert ez egyfajta „lelki” nyomásgyakorlás volt a pataki tanácstagokon és a térség bizonytalan vezetőin.

Ehhez természetesen kellett Újszászy Kálmán „védőernyője” és egy rugalmas városi vezető, Takáts Gyula, aki egyben a város első titkára is volt. Azt hiszem, ezek a mozzanatok jól jellemzik a város rendszerváltó hangulatát, amibe jól illeszkedett a Kollégium visszavételének folyamata is.

De nemcsak Takáts Gyula rugalmassága és mondhatni merészsége volt fontos (ne feledjük ő ekkor nemcsak tanácselnök, hanem párttitkár is volt!), hanem a városi tanácsban ott ültek a pataki nagy öregek: Újszászy Kálmán, Ködöböcz József stb., akik mintegy „*pater familiaris-ként*” évek óta segítették a város vezetését.

4. AZ ÚJRAINDULÁS ELŐKÉSZÍTÉSI FÁZISAI

Az 1951/52-ben államosított Kollégium tulajdonosa a Tiszáninneri Református Egyházkerület volt. Így – a nyolcvanas évek második felében kialakult országos közhangulatnak megfelelően – logikus lépésként látszott, ha a Tiszáninneri Egyházkerület is bejelentkezik egykori tulajdonának a visszaszolgáltatására. Erre a feladatra – nyilván Újszászy Kálmán és az öreg pataki diákok ösztönzésére is – vállalkozott Kürti László püspök.³² Ehhez bizonyára felhasználta országgyűlési képviselői mandátumát is, hogy Tóth Károly mellett – aki szintén országgyűlési képviselő is volt – ráhatással legyen „e történelmi lehetőség” kimunkálására. Elsőként juthatott információkhoz, például az iskola visszaadások helyzetéről, akár a Grósz-, akár a Németh-kormány alatt. „*Országgyűlési képviselőségem lehetőséget adott arra, hogy a parlamenti ülések szünetében személyes beszélgetésben hozzam elő ügyünket Glatz miniszter úrnak*” – emlékezik vissza Kürti László.³³

Nem tisztem itt az ő munkáját megítélni, hogy ebben mennyire játszott közre „az ő patakivá formálódása,” és mennyire látta eszköznek Patakot a közeledő rendszerváltás és püspökválasztás túlélésére. Tény az, hogy felismerte a pataki kollégium visszavételében rejlő történelmi lehetőséget, és ennek érdekében felvállalta a sokszor késhegyig menő politikai és egyház-politikai küzdelmet is.³⁴

³² Lásd erre vonatkozóan Kürti László visszaemlékezését. „*Historia Restitutionis Scholae Patakiensis – A sárospataki iskola visszaszerzésének története.*” in DEÁK GÁBOR, DEMETER GYULA, SIMONNÉ GAJDA EDIT (szerk.): *Tanúim lesztek, Emlékkönyv, Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465 éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében*, Miskolc, 1996. 77-85.

³³ uo.83.

³⁴ uo. 77-85. Egyházpolitikai viszonylatban komoly feszültség húzódott Tóth Károly és Kürti László püspök között, ami például a Zsinati Tanács ülésein nem egyszer előjött a pataki kollégium visszavételének ügyében. Tóth Károly a leghatározottabban elutasította a pataki iskola visszakérését. A politikai porondon pedig Németh Miklós és Grósz Károly között kellett laví-

Először 1988. november 14-én került sor még egy szélesebb körű informális megbeszélésre a miskolci egyházkerületi székházban a Sárospataki Református Kollégium ismét egyházi kezelésbe vételéről. 18-an jöttek el, köztük természetesen Újszászy Kálmán főgondnok és a püspök mellett álló miskolciak közül Palumby Gyula, Deák Gábor. De eljött Bertalan Imre az USA-ból és emellett Béres Ferenc, valamint Maller Sándor is. A fiatalok közül Koncz Gábor, Trócsányi László és ifj. Újszászy Kálmán volt jelen.³⁵

Ezt követően az egyházkerületi székház egyre gyakrabban adott otthont a viszszavételt tárgyaló rendezvényeknek, tárgyalásoknak, mint 1998. június 19-én, a miskolci öregdiákok és a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány Kuratóriuma számára. Így például az 1990-ben megalakuló Igazgatótanács is üléseit egy jó ideig itt tartotta. Nyilván ez Kürti László pozícióit is erősítette.

De Miskolc mellett Sárospatak, pontosabban a Tudományos Gyűjtemények jelentette a másik centrumot, ahol a háttéresemények zajlottak. 1989. november 15-én Osterhaven professzor vezetésével Miskolc mellett Patakon tartanak terepszemlét az amerikai kollégiumi visszaszerzési bizottság tagjai, majd másnap az Országgyűlés Kulturális Bizottsága tesz látogatást Patakon, ahol Glatz Ferenc művelődési miniszter arra kéri Takáts Gyula tanácselnököt és Kürti László püspököt, hogy „közös terjesszenek elő megállapodást a Rákóczi Gimnázium egyházi kezelésbe adásáról”.³⁶

Alig két hét múlva pedig, 1989. december 1-én megkezdődnek a tárgyalások a Magyarországi Református Egyház, az állam és a Sárospataki Városi Tanács között a Rákóczi Gimnázium egyházi kezelésbe történő visszavételéről.³⁷

4.1. Az ügydöntő egyházkerületi közgyűlés 1989. december 11-én

Ilyen előzmények után került sor Miskolcon egy rendkívüli egyházkerületi közgyűlésre, ahol az egyetlen napirendi pont, Kürti László püspök tájékoztatója „a Rákóczi Gimnázium egyházi kezelésbe történő visszavételének az állásáról” volt.

A közgyűlést Újszászy Kálmán főgondnok nyitotta meg azzal, hogy tekintetüket egyetlen kérdésre összpontosítsák: *„a kerület iskolájának, a pataki kollégium egyházi kezelésébe vételével kapcsolatban adandó kérdések megtárgyalására, azért hogy ez lehetőleg fennakadás nélkül egyházunkat, társadalmunkat, nemzetünket és magunkat is megnyugtató módon történhessék.”*³⁸ Számára ez egyfajta olyan munkaülés lesz, ahol a tájékozódás mellett állást is kell foglalniuk abban, *„amelyek az államunkkal való előzetes tárgyalások során”* felmerültek, *„de amelyek lényegükben ezeknek, ha nem is a magvát, de a gerincét képezik. Akkor konkrétan arról volt szó, az volt az előfeltétele az Állammal*

---

roznia, a megyei pártvezetéséről, például Dudla József megyei első titkárról nem is szólva, aki szintén ellenezte a gimnázium visszaadását.

³⁵ BOLVÁRY-TAKÁCS GÁBOR: i.m., 85.

³⁶ uo. 90.

³⁷ uo. 91.

³⁸ Újszászy Kálmán megnyitó beszédének pizkozati vázlata megtalálható, SRKNkt, Kt.. d. 23.305. jelzett alatt.

való tanácskozásnak és az átvétel, helyesebben visszavétel lehetőségének is, Hogy 1./ van-e igény a sárospataki általában az Egyezményben szereplő úgynevezett történeti iskolák egyházi kezelésére vételére az egyházon belül, egyszerűbben, lesznek-e ennek az iskolának elegendő számban növendékei, 2./ Rendelkezik-e az új fenntartó megfelelő oktató, nevelő személyzettel és 3./ biztosítani tudja-e a fenntartó, azaz az egyház, pontosabban a kerület azt a pénzügyi alapot, amelynek segítségével az iskola nemcsak átvehető, hanem fenntartható is?

Ha ezekhez az alapkérdésekhez hozzávesszük a negyediknek, 4./ az átvétellel, fenntartással összefüggő, azoktól elválaszthatatlan szervezeti kérdéseket, akkor nagyjában előtünk áll a visszaállítással kapcsolatos kérdések teljes területe.”

Ezzel elérkezett a nyílt válaszoknak az ideje, amit nem lehetett tovább halasztani. Válasz azokra a kérdésekre, amik az elmúlt pár év tárgyalásai során sokszor előkerültek. Lesz-e elegendő anyagi forrása a Kerületnek a fenntartáshoz? Erre a Közgyűlésen megjelent amerikai képviselők nevében Jacob E. Nyenhuis adhatott kielégítő információt, az Amerikában beindult pénzügyűjtésről. Azt a kérdést pedig, hogy tudniillik, van-e társadalmi igény a visszavételhez, a rendszerváltás eseményei, azaz a történelem már megválaszolta.

Maradtak az iskola működtetésével kapcsolatban felmerült aggályok, akár a tanárok vagy a diákok esetében. Hogyan és kik fogják megszervezni a gimnáziumban a református oktatás és nevelés elvei szerint az iskola, illetve az internátusok minden napjait? A közgyűlésen erre is megszületett a válasz egyelőre azzal, hogy megválasztották az ideiglenes Igazgatótanácsot, ami alig egy hónap múlva, 1990. január 12-én kezdi meg az aktív munkát,³⁹ ahol máris megválasztották az átadás-átvétel lebonyolítását végző *vegyes bizottság* tagjait.

Az Igazgatótanács elnöksége egybeesett az egyházkerületével, vagyis Kürti László és Újszászy Kálmán személyével. A lelkészi tagok között találjuk a következőket: Benke György, Czinke Zoltán, Denke Gergely, Horváth Barna, dr. Mészáros István, Szentimrei Mihály, dr. Szőnyi György, Takács Béla és Victor István. A világiak pedig: Darányi Lajos debreceni zenetanár, dr. Deák Gábor Miskolcra, Halásziné Iski Ildikó nyíregyházi tanárnő, dr. Koncz Gábor, Kődöböcz József, dr. Mátyás Péter, Palumb Gyula Miskolcra, Szabó Csaba Budapestről, dr. Szabó Gábor professzor Debrecenből, dr. Szathmáry Béla bíró, Sátoraljaújhelyből.

A gimnáziumból dr. Trócsányi Miklós igazgatót, akit szintén most választottak meg és dr. Derda Istvánt, valamint Sipos István tanárokat delegálták. Az alapítvány részéről Béres Ferencet és ifj. Újszászy Kálmánt, az amerikai alapítványból pedig Bertalan Imrét és Osterhaven professzor urat hívták meg.

A tagok összeállításánál domináns volt az „öreg diák” státusz. A lelkészi tagok nagy többsége a püspökkel állt munkaviszonyban, a világiak közül pedig többen áptak jó viszonyt vele. Így Kürti László dominanciája a későbbiekben nem kevés

³⁹ SRKlt, RFV 2/2. Igazgatótanácsai dosszié, 1990/I.

feszültséget gerjesztett. A fiatalok közül Koncz Gábor és Szathmáry Béla a későbbiek során beválasztott Hörcsik Richárd⁴⁰ alkották az ún. „belső ellenzékét”.

4.2. Az Ideiglenes Igazgatótanács elkezdí működését

A január 12-ei alakuló ülés után a január 20-ai tanácskozáson kezdődött az igazi munka. Már az elején látszott, hogy maratoni ülésekre kell számítani. Mert szinte mindent az elején kellett kezdeni. Arról nem is szólva, hogy a világi és egyházi alkotó tagok véleményeit nem volt könnyű közös nevezőre hozni. De lassan megmutatkoztak a régi kollégiumi élet és gyakorlat iránti nosztalgiából táplálkozó idősebb generáció és a fiatalabbak dinamizmusa közötti véleménykülönbségek.

A munka kezdetétől azonban minden „frakció” folyamatosan foglalkozott a lassan elérkező gimnáziumi átvétel kérdéseivel, úgymint az állammal megkötendő egyezmény kimunkálásával, amire végül is március 21-én került sor. Ennek kapcsán is sok teoretikus kérdés merült fel, ami jól mutatta a gimnázium átvételének a pataki sajátosságát, ami kicsiben az egész magyarországi rendszerváltás tükörképe volt.

Az 1990. január 20-ai miskolci Igazgatótanács ülésen a legfontosabb napirendi pont a Gimnázium egyházi kezelésbe vételének helyzetértékelése volt.⁴¹ Kürti László beszámolójában utalt Glatz Ferenc miniszter levelére, ami tartalmazta az iskola átadásának a mindkét fél számára közös elfogadásra ajánlott feltételeit. Ezek nem anyagi természetű megkötések voltak, hanem a minisztérium állásfoglalását tükröző „ideológiai” ajánlások. Úgymint a jelenlegi tanárokat és diákokat átveszi az egyház; a hitoktatás ne legyen kötelező az átvett diákok számára a lelkiismereti szabadság miatt. Egyébként ezt tartalmazta a két fél között március 21-én aláírt „Megállapodás” is.⁴²

Az átvételt alapjaiban meghatározó anyagi kérdésekkel is foglalkoztak, előszámlálván a szóba jöhető forrásokat. Itt látszik, hogy a grémium kissé idealisztikus módon tette mindezt, bízva az amerikaiak ígéreteiben. Ezek szerint lesz elég forrás a beinduláshoz, hiszen az amerikaiak 1,5 millió dollárt ígértek, ehhez jön az állami támogatás kb. 16 millió forint. A Kollégium Alapítványa és a gyülekezetek is készek a támogatásra, az egyházkerület pedig egy Iskolai Alapot tervezett létrehozni. A gimnázium megindulásakor azonban csakhamar kiderült, hogy mindez sajnos nem fedezi a kiadásokat.

Fontos lépésként könyvelhetjük el az állandó bizottságok létrehozását,⁴³ amik a gimnázium és a majdani kollégiumi együttes működését lesznek hivatva biztosítani. Három állandó bizottságot alakítottak:

⁴⁰ Kürti László 1990. január 23-ai körlevelében javasolta az Igazgatótanács kiegészítését Hörcsik Richárd⁴⁰ és Palumb Gyulával.

⁴¹ SRKlt. R.F.V. 2/2 Igazgató Tanácsi dosszié, 1990/I. Jegyzőkönyv, 1990. I. 20.

⁴² uo. A záradékban megjegyezték, hogy a Városi Tanács a március 8-i ülésén az 502/3/18999. / III.8./ T. számú határozatával elfogadta.

⁴³ Az 1991. január 20-i IT ülés 2. pontja

1./ A *Pedagógiai Bizottság*, elnöke Ködöböcz József, titkára Trócsányi Miklós gimnáziumi igazgató. Tagjai: Darányi Lajos, Deák Gábor, Derda István, Sipos István tanárok és Horváth Barna, Rózsai Tivadar, Victor István lelkészek. Gyakorlatilag a gimnáziumban folyó oktató és nevelői munkának igyekeztek református fazon szabni.

2./ A *Tudományos Bizottság* elnöke Mészáros István, titkára Szentimrei Mihály, tagjai: Benke György, Denke Gergely, Szőnyi György, Takács Béla lelkészek és Bertha Zoltán lelkész-tanár, Szabó Gábor és ifj. Újszászy Kálmán világiak. A Bizottság a teológiai akadémia beindításánál végzett kiemelkedő munkát.

3./ A harmadik lett a *Gazdasági Bizottság*, elnöke Szabó Csaba, titkára Hörccsik Richárd, tagjai mind világiak voltak. Külső szakértőként csatlakozott a csapathoz Déry Zoltán, aki hamarosan a Gazdasági Hivatal vezetője lett és Kiss József építész, aki az ingatlanok átvételénél segédkezett. Szabó Csaba később washingtoni diplomata állása miatt lemondott és helyét Hörccsik Richárd vette át.

A tagok közül különösen Koncz Gábor, Szathmáry Béla és részben Palumby Gyula fejtett ki aktív munkát. Nem is csoda, hiszen a zsebbevágóbb döntéseket mindig itt hozták meg.

A következő, február 20-ai ülésen pedig elkezdték a Szathmáry Béla által kidolgozott Ideiglenes Igazgatótanács Szervezeti és Működési Szabályzatának a megvitatását, amit az egyházkerületi közgyűlés március 6-án fogadott el. Gyakorlatilag az eddigi működést rögzítette némi kiegészítéssel, ami végül is egy jól átlátható testületet hozott létre. A folytonosságot azzal kívánta jelezni, hogy önmagát az 1952-ben megszüntetett Sárospataki Református Kollégium Igazgatótanácsa jogutódjának tekintette /1. §/1/. Feladata a Kollégium újracsapásának az előkészítése /7.§/ és megbízatása 1991. június 30-ig tart.

A március 16-ai ülésen kitűzték a városi tanáccsal történő „Megállapodás” ünnepélyes aláírásának az idejét, március 21-én szerda délelőtt 11 órára. Valamint kitűzték az 1990/91-es tanév ünnepélyes megnyitásának időpontját is, 1990. szeptember 1-én, szombaton 16 órára.

Ahogy lassan közeledett az átvétel időpontja, az igazgatótanács meghatározta a gimnázium tanáraival szemben támasztandó követelményeket.⁴⁴ Ennek megvalósítása érdekében levelet küldtek a tanári karnak⁴⁵ és konzultációt kezdtek. Az Igazgatótanács április 2-ára hívta őket a Kossuth Internátus ebédlőjébe.⁴⁶ Az átvétel előtt ez volt az első ilyen jellegű baráti beszélgetés, amikor szemtől szemben találkozhattak. Egyik félnek sem volt könnyű helyzete. Hiszen egy zömében vegyes beállítottságú

⁴⁴ A Sárospataki református gimnázium nevelésének néhány fontos vonása. Készítette Victor István, Ködöböcz József és Sipos István. Én., 1-13. o.

⁴⁵ A Sárospataki Ref. Kollégium Igazgatótanácsa szeretettel köszönti a Gimnázium Tanári Karátkezdetű egy- oldalas levélpiszkozat megtalálható a SRKlt. R.F.V. 2/2, Igazgató Tanácsi dosszié, 1990/I-

⁴⁶ Kúrti László emlékeztető levele, Kelt Miskolcon, 1990. március 28-án.

tanári karral kellett megértetni az új helyzetet, és egy református, keresztyén elkötelezettségű „parak-imádó” igazgatótanáccsal kellett szót érteniük, amely tagjai többségének nemigen volt pedagógiai gyakorlata és fogalma egy középfokú iskolában folyó oktatásról.

Az előbb említett levélből és a találkozóból is kicsengett az egymás iránti bizalmatlanság, amit az Igazgatótanács szeretett volna megszüntetni. Ennek érdekében kezdeményezték a találkozót. Nem felejtve el azt, hogy az elmúlt évtizedekben egészen más nevelési elvek alapján kellett dolgozniuk a pedagógusoknak. Ezért is ajánlották fel segítségüket az Igazgatótanács tagjai, *„hogy ezzel a hittel és az ebből következő nevelési célokkal-módszerekkel megismerkedjenek. Előadások, beszélgetések, a Nagykönyvtár anyaga és dolgozói, vallástanárok, lelképásztorok készek segíteni, hogy a Kollégium eredeti arculatát visszakapja és alkalmassá legyen arra a munkára, amire őseink alapították.”*⁴⁷

Ebből is lehet érzékelni, hogy Gimnázium egyházi kezelésbe vétele mennyire nem volt egyszerű. A *Pataki modell*, amit kvázi előírt a minisztérium, hogy a névtábla cserével mindenkit át kellett venni, látszólag nem okozott társadalmi feszültséget. Ez mindenki számára kényelmes volt. Hiszen nem kellett senkit elbocsátani vagy nézetei miatt pellengérré állítani. Az Igazgatótanács tagjainak nagy részében pedig inkább élt a nosztalgia, mint a pragmatikus előrehaladás.

Ilyen súrlódást jelentett a tanári karral a hétvégi elfoglaltságok majdani bevezetése, amikor az 1990. május 5-ei ülésen ismét szóba került az ominózus áprilisi találkozó. A Pedagógiai Bizottság jelezte, hogy a találkozó óta is sok a bizonytalanság a tanárok között, nyugtalanság van a hétvégi (szombati) elfoglaltság miatt is. Szentimrei Mihály így látta a kialakult helyzetet: *„A találkozás óta a Gyűjteményekben is találkozunk, odafigyelünk a tanárookra. Nem is az izgatja őket, hogy mennyi a fizetés és hogy szombaton is van különmunka. Különösen az egyházzal, az evangéliummal kapcsolatban vannak bizonytalanságaik. Itt az antropológiai koncepció a lényeges és ebben van az eltérés az egyházi és a materialista vagy humanista koncepció között: a megoldást nem az emberekben kell keresni, hanem Jézus Krisztusban. Ez érdekli a tanárokat.”*⁴⁸

4.3. Az anyagi források és gazdálkodási ügyek

Már az 1988-as tapogatózó tárgyalások során is világossá lett a Gimnáziumot visszavenni akarók előtt, hogy az állam csak abban az esetben adja vissza, ha van rá kellő társadalmi támogatottság, illetve az egyháznak lesz megfelelő anyagi forrása az iskola fenntartásához.⁴⁹ A párt és állami vezetőkkel különböző szinten lefolytatott konzultációk során mindkét feltétel biztosítására komoly érvként hatott a Sárospataki Kol-

⁴⁷ Lásd a 38-as jegyzetet!

⁴⁸ SRKlt. R.F.V. 2/2. 1995/I. Igazgató Tanácsi dosszié, 1990. o5. 05. 3. pont

⁴⁹ 1989-ben, az amerikai alapítvány az egyházkerület püspökének a háta mögött felkért arra, hogy készítsék egy felmérést arról, hogy a gimnázium visszavétele milyen anyagi finanszírozást igényel. „Adatok a Sárospataki Református Kollégium visszavételének költségvetés-tervezetéhez. Sárospatak, 1989. 10. Kézirat. SRK Lt. R. F. V. 2/2., Igazgatótanácsi dosszié, 1989.

légium Alapítvány létrejött és aktív működése, hiszen ezzel igazolódott az, „*hogy a Sárospataki Református Kollégium újraélesztése társadalmi igény, amelyért a magánszemélyek és egyházközségek anyagi áldozatra is készek.*”⁵⁰

Az iskola fenntartással kapcsolatosan még hatékonyabb érvnek bizonyult az amerikai alapítvány megszületése és képviselőinek ígérete a visszavétel kapcsán, amit Kürti László az 1990. január 20-ai igazgatótanácsi ülésen 1,5 millió dollárra taksált, és a továbbiakban az iskola működtetéséhez öt évig még fokozatosan csökkenő támogatásról beszélt.⁵¹

Az alapítványi ígéreteken túl a fenntartáshoz az állami hozzájárulásra is számítottak az igazgatótanács tagjai, valamint a gyülekezetek és más magánszemélyek aktív támogatására. 1990 tavaszára tehát az egyházkerület, mint a fenntartó, joggal remélhette azt, hogy a gimnázium visszavétele az anyagiakban is zökkenőmentesen fog megtörténni.

Az 1990 januárjában megszervezendő bizottságok közül az egyik legjobban szervezett és legfontosabb, a gazdasági volt. Elnöke, Szabó Csaba a budapesti üzleti világból jött, Koncz Gábor aktív közgazdászként, aki számtalan tanulmányt írt a kultúra, az oktatás és a gazdaság területéről. Szathmáry Béla pedig a gazdaság-jogi hátteret biztosította, Déry Zoltán meg a Tanács pénzügyi osztályának gyakorló gazdasági vezetőjeként tudta segíteni a bizottság munkáját.⁵² Hörcsik Richárd pedig kifejezetten testre szabottnak érezte a feladatot, mert 1987-ben a Kollégium gazdaságtörténetéből írta a kandidátusi disszertációját,⁵³ és lehetőséget látott ennek gyakorlati megvalósításában.

Az 1990. július 1-ei gimnáziumi átvételig egy nagyon szűk fél év állt a rendelkezésre a még „csonka” Kollégium gazdálkodásának a megszervezéséhez.

A legelső volt az ingatlanok átvételének a munkája. Hörcsik Richárd még 1990 előtt összegyűjtötte az 1952-es államosításkor elvett ingatlanok listáját.⁵⁴ Ennek alapján Koncz Gábor beszámolója szerint a egyes bizottság egyházi tagjai, mielőtt a Városi Tanácsra mentek volna, arra az elvi álláspontra jutottak, hogy minden ingatlant visszakerülünk. A tárgyalás eredményeképpen „*arra a megállapodásra jutottak, hogy a Tanács nem támaszt akadályt az elé, hogy az ingatlanok visszakerüljenek az újra egyháziává váló Kollégium tulajdonába. Több ingatlan épületben a funkciója jelent problémát (pl. a Zeneiskola). Ezeket az ingatlanokat visszaadja a Tanács, mihelyt az erre vonatkozó*

⁵⁰ TUKACS Béla: Alapítványunk jelentősége és célja, in *A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve, 1988-1989.*, Sárospatak, 1999. 19.

⁵¹ SRKlt. R.F.V. 2/2., 1990. 1. 20., 2. pont

⁵² Lásd Déry Zoltán visszaemlékezését. „Az Alma Mater visszaszerzése (egy régi diákja szemével).” in DEÁK GÁBOR, DEMETER GYULA, SIMONNÉ GAJDA EDIT (szerk.): *Tanúim lesztek, Emlékkönyv, Valomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465 éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében*, Miskolc, 1996. 69-72.

⁵³ Megjelent 1996-ban, A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete, 1800-1919. címmel.

⁵⁴ Az alapot az 1952. július 4-én felvett jegyzőkönyv mellékletei szolgáltatták, illetve Zsuffa Tibor igen részletes kimutatása.

törvények megszületnek.”⁵⁵ Végül is a márciusban megkötött megállapodás – ennek megfelelően – részletesen tartalmazta a visszaadandó ingatlanok listáját. Az más kérdés, hogy a Bizottságnak elég fejfájást okozott az épületek egy részének a leromlott állapota.

A másik legtöbb gondot a *pénzügyi átvétel előkészítése* jelentette.

Ahogy a felek az asztalhoz ültek, egyre jobban látszott, hogy a júliusi átvétel után komoly pénzügyi nehézségekre kell számítani. Ugyanis a Tanács az államtól kapott támogatást nem mind költötte a Gimnáziumra, hanem ebből a forrásból más oktatási intézményt is finanszírozott.⁵⁶ Valamint az is világossá vált, hogy az egyház majd kevesebbet fog kapni egy diák után, mint korábban kapott a Tanács.

A Pénzügyminisztérium a Belügyminisztériummal egyetértve 1990. május 17-i levelükben azt javasolták, hogy függetlenül a júliusi tulajdonosváltástól, a Városi Tanács augusztus 31-ig finanszírozza az intézményt.⁵⁷ A vegyes bizottság végül is elfogadta, hogy a Tanács erre a két hónapra csak a béreket és járulékait, valamint a közüzemi díjakat fizeti ki. A Gimnáziumnak a két hónapos ingatlanok felújítására költött másfél millió forintot vissza kellett fizetnie.

A szeptember 1-től életbe lépett új költségvetést év végéig mintegy 32.248.452 Ft-ban határozták meg. Az állami támogatás az 1990. évi XXIV. tv értelmében került folyósításra, ami viszont a teljes szükséglet 54,4 %-át biztosította, és a 7,3 % saját bevétel mellett közel 12.338.886 Ft hiány jelentkezett (38,3 %). Ez bizony komoly fejfájást okozott, annál is inkább, mivel az állami támogatás – országgyűlési képviselőként többszöri sürgetésem ellenére is – csak október végén érkezett meg.

Ekkor mutatkozott meg igazán elsőként, hogy milyen pluszt jelent az egyházi fenntartás. Míg korábban éveken keresztül az állam által adott fejkvótából a Tanács csak elvett, addig az új fenntartó kiegészítette részben saját, másrészt az amerikaiak által folyósított forrásból az intézmény költségvetését.

Jól látszott ez a tendencia a kollégium volt épületeinek elmúlt évtizedek alatti karbantartásával és egyáltalán fejlesztésével kapcsolatban is.

A harmadik legköltségesebb ágazatot a *kollégium épületeinek a felújítása* jelentette. A Gazdasági Bizottság előzetesen felmérte az épületek állapotát, tárgyalásokat kezdett a többi bizottsággal és természetesen a gimnáziumi igazgatóval, hogy a szeptember 1-ei zavartalan évkezdéshez melyek a legszükségesebb felújítások, amiket el kell végezni. A bizottság megállapította, hogy ezek költségei mintegy 8,5 millió forinttal fogják növelni a kollégium költségvetését.⁵⁸ A legnagyobb tételt a Kazinczy utcai internátus és a Kolos-ház felújítása jelentette. De jelentős összegeket kellett a gimnáziumi és a többi internátusra is költeni.

⁵⁵ SRKlt. R. F. V. 2/2. 1991. 06. 09. 3. pont

⁵⁶ A Tanács eddigi gyakorlatának megfelelően a gimnáziumi tanulók után kapott összegből, 52,3 millió Ft, a városban lévő más iskolák céljaira használt fel jelentős összeget, 14,5 millió Ft.

⁵⁷ Tájékoztató a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának pénzügyi helyzetéről. Készítette Déry Zoltán. SRKlt, R. F. V. 2/2, Igazgató Tanács 1990/I dosszié.

⁵⁸ uo. Feljegyzés... a Gazdasági Bizottság 1990. július 14-ei határozatairól.

Ez az év végéig elköltött majdnem 10 millió forint jól mutatja, hogy az állam, a Városi Tanácson keresztül, mennyire viselte szívéen a gimnázium sorsát. Hiszen ezek a felújítások korábban rendre elmaradtak, és most a tulajdonváltással vált igazán nyilvánvalóvá ezek hiánya. A Kollégium Igazgatótanácsa a fenntartó Egyházkerülettel együtt – valóban a jó gazda módjára – próbálta rendbe tenni mindazt, amit a történelem elrontott.

Végül a Gazdasági Bizottság nemcsak az átvétel zökkenőmentes anyagi feltételeit tudta biztosítani, természetesen szoros együttműködésben az egyházkerülettel és az alapítványokkal, hanem – a továbblépés, mi több a fejlesztések érdekében – meg tudta oldani új gimnáziumi tanári lakások építését, a rossz állapotban lévő ingatlanok fokozatos felújítását.

De egyvalamit mégsem sikerült elérni, hogy az 1952 előtti földeket és szőlőket vissza- szerezzék: gondolok itt a bálványosi gyümölcsösre, vagy a Lorántffy-szőlőkre és egyéb birtokokra, erdőkre, amik több száz hektárt tettek ki. Ezek együttese az ott folyó gazdálkodással a háború előtt a Kollégiumnak komoly gazdasági alapot jelentettek. A történelem egykori vihara azonban erősebbnek bizonyult, főleg a 38 évnyi kommunista-szocialista rendszer miatt, hogy 1990-ben ezeket is visszaigényelhetjük volna. Ráadásul az 1991. évi XXV. ún. „részleges kárpótlási” törvény nem tette lehetővé, hogy a Református Kollégium 1952 előtti birtokai visszakerüljenek egykori tulajdonosához.

Ezzel füstbe ment a Bizottságnak az a terve, hogy a Gimnázium és a majdani Kollégium számára egy komoly gazdasági háttérrel tudjunk biztosítani. 1990-ben az Országgyűlésben a földtörvény módosítása kapcsán erről a következőket mondtam: „... sorra megnyílnak a felekezeti tanintézetek, így például a sárospataki Református Kollégium szeptember elsején. Ez az iskola az államosítás előtt jól működő, önfenntartó gazdasággal bírt. Mi ezt a hagyományt tovább szeretnénk folytatni azért, hogy ösztöndíjakat és jobb lehetőséget teremtsünk a gimnazistáknak.”⁵⁹ Sajnos mindez álom maradt. Az önálló gazdálkodással kapcsolatban még azt sem sikerült elérni, hogy az amerikaiaktól érkező adományokat tőkésítsük, és ezzel egy hosszú távú gazdasági háttérrel teremtsünk az iskolának.

4.3. A „Megállapodás” ünnepélyes aláírása

Az Ideiglenes Igazgatótanács közel három hónapos működése során lassan kirajzolódott a jövődő Református Kollégium képe. Az általa alkotott SZMSZ még csak rövid távon határozta meg egyelőre a nem létező kollégiumi részek érdekében végzett koordinációt. Lassan összeállt a majdani átvétel utáni gimnáziumi oktatói és nevelői program, kialakulóban volt az ehhez szükséges anyagi fedezet (legalábbis az ígéretek szintjén), és megfogalmazódott az átvenni kívánt ingatlanok igénye is.

⁵⁹ Hörcsik Richárd felszólalása 1990. május 31-én, csütörtökön a földről szóló 1987. évi I. törvény módosításáról, illetve kiegészítéséről szóló törvényjavaslat vitájában. Az Országgyűlés 9. ülésnapja, 495-496. hasáb.

Az előzetes terveknek megfelelően a Városi Tanács és az Igazgatótanács által felállított vegyes bizottság elvégezte a feladatát. Mindkét fél számára egyfajta kötetmet jelentett Glatz Ferenc művelődési miniszter irányt mutató levele, ami végül is visszaköszön a megállapodásban. Ugyanakkor a két fél közötti kompromisszumra való törekvés is jól kivehető, például az ingatlanok ügyében.

Mindenestre 1990. március 21-én – véletlenül vagy szándékosan került erre a napra, hiszen korábban a „dicsőséges tanácsköztársaság” piros betűs ünnepe volt – történelmi találkozóra került sor a Nagykönyvtár nagytermében. *„Ünnepélyes körülmények között írták alá... azt a dokumentumot - Kürti László, a tiszáninneri egyházkerület püspöke, dr. Újszászy Kálmán fogadok, valamint Takáts Gyula a városi tanács elnöke és dr. Szikora Zsolt vb. titkár -, amely szerint a mostani Rákóczi Gimnázium minden felszerelésével egyházi kezelésbe kerül”* – kezdte beszámolóját a Reformátusok Lapja szerkesztője.⁶⁰

Valóban történelmi volt a találkozó, hiszen éppen a szomszédos tanácsteremben 38 éve írták alá a Kollégium megszüntetéséről szóló jegyzőkönyvet. Most pedig ennek visszaadásáról döntöttek! Az 1989. december 1-én megkezdődött tárgyalások eredményeképpen Sárospatak Város Tanácsa az 1952-ben államosított gimnáziumot 1990. július 1-étől korábbi fenntartója, a Tiszáninneri Református Egyházkerület kezelésébe visszaadja. Az Észak-Magyarország megyei napilap így folytatja a beszámolót: *„Az aláírás után először Takáts Gyula köszöntötte az egybegyűlteket. Beszédében kiemelte, szeretné, ha a gimnázium ezek után sem csak az egyházné lenne, hanem Pataké... Reményét fejezte ki, hogy a kölcsönös jó együttműködésük továbbra is megmarad. A püspök úr a régi hagyományok folytatását, illetve fejlesztését emelte ki... A vallási kérdésekben nagymértékű tolerancia jellemzi őket, hiszen a továbbiakban is fogadnak nem református tanulókat.”*⁶¹

Az ötoldalas „Megállapodás” 12 pontban rögzíti a visszaadás tényét. Elsőben az ingatlanokról szól és annak felszereléseiről. A Mudrány konyhafelszerelése ügyében még külön fognak megállapodni, mivel itt már a Bükkvidéki Vendéglátóipari Vállalat (BVV) berendezése található.

Aztán rátérnek arra, hogy az Egyházkerület továbbra is alkalmazza a korábban a Gimnáziumban alkalmazásban állt pedagógusokat és technikai dolgozókat, munkabérük változatlanul hagyása mellett. Ugyanakkor a pedagógusoktól lojalitást vár.

A kompromisszum részeként a Tanács a jelenlegi igazgatónak címzetes igazgatói cím adományozását kezdeményezi, valamint – a most jelentkezők kivételével – a felmenő osztályok tanulóinak nem kötelező a vallásoktatás, és tanulmányaikat ebben az intézetben fejezhetik be.⁶²

Az ünnepségen az amerikai egyházak, illetve az alapítvány 9 tagú küldöttsége is részt vett. Jelenlétük megerősítette a kívülállóknak is azt aényt, hogy az átvételhez szükséges anyagi források rendelkezésre fognak állni.

⁶⁰ *Reformátusok Lapja*, XXXIV. évf. 13. sz., 1990. április 1. 1.

⁶¹ *Észak-Magyarország*, XLVI. évf. 68. sz., 1990. március 22. 1.

⁶² Megállapodás... SRKLt, R. F. V. 2/2.

5. EPILÓGUS

A március 21-én aláírt *Megállapodás* egy újabb mérföldkövet jelentett a Református Kollégium visszaállításának folyamatában. Ezzel az aktussal most már visszafordíthatatlanná vált az ismét egyházi kezelésbe vétel. Eldöntött tény lett, amit mind a világi, mind az egyházi partnerek maximálisan elfogadtak és tiszteletben tartottak. Ez az esemény újabb lökést adott a további munka elvégzéséhez, hiszen a július 1-ei tényleges birtokbavétel már itt volt a kertek alatt.

Hát így törtét a rendszerváltás esete az akkor még csak *de facto*, mondhatni csak papíron létező Református Kollégiummal, hiszen *de jure* csak jóval később állt fel a maga eredeti teljességében. Igaz, már volt Nagykönyvtár, Levéltár, Múzeum és Adattár; valamint július 1-től Gimnázium, de a Teológiai Akadémia egy évvel később, ideiglenes osztállyal, csak 1991 őszén indulhatott be.

Martin
Tamcke

NYUGAT-KELETI IDENTITÁS: HENRY VON HEISELER PÉLDÁJA*

Létezik-e nyugat-keleti identitás? Akit tudományos szempontból érdekel a Keletet és Nyugatot összefogó kettős identitás, az Oroszország esetében nagyjából olyan meghatározott megjelenési formát érthet ezalatt, mint az „eurázsiai lét”, amely tudatosan egyszerre Ázsiához és Európához tartozó identitásként határozza meg önmagát. Vagy a jelent nézve akár Törökországra is gondolhat, hiszen az ország vallási habitusa messzemenőig a Kelethez van láncolva, ugyanakkor kulturális identitása erős európai vonásokat mutat.

De a kelet-nyugati identitás kérdése ennél több, és éppen ott merül fel, ahol emberek az ide- vagy odatartozásukkal kapcsolatban nem voltak teljesen biztosak. Ennek sokszor életrajzi alapjai vannak. Legismertebb német példája Alexander Schmorell, egy német-orosz orvos fia. Az apa a szovjet forradalom után telepedett át Münchenbe.¹ Fia, Alexander nevelése annak az orosz cselédnek a kezében volt, akit a család az átköltözéskor magával hozott, és aki a haláláig a család szolgálatában állt. Fiatalabb tanulóként Alexander Schmorell az ún. „Fehér Rózsa” legfelsőbb körébe tartozott, abba a kis, tanulókból álló, Hitler-ellenes ellenállási csoportba, mely a Schmorell és a Scholl testvérek köré szerveződött. Az orosz fronton Schmorell a barátaival, Schollal és Graffal többször is átszökött az oroszokhoz, és velük mulatozva

¹ CHRAMOW, Igor: *Die russische Seele der „Weißen Rose“*, Aachen, Helios Verlag, 2013; FERNBACH, Gregor (Hrsg.): *„Vergesst Gott nicht!“ – Leben und Werk des heiligen Alexander (Schmorell) von München*, Wachtendonk, edition Hagia Sophia, 2013; CHRAMOW, Igor (Hrsg.): *Alexander Schmorell. Gestapo-Verhörprotokolle. Februar-März 1943 (RGWA 1361K-1-8808)*, Orenburg, Dimur-Verlag, 2005; MOLL, Christiane (Hrsg.): *Alexander Schmorell, Christoph Probst. Gesammelte Briefe*, Berlin, Lukas Verlag, 2011; SELG, Peter: *Alexander Schmorell. 1917 – 1943. Der Idealismus der „Weißen Rose“ und das geistige Russland*, Stuttgart, Verlag des Ita Wegman Institutes, 2013.,

* A 2015. május 5-én elhangzott Erasmus vendégelőadás szerkesztett változata.

vagy velük beszélgetve mutatta meg barátainak az ellenség emberi arcát. Schmoller maga szilárdan az ortodox tradícióban gyökerezett, melyet orosz dajkájától tanult. Erről tanúskodnak a kivégzése előtti, családjának küldött üzenetei. Az orosz ortodox egyház a német nemzetiszocialista uralom mártírjaként avatta szentté.

Míg Schmorell még gyermekéveiben hagyta el oroszföldet, mások munkás-életük felénél vándoroltak ki Oroszországból Németországba. Ott már milliónyi orosz élt, akik kiköltözöttekből álló centrumokat hoztak létre Berlinben, Prágában és Párizsban, saját folyóiratokkal, kiadókkal, intézményekkel és főiskolákkal. A Berlinben lakók közé tartozott például a Nabokov család is. De ezrével települtek Németországba Oroszországból származó német-oroszok is. Ezeknek az embereknek mindig azt kellett eldönteniük, hogy vajon az, hogy a kényszerű politikai menekülést választották, egyben az orosz kultúra megtagadását is jelenti-e, vagy azt, hogy mennyiben kötelező rájuk nézve a német kultúra. Persze érezhették akár mindkét döntéskényszert egyszerre.

A költő Henry von Heiseler példáján szeretném bemutatni, miképpen kaphatott részt Kelet és Nyugat ugyanabban a lélekben, és a népek közti megbékélésnek milyen lehetőségét tárják elének az ilyen emberek.

2. Világok közti vándor

Henry von Heiseler 1875. december 23-án, Szentpéterváron született egy ötgyermekes nemesi család legidősebb gyermekeként.² Miután először magánoktatásban részesült, magángimnáziumba ment továbbtanulni, ahol is 1894-ben kezdte meg történeti-filológiai kurzusait. Ennek 1896-ban egy évig tartó katonai szolgálat vetett véget. 1897-ben kapta meg tiszti plakettjét. Mivel a legtöbb orosz-némethez hasonlóan a lutheránus hagyományban nőtt fel, a pétervári Katarina-templomban tett konfirmációs fogadalmat.³ Pétervári tanulmányait csak egy rövid időre kezdte újra. 1898-ban Carl Thiemes-nek, a müncheni viszontbiztosítási társaság alapítójának személyi-titkára lett, és az ő lányával 1899. július 23-án a weissensteini kastélyban, Linz mellett kötött házasságot. Az esküvői szertartást Adolf Stoecker, a porosz udvari prédikátor vezette. 1905 áprilisában Henry von Heiseler az Inn melletti Brannenburg környékén vásárolt egy parasztházat. Így vált Németország legalább annyira az otthonává, mint Oroszország.

1901/1902 telén találkozott először Stefan George-zsal, aki onnantól kezdve nagy hatással volt rá. George a népies irodalmi irány vezető költője volt. Heiseler

² Heiseler gibt später sein Geburtsdatum mit „1875 11. Dezember alten Stils“ an und zeugt so auf eine scheinbar nebensächliche Weise von seiner fortbestehenden Zugehörigkeit zum russischen Kulturraum. HEISELER, Henry von: *Samtliche Werke*, Heidelberg, 1965. S. 191. Dort auch das Folgende.

³ FLEISS, Helga: *Traum und Wirklichkeit bei Henry von Heiseler*, Phil. Diss. Graz 1970, S. 10 (Fleiss entdeckte diese Notiz im Original der „Marginalien“, die in der Ausgabe der „Marginalien“ in den Samtlichen Werken weggelassen worden war und veröffentlichte das Quellenstück im Anhang ihrer Dissertation unter Nr. 1).

rajta keresztül be tudott kapcsolódni a kortárs irodalmi, művészi és gondolkodói közegbe. Mindenek ellenére Heiseler vándor marad Oroszország és Németország közt.

A színház iránt messzemenőig elköteleződve, az oroszok németek feletti fölényét fedezte fel,⁴ és azt is, hogy a jelen német állapotok kritikája is az orosz felől közelíthető meg. Ahogy írja: a szentpétervári koncert-élet „nagyon fejlett”, és „egyáltalán nincs az az üzleties hangulata, mint Berlinnek”.⁵

Töretlenül fennállnak a kapcsolatai Oroszországgal, és részévé válnak a németországi és orosz kettős hovatartozásának. Mint orosz tartalékos tiszt, kötelességeit továbbra is nagyon komolyan vette. Ezen felül azon kapta magát, hogy újra és újra hónapokig tartó, elnyúló látogatásokat tesz idősebb családjánál. Heiseler 1914 áprilisában édesapja halála miatt is Oroszországban tartózkodott. Itt lepte meg a háború kitörése, így Németországba már nem volt lehetősége visszautazni. Az apja egyébként sosem értette meg, hogy Heiseler miért élt „egyáltalán külföldön”, és nem értett egyet a fia két kultúra iránti kettős lojalitásával sem.⁶

De Heiseler számára az orosz állampolgárság több volt egyszerű formalitásnál.

3. A német-orosztól a német identitás felé

Amikor Heiselert 1914-ben a háború kezdetekor besorozták, úgy nézett ki, hogy a nyugati frontra kell mennie, és német katonák ellen kell harcolnia. A bevonulás idején azonban a zászlóalj visszamaradt a Helsingfors – Lahti vonal védelmére. Heiseler akkor Helsingfors állomás védelmét vezette, mindaddig, amíg a wiborgi erődbe át nem helyezték – ahol újoncokat képzett ki. 1915-ben parancsnokká léptették elő. A testvére elesett, őt pedig először a nyugati frontra vezényelték ki, majd végül betegség miatt Wologdába helyezték át. Újra parancsot kapott egy pályaszakaszhad védelmére, ezúttal a Szentpétervár-Wologda-Archangelsk vonalára. Az 1917-es forradalom után vezető pozíciót kapott a Vörös Hadseregben, és a „fehérek” elleni harcban Wotkinsknál és Arhangelszknél is sikereket ért el. Csak az orosz vezérkar feloszlása után tért haza a szülői házba.

Ugyanaz a Heiseler, aki 1914. augusztus 18-án éppen gondtalanul, orosz tisztársaival tea mellett beszélgetve „gondolatban Németországot napi 3-4 alkalommal” elfoglalta,⁷ az évek múlásával mindennemű pozitív hozzáállását elvesztette Oroszországgal mint hazájával kapcsolatban. Az „általános borzalomban” – ahogy akkor a há-

⁴ Brief Henry von Heiseler an Walther Lampe vom Februar oder März 1906 aus Berlin, in HEISELER, Henry von: *Zwischen Deutschland und Rußland, Briefe 1903-1928*. Heidelberg, 1969. S. 30-31, hier: S. 31.

⁵ Brief Henry von Heiseler an Walther und Else Lampe aus Krestowsky/St. Petersburg vom 7./20. Dezember 1911, in HEISELER: i.m. S. 66-67, hier: S. 66.

⁶ Brief Henry von Heiseler an seine Frau Emy vom 30. März/12. April 1911, in HEISELER, i.m. S. 53-54, hier: 54.

⁷ Brief Henry von Heiseler an seine Frau Emy aus Borowitschi vom 18. August 1914, in Heiseler: i.m., S. 98.

borút nevezte – már csak a „saját örületünk”-et („our own madness”) látta dolgozni.⁸

A korai évek forradalmát még teljes mértékben igenelte. „Én éppen boldog vagyok ezek miatt a változások miatt... Micsoda csoda az éjszaka felett! Egyszer szabaddá lenni! .... Persze sokat kell dolgoznunk, sokkal többet, mint korábban, de ez semmit nem tesz, mivel tudnunk lehet, hogy a munkánk többé nem kell értelmetlen legyen. Mi voltunk az elsők itt a városban, akik az új kormányzat mellett elköteleződünk, és mindenki követett bennünket, így minden viszonylag simán ment, szerencsétlenség nélkül.”⁹

A kiújuló forradalom után azonban egyre mélyülő elidegenedés vett rajta erőt. „Különben azok az emberek boldogok, akik azt az időt, amiben élünk, nagynak látják. Én ezt a „nagyságot” nem látom – és én olyan lettem, mint valaki, aki a szabadság nemes képét csak azért állította fel, hogy mindenféle, lelki értelemben vett csöcselék jöjjön és azt hónapokon keresztül vérrel fröcskölje be, és sárral dobálja meg. A sárba belefullad a szabadság, ez bizonyos – és ez egyáltalán nem az egyik vagy a másik párt hibája lesz, hanem az egészen általános kicsinyességé, alattomoságé és nyomorúságé.”¹⁰ Az, hogy elidegenedett a hazájától, Németország és a családja iránti honvágygal töltötte meg. A kiutazást megkísérlő minden próbálkozása kudarcba fullad 1920-ban, amikor azt közlik vele, hogy tartalékosként tartják nyilván. „A legelső adandó alkalommal jövök Németországba, hogy ott teljesen „otthon” legyek. Belül már régóta ott vagyok otthon.”¹¹ Egyre kétkedőbbé válik a hangja. Március 8-án – épp miután a testvére, Bery, észak-orosz területen flekktífuszban meghalt – írja: „Ezt már nem lehet kibírni.”¹² Egy héttel később a helyzetét „természetellenesnek és képtelenségnek” nevezi.¹³ Tíz napra rá: „Mindent megteszek, hogy ki tudjak tartani.”¹⁴ Még néhány napra rá: „... még csoda, hogy ezekben az években képes voltam kitartani anélkül, hogy idegbeteg vagy annál rosszabb ne legyek. Azt hiszem, csak a remény és a könyvek mentenek meg, és ha ezek nem lennének, megörlődnek, vagy öngyilkosságot követnének el.”¹⁵ És minél kilátástalanabbnak látta a kiutazás lehetőségét, annál eluta-

⁸ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy vom 18./31. Juli 1915, in HEISELER, i.m., S. 117. Heiseler schrieb zwischenzeitig auf Englisch, um das den Verdacht der Zensoren erweckende Deutsche zu vermeiden.

⁹ Brief Henry von Heisellers an Edith Heiseler aus Wologda vom 18./31. März 1917, in Heiseler, i.m., S. 124-125, hier: S. 125.

¹⁰ Brief Henry von Heisellers an Edith Heiseler, die Tochter seines Veters in Wiborg/Finnland, aus Wologda vom 28. März 1918, in HEISELER, i.m., S. 131-132, hier: 132.

¹¹ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Witebsk vom 11. Dezember 1920, in HEISELER: i.m. S. 144-145, hier: S. 145.

¹² Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Witebsk vom 8. März 1921, in HEISELER: i.m. S. 145.

¹³ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Witebsk vom 15. März 1921, in HEISELER: i.m. S. 146.

¹⁴ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Witebsk vom 25. März 1921, in HEISELER: i.m. S. 146.

¹⁵ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Mogilew vom 7. Mai 1921, in HEISELER: i.m. S. 146-147. Diese Gedanken tauchen in dem Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus

sítóbb lett Oroszországgal szemben. Így ír: „... egyáltalán mi keresnivalóm van egy idegen országban!”¹⁶, ahogy már hazáját hívja, és így: „Miért kell az idegen vadonban elkorcsosulnom és elzüllemem?”¹⁷

Az orosz vidék lakói ekkor már „külföldinek” mondják.¹⁸ Emiatt, orosz hazájától elidegenedetteként, egyre inkább németnek kezdi önmagát látni.¹⁹ Az oroszországi élet most „sivár, lélektelen, szürke és nyomorúságos” számára.²⁰ Amikor a Németország és Oroszország közti megállapodást követően pusztán a német állampolgárok hazaszállítása volt kilátásban, tehát, mivel ő mindig is orosz állampolgár volt, az övé nem, kétségekkel teli kiutazási kísérletei intenzívebbekké váltak.²¹ Végül megpróbált megszökni. Miután a motoros szán vezetőjét, akinek őket az első kísérlet alkalmával Finnországba kellett volna szállítania, a Tscheká elfogta és megverte, Heiseler hajón szökött meg, egyedül. Egy ágy alatt rejtőzve vészelt át a Tscheká-ügynökök hajórazziáját, akik a szénraktárban két másik menekültet találtak és tartóztattak le. Az inkognitóban jelenlévő ügynökök csak Lotsenbootnál hagyták el a hajót. Heiseler 1923. szeptember 2-án érkezett meg Brannenburgba.²² Ezután, 1928. november 25-i haláláig még öt visszavonultan eltöltött év várt rá.²³

4. Az orosz részidentitás visszatérése

A többi némettel együtt, akiknek az önazonosságát Oroszország is formálta, mind-ezek ellenére tovább küzdött azért, hogy Oroszországot érthetővé tegye a németek számára. De a szabadságba kivezető útja valami elvesztésének fájdalomával párosult. Heiseler útítársa, Johannes von Guenther csakhamar a kivándorló fájdalmas meghasadságát állapította meg. „Csakhogy Oroszország, az ő szerelme, már nem létezett

---

Mogilew vom 16. Juni 1921 fast mit den gleichen Worten wieder auf, in HEISELER: i.m. S. 151-153.

¹⁶ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Mogilew vom 29. Mai 1921, in HEISELER: i.m. S. 147-148, hier: S. 148.

¹⁷ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Mogilew vom 6 Juni 1921, in HEISELER: i.m. S. 150-151, hier: S. 151.

¹⁸ Brief Henry von Heisellers an Else von Guaita aus Mogilew vom 17. Juni 1921, in HEISELER: i.m. S. 153-156, hier: S. 156.

¹⁹ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus Mogilew vom 20. Juni 1921, in HEISELER: i.m. S. 157-159, hier: S. 157.

²⁰ Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus St. Petersburg (Leningrad) vom 29. Juli 1921, in HEISELER: i.m. S. 164-166, hier: S. 165. Vgl. még sajnálkozását, hogy az édesanyjának olyan körülmények közt –, „oly borzasztó nyomorúságban” kellett meghalnia, Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy vom 20. Juni 1921, in HEISELER: i.m. S. 157-159, hier: S. 158.

²¹ Volt a német „Fürsorgestelle“-nél, ahol azt a csüggesztő hírt kapta, hogy orosz állampolgárságát – ami Heiseler számára akkor már pusztán „fatális formaságnak” látszott – nem tudják visszavonni. Brief Henry von Heisellers an seine Frau Emy aus St. Petersburg (Leningrad), in HEISELER: i.m. S. 162-164, hier: S. 164.

²² Brief Henry von Heisellers an Friedrich Gundolf aus Haus Vorderleiten in Brannenburg am Inn vom 15. Mai 1923, in HEISELER: i.m. S. 174-175.

²³ HEISELER, Tamara von: *Ein Bericht über den letzten Tag*, in HEISELER: i.m., S. 199-201.

többé. Nem hiszem, hogy tévednék, amikor azt gondolom: Oroszország szörnyű kimúlása Henry von Heiseler számára az életét megrázó katasztrófává lett, hiszen szerette Oroszországot lelke minden rezdülésével; és ő, egy a német emberek közül, egyenes és erős, mint csak kevesen, álmok és gyengeség iránti megszelídíthetetlen vágyat hordozott magában: elveszíthetetlen, keserédes melódiájú kincset”.²⁴ Bár Oroszországot a „gyengeség”, Németországot a „szilárdság” oldalára soroló állítás klisé-szerűsége miatt kissé zavaró, Heiselernek és az Oroszországhoz, illetve Németországhoz tartozásának tudathasadt állapota ezzel valóban kezdetét vette.

Oroszországhoz fűződő és fennmaradó közelsége ellenállhatatlanul vezetett ahhoz a teljesen eltorzult képhez, mely vele kapcsolatban a George-kör tagjai közt kialakult.

Az ehhez a körhöz tartozó zsidó szerző, Karl Wolfskehl azt feltételezte róla, hogy német és nyugat-európai „vér” folyik az „ereiben”. Mégis azt gyanította, hogy „rusz Oroszországban” nőtt fel. Emellett a hosszú éveken át őt kísérő Wegner is tévedett a szülővárosát illetően, annyira kevéssé ismerte Heiseler és Oroszország kapcsolatát. Úgy gondolta, Heiseler „Moszkvában, a Kreml árnyékában, a régi fellegvárban” élt.²⁵ A Kelet iránti érdektelenség nem bukhatott volna világosabban a felszínre. Az éppenséggel a körhöz tartozó Wolters még tovább ment ennél, és Heiselerben az orosz szellem hosszan tartó hatását fedezte fel. „Heiselerben az idegen orosz elem visszhangzik még mindig, félreismerhetetlenül.”²⁶ Amikor Heiseler belül már ismét szabadon tudott Oroszország felé fordulni, és a George-körön belül hazáját dicsérte, értetlenségbe ütközött, ami a kör arra való képtelenségét is kifejezte, hogy Heiseler határélményét megértse.²⁷ Heiseler halála után a kör tagjai erre vonatkozóan egyetértésüket fejezték ki. Wolters, elutasításának ívét egészen az univerzálisig húzta. „Az oroszok ezzel szemben szellemileg Bizánc, lelkileg pedig Ázsia felé irányulnak, számunkra így áthatolhatatlanul idegenek, akik szívében az életnek más ritmusa van.”²⁸ Berntnek, Heiseler fiának írott egyik levelében maga George is osztotta a körnek Heiselerrel szembeni szorongását: „Majd méltatni fogjuk Henry von Heiseler jelentőségét, utalva a kettős arcra: Az egyik a Nyugat felé, a másik a Kelet felé fordul. Ön ezt orosz egységként látja. De mi nem tudjuk így látni. A költő Európa felé forduló arcát, mely a lapok hasábjain a művészet irányában kifejezésre jutott, teljes mértékben méltányoltuk, ott is, ahol orosz hangok keveredtek bele. Az Ázsia felé forduló arcában számunkra van valami elfogadhatatlan és félelmetes.”²⁹ Éppen ez az Oroszországhoz való közelsége távolította el Heiselert a többi George-kör tagtól is. Sippl, aki Heiseler

²⁴ GUENTHER, Johannes von: *Erinnerungen an Begegnungen und Gespräche mit Henry von Heiseler*, in: HEISELER, Henry von: *Aus dem Nachlass*, Chemnitz 1929, S. I-IX, hier: VIII-IX.

²⁵ WOLFSKEHL, Karl: *Erinnerungen an Henry von Heiseler*, Münchener Neueste Nachrichten 70, 25.6.1929.

²⁶ Wolters 1930, S. 231.

²⁷ S, S. 9.

²⁸ Wolters 1930, 231

²⁹ Stefan George in einem in seinem Auftrag geschriebenen Brief an Bernt von Heiseler vom 25. Oktober 1929 aus Berlin, Text bei S, S. 62.

orosz írásait szerkesztette, ezt annyival foglalta össze, hogy a „Heiseler és a George-kör közti interkulturális érintkezés a tudatosan feladott dialogikusság paradoxona” volt, „egy partner nélküli dialógus”.³⁰ Az evangélikus teológus és dogmatikus Paul Schuetz Heiseler existenciáját úgy jellemezte, mint ami „oroszlány és német, a 'határ dialektikájának' közepén, a német orosz kontinens végeláthatatlan terében” áll.³¹

A jelenlegi Heiseler-kutatásban rá utalva „lenyűgöző kulturális határlegyőzés”-ről beszélnek.³²

Mindenesetre maga is nyíltan dokumentálta ezt a saját, Németországról – akit Dorothea szimbolizál – és Oroszországról – akit Tatjana szimbolizál – írott versében, melyben attól, hogy mindkettőhöz odafordul, azt remélte, ezek szembenállását le tudja győzni.

„Tatjana, Dorothea, közétek
vak perparvar ver durva cöveket
és száraz cserjekerítést plántál
körül, mint őr a határtalan lelket.

A szentségtelen sorsok tévelygő játéka
elvászlott szívet a szívtől, vért a vértől
és dohos zavarban – tudjátok, mit téve?
űzitek tekintetünk a helyes ösvényről.

Épületeitek oszlopait porba támasztjátok
mirtuszaitok után éles acéllal csaptok
és parazsat dobtok gyermekeitek házaiba
tudom, tudom, a megváltásban csalódtatok.

De messze kiterjedt, dombos vidékek felett,
mely már a fiatal vetés magjait ringatja
szalad ezüstszárnú szeretetem
és minden korlátot átrepül kacagva.”³³

5. Vallásosság

Heiseler orosz vallásosságról alkotott nézete kezdetben tisztán esztétikai. Lenyűgözi az ortodox gyülekezeti éneklés, a templomok kupoláinak aránya, az égő gyertyák, az ikonok.

³⁰ S, Pusch S. 58

³¹ Paul Schütz, Henry von Heiseler, Orient und Occident 4, Der russische Geist im Kampf um seine Existenz und der Protestantismus, 89-90. Schuetz később Ivanov, Tantalosz' című drámájának támogatójaként szorgoskodott, melyet Heiseler fordított németre.

³² S, S. 63.

³³ Heiseler, Werk, S. 39. – saját fordítás (K. Gy.).

A szovjetekkel aztán Heiselernek az orosz vallásossággal kapcsolatos résztvevő megfigyelése egyre inkább a lelki rokonokkal való szolidáris magatartássá válik. „Azokban a folyóiratokban, melyek egyedül Moszkvában engedélyezettek, [...] egyetlen sor sincsen olyan dolgokról, melyek a nem múlandó emberi létet alkotják: művészetről, tudományról, Istenről és egyházzal.”³⁴ Szerinte a szovjet újságok nyelve hideg, kemény, mechanikus, külföldies, okoskodó és erőtlenséges, ami miatt nem lehet „orosz” beszédként elismerni; a polgári oroszoktól az „új” minden olyat elvett, ami nekik drága volt.

„Hogy szellemileg ne bukjon mélyre”, írja, a képzett orosz védi azt, amit kultúrának nevez, és megfeszülve fáradozik azon, hogy „azt az érzést ne veszítse el, hogy a megzavart Oroszország nem szűnt meg, hanem tovább él, és a romjai alatt élet sarjad ki.”³⁵ Heiseler tulajdonképpen az önmagába és irodalomba visszavonultságában nem viselkedik másképp, mint a többi, orosz polgárságot képviselő értelmiségi.

Szerinte az orosz forradalom jelentéktelenségeivel elnyomta „az igazi és fontos emberi dolgokat”, dübörgő slágerek torzítják el Mozart dallamait.³⁶ Az értelmiségekkel együtt neki is az erőszak vallása jut osztályrészül. Számára Oroszország ekkor megszűnt létezni. Az orosz vallásosság kivándorolt az országból, mely közben Szovjetunióvá változott, és szellemi tulajdonként az élte túl elsősorban, ami nem maradt belső emigrációban.

Heiseler még sikeres szökése után is foglya maradt az orosz vallásosságnak. Házában jelzésértékű módon egy ikon foglalt el kiemelt helyet.³⁷

Az orosz művek nagy németre fordítójával, Reinhold von Walterrel intenzív barátság kötötte össze. A két család hónapokon keresztül együtt lakott Heiseler vorderleiteni házában. Az orosz vallásfilozófia iránti érdeklődés kötötte össze őket: együtt olvasták Bergyajevet, Schestowot, Ivanovot és persze Puskin.

A Walter által készített fordítások közül hosszú időn keresztül a legfontosabb az orosz kegyességet Németország felé közelítő munkája, az „Egy orosz vándor őszinte elbeszélései”-nek fordítása volt.³⁸ Ez a mű Heiselerék vorderleiteni házában készült el, és Heiseler aktívan részt vett a fordítási munkákban. Ő tanácsolta von Walternek, hogy az írást a katolikus „Hochland” nevű folyóiratnak küldje meg.³⁹ Az volt a terve, hogy a mű recenzióját ő végzi majd el.

A megjelenés évében von Walterék Heiseleréknél voltak vendégek, és a könyv a vendégek karácsonyi szentestői meglepetése lett. A máig fennmaradt példányban Emy von Heiseler ajánlása díszel.⁴⁰

³⁴ Henry von Heiseler, *Marginalien I*, in: *Samtl.*, S. 239.

³⁵ *Ebd.*

³⁶ Henry von Heiseler, *Marginalien*, in: *Samtl.*, S. 219.

³⁷ *Vgl. Gro.*, S. 26.

³⁸ *Vgl. P/S*, S. 79.

³⁹ Brief Henry von Heiseler an Reinhold von Walter aus Haus Vorderleiten im Dezember 1927, in: *Henry von Heiseler, Zwischen Deutschland und Rußland*, S. 191-192.

⁴⁰ Die Widmung wird hier zitiert nach *P/S*, S. 79 Anmerkung 56.

A zarándokélet fordításának 1925-ös megjelenését ma már, Emmanuel Jungclaussen megállapítása nyomán, a Jézus-könyörgések nyugati „inkulturációjának” „kezdeteként” tartják számon.⁴¹

Heiseler és Walter közösen készítették el a „Grál” folyóirat egyik különszámát, melyet 1925-ben Walter adott ki. Walter ebben Block, Puskin, Csehov, Balmont Szuvcsinszkij fordításokat elegített olyan vallásos lírával, mint amilyen Lermontov „Imádság” című műve. Karszavin „Orosz idea” és Frank „Az orosz filozófia lényege és irányzatai” című értekezése is helyet kapott benne. Az orosz vallásosságra Iljin „Az orosz kegyesség lényegéről” című írása és a „Zarándokéletből” vett részletek révén került hangsúly, a könyvajánlókon keresztül is megtámogatva, melyeknek a súlypontja az orosz vallásfilozófia volt.⁴² A füzet kiadója, a jezsuita Friedrich Muckermann olyan összefüggésbe állította a kiadványt, mellyel von Walter és Heiseler is szívesen egyetértett. „Ez a füzet olyan emberi munkát tartalmaz, mely csak akkor teremhet gyümölcsöt, ha egyúttal Isten munkájának is tartjuk. Ebbe az irányba mutat, amiről egyszer Rosanov is beszélt: tudniillik, hogy Kelet és Nyugat vallási újraegyesülése addig nem következik be, amíg a Lélek új fuvallata és a szeretet, mint ahogy az az első keresztyének esetében volt, az isteni sugallattól mozgatva a Kelet és a Nyugat népeit el nem éri.”⁴³

6. Zárszó

1929-ben Karl Muth „Hochland” című folyóiratában jelent meg Reinold von Walters nekrológja barátjáról, Henry von Heiselerről.⁴⁴ Walter ebben a „nyugat-keleti identitást” kifejezetten mint egy önmagában is létező életformát méltatta.⁴⁵ A nyugat-keletit Heiseler barátai tehát nem a két kultúr-terület összeadódásaként értették, hanem valami egészen sajátosként.

Joseph Nadlerrel, a germanistával mondva: „Nem állíthatjuk, hogy Heiseler elnyugatosította a keleti életét, vagy hogy a nyugati szelleme keletiesre hangolódott. Munkássága egy mindkettőből származó különleges értelemben vett harmadik, melyhez hasonló német nyelven eddigi aligha született.”⁴⁶

Fordította Kustár György

⁴¹ Emanuel Jungclaussen, Geleitwort, in: Alphone und Rachel Goettmann, In deinem Namen ist mein Leben, Die Erfahrung des Jesusgebetes, Freiburg 1993, S. 5-6, hier: S. 5.

⁴² Vgl. P/S, S. 82.

⁴³ Der Gral 19, H 8 (Mai 1925), 407. (P/S, S. 82-83).

⁴⁴ Vgl. dazu Sippl/P, S. 86-87. Ein weiterer Nachruf von Walters auf Henry von Heiseler erschien in der Kölnischen Zeitung (Abendausgabe) Nr. 667 vom 4. Dezember 1931.

⁴⁵ Walter 1929

⁴⁶ Josef Nadler, S. 1368.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Simeon éneke

RECENZÍÓ

NAGY KÁROLY ZSOLT

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Menekülés Egyiptomba

Tóth Sára: *Táncol a por... Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról*. Harmat Kiadó, Budapest, 2015.

Nagy
Károly Zsolt

TÓTH SÁRA: TÁNCOL A POR... ÍRÁSOK HITRŐL, SPIRITUALITÁSRÓL, KULTÚRÁRÓL

„Tóth Sára irodalomtudós...” Ez az első dolog, amit az érdeklődő a könyv különböző internetoldalakon elérhető ismertetőinek zöméből megtud, s ez akár el is rettenthetné az olvasástól, hiszen valljuk be, egy irodalomtudós esszéit olvasni – nos, ez néha eléggé fárasztó tud lenni. Tóth Sára azonban nem csupán elemző tudósa az irodalomnak, hanem kiváló művelője is. A tudós persze végig jelen van a szövegekben, ám nem valami tolakodó, önmagáért való és saját szövegében mint tükörben önmagába szerelmesedő tudálékosságként találkozunk vele, hanem a tudóst valóban tudóssá tevő analízisben. A kötet minden írását áthatja ez az attitűd. Minden szöveg választott tárgyának mélyére viszi az olvasót, ahhoz a ponthoz, ahol a dolgok elválnak, ahol a megszokott, megrögzött, megszürcült, másodlagos jelentésrétegek alatt az van, amit elsődlegesnek lehet nevezni. Ez az elsődleges sokszor élményszerűen jelenik meg. Különösen a hittel, spiritualitással kapcsolatos esszékben érhető tetten az, hogy ehhez az elsődlegeshez az Egyetlennel való találkozáson, a Numinózus előtti térdhajtatáson keresztül jut el a szerző, s az elsődleges felfedezése ebből az élményből táplálkozik. Ezt azonban nem abból tudjuk meg, hogy az írások élményközpontúak lennének, sőt személyes élményéről viszonylag szűkszavúan számol be Tóth Sára. Sokkal inkább arról van szó, hogy az olvasás során valami sajátos derűt érzünk s kerít hatalmába bennünket, mely még a legkomolyabb szövegekben is jelen van. Nem az optimista ember derűje ez, hanem azé az emberé, aki megtalálta a dolgok mélyén az Egyetlent, s aki ezért nem fél analitikusan viszonyulni sem a világnak, sem önmagának, sem a hitnek, sem az egyháznak, sem a művészet mélységeihez,

mert megtapasztalta már, hogy végül mindenképpen Öt találja. Ez a tapasztalat mégsem teszi a szerzőt elbizakodottá, mindentudóvá és provokatívá. A szex és a szentség kapcsolatát elemző esszéjében írja: „Az evangélium azt sejteti, hogy aki kielégített, sikeres és gazdag, az gyakran lezárul és megkeményedik, viszont aki „éhez és szomjazik”, nagyobb az esélye arra, hogy megnyíljon az igaz szeretetre és az Isten országára.” (118-119. oldal) Ez az éhezés és szomjazás jellemzi a szövegeket, ezzel indul el minden analízis, mert mind máshogy, más úton, más tapasztalatokat rejtve vezet az Egyetlenhez. Ezért kérdez minduntalan, ezért nyúl bátran – és a manapság luxusnak számító őszinteséggel – olyan témákhoz is, melyekre egy „jó reformátusnak” olykor gondolni sem szabad. A kötet számos erénye közül azért ezeket emeltem ki, mert ezek írják talán leginkább körül a – egyik lehetséges – szerepet, melynek megvalósításaként e szövegek értelmezhetőek: a kritikájával és alkotó munkájával közösséget és Isten országát építő református értelmiségi szerepét. Az értelmiségre rossz idők járnak manapság. A társadalom – és az egyház – nehezen viseli a kritikát, és nem értékeli azokat sem, akik alkotásaikkal értéket teremtenek. Mégis születnek értékek, olyanok, mint ez a könyv, melyet jó szívvel ajánlok az olvasók figyelmébe.

E számunk szerzői / Authors:

Csorba Dávid
főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola

Enghy Sándor
egyetemi tanár
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Fodor Ferenc
főiskolai docens
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Fodorné Nagy Sarolta
egyetemi tanár
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

van Houwelingen, Rob
egyetemi tanár
Theologische Universiteit Kampen

Hörcsik Richárd
egyetemi tanár
Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Kádár Ferenc
főiskolai tanár
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Kovács Áron
történész
Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjtemények

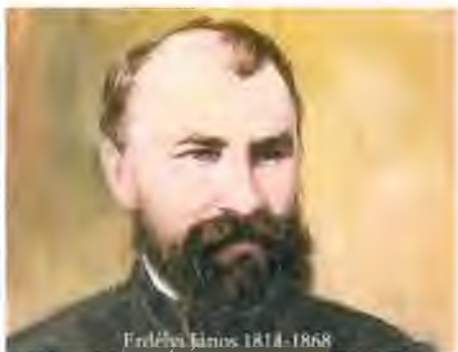
Nagy Antal Mihány
ny. teológiai tanár
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Nagy Károly Zsolt
főiskolai adjunktus / Tudományos Munkatárs
Sárospataki Református Teológiai Akadémia / MTA BTK

Tamcke Martin
egyetemi tanár
Georg-August-Universität Göttingen

Rembrandt Harmenszoon van Rijn: Pihenő szent család (1644)

A SÁROSPATAKI FÜZETEKET
ALAPÍTOTTA: ERDÉLYI JÁNOS 1857-BEN

UJRAINDÍTOTTA: HORVÁTH CYRILL
1904-BEN

ISMÉT ÚTJÁRA BOCSÁTOTTA: A
SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI
AKADÉMIA 1997-BEN

